

בצל רון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: חיים גרינברג, צבי זולפסון, פנחס חורגין

חבר-המערכת בארץ-ישראל — שמעון הלקין

מונהל-המערכת: משה טשרנוביץ

שנה י' אייר, תש"ט חוברת ז' (115)

ה ת ו כ ן :

77	מאת העורכים
79	אהרי מטתו של פרופיסור חיים טשרנוביץ (רב צעיר) . ניסן טורוב
82	רבי חיים טשרנוביץ ז"ל הלל בבלי
84	קיצור תולדות רב צעיר א. ר. מלאכי
92	רב צעיר — קווים לדמותו הספרותית שלום שווארץ
96	אומביוגרפיה (המשך) רב צעיר
103	ישראל ועם ישראל אליהו אילת
108	יקרון מעוני שלו (שיר) יעקב רמון
109	סמיר (סיפור) יעקב חורגין
115	הערכות ודבריי-בקורת
	(א) שתי אנתולוגיות — ש. הלקין; (ב) "הדים" — ראובן ואלנרוד;
	(ג) לקורות היהודים ברוסיה ואוקראינה — מארק ווישניצר; (ד) הערות
	להערות — יהודה רחנטאל; (ה) ההומניסטון ואיש-המצפון בספרות
	העברית החדשה — ש. שפירא; (ו) ציונים ביבליוגרפיים.
134	רשימות וסקירות
	פרופ' חיים טשרנוביץ ז"ל; (ב) מעידן לעידן — מ. ק.
145	ידיעות ושמועות
147	ספרים שנתקבלו במערכת
154	תמצית המאמרים באנגלית

בצל רון
1141 ברודווי
ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by: CHAIM TCHERNOWITZ (Rav Tzair)

Editors: PINCHOS CHURGIN, HAYIM GREENBERG, HARRY A. WOLFSON

Member of Editorial Board in Israel: SIMON HALKIN

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Tenth Year of Publication

Vol. XX

IYAR, 5709 (May, 1949)

No. 7 (115)

CONTENTS:

To Our Readers	<i>The Editors</i>	77
Rav Tzair—A Tribute	<i>Nisson Touroff</i>	79
Chaim Tchernowitz—In Memoriam	<i>Hillel Bavli</i>	82
Biographical Sketch of Rav Tzair	<i>A. R. Malachi</i>	84
Rav Tzair the Writer	<i>Shalom Schwartz</i>	92
Autobiography (<i>Continued</i>)	<i>Rav Tzair</i>	96
The State of Israel and the People of Israel	<i>Eliabu Elath</i>	103
Poem	<i>Yaakov Rimon</i>	108
Samir (<i>Story</i>)	<i>Yaakov Hurgin</i>	109
EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS		115
(a) Two Anthologies— <i>Simon Halkin</i> ; (b) "Hedim," Dame-sek's Second Book— <i>Reuben Wallenrod</i> ; (c) A Contribution to the History of Jews in Russia— <i>Mark Wischnitzer</i> ; (d) Reply to a Critic— <i>J. Rosenthal</i> ; (e) The Humanitarian in Modern Hebrew literature— <i>S. Shapiro</i> ; (f) Bibliographical Notes.		
NOTES AND COMMENTS		134
(a) The Passing of Prof. Chaim Tchernowitz; (b) From Time to Time— <i>M. K.</i>		
News and Events		145
Books Received		147
Abstracts in English		154

BITZARON
1141 Broadway
New York

\$7.00 a Year (\$8.00 Outside of U. S.)

Single Copy 70 Cents

ועד- "ב צ ר ו ן"

משתתף בצערה הגדול של משפחת רב צעיר על מות
ראש-המשפחה, הסופר והחוקר המופלא, מיוסד "בצרון"
ועורכו עד יום-פטירתו

הפרופיסור חיים טשרנוביץ ז"ל

בעבודתכם למען תרבותנו וספרותנו תמצאו נחומים
באסונכם הגדול.

שמחה זאב זאלצמאן
שמואל כ"ץ
יצחק פינקל

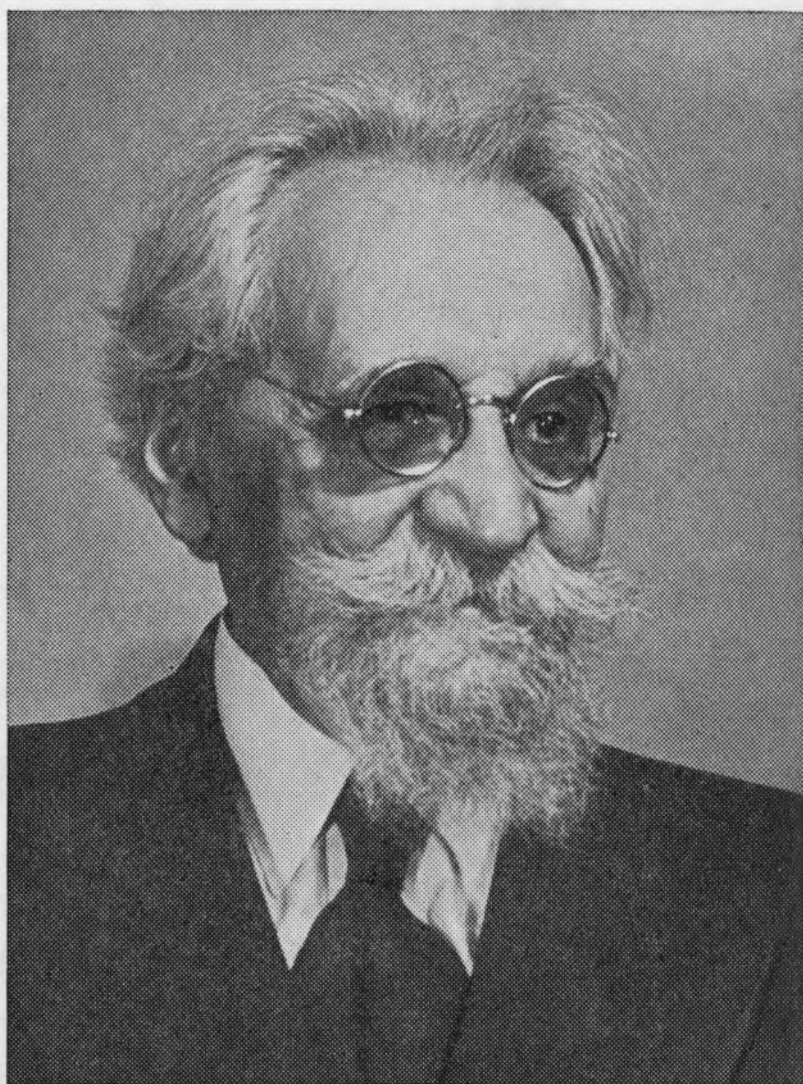
ישראל טין
שניאור זלמן אש
מנדל האבר

ד"ר משה טשרנוביץ ומשפחתו

מביעים בזה את תודתם הנאמנה לכל אלה שהשתתפו בצערם הרב
ואבלם הכבד על מות אביהם

פרופיסור חיים טשרנוביץ ז"ל

ובלע המות לנצח !

רב צעיר ז"ל

(תרל"א—תש"ט)

הועד להוצאת כל כתבי רב צעיר

מתאבל אבל כבר על פטירת החוקר והסופר הרגול

מורה-לדור

פרופיסור חיים טשרנוביץ ז"ל

(רב צעיר)

תרומתו החשובה ליצירת העברית תשמש תמיד כאחד

מנכסי-האומה היקרים-ביותר.

שמואל כ"ק, יו"ר

יצחק פינקל, מזכיר

המועדון העברי "קבלת שבת"
בשיקגו

מצטרף אף הוא לקהל המתאבלים על מות
האדם גדל הרוח והמעש

הפרופ' חיים טשרנוביץ
(רב צעיר).

בשם המועדון.

יעקב טארקוב-נעמני
נשיא

ניחומים למשפחת הרב צעיר

כפוי ראש עומדים אנחנו אתכם ואת כל ב"י על
פטירת אביכם ושאר בשרנו הנכבד והגדול בישראל

הרב חיים טשרנוביץ
(רב צעיר)

תנוחם משפחתו האבלה בעבודתו אין ערך למען
הרמת קרן התרבות העברית.

מנהגם מנדל ורעיתו שושנה
אדעלסאן

ניופארט, ראוד איילאנד

ועד השכונה הציונית
ניופארט, ר.א.

.

אנו מביעים את רגשי השתתפותנו

באבלם הכבד של כל חובבי התרבות

העברית על פטירת

הרב חיים טשרנוביץ
(רב צעיר)

חבל על דאכדין ולא משתכחין.

אלי כ"ק
מזכיר

בַּצְרוֹן

חוברת ז' (115)

אייר, תש"ט

שנה י'

מאת העורכים

במשך עשר שנות קיומו של „בצרון” כבש לו הירחון הזה מקום-כבוד בין הירחונים העבריים המשובחים, שהופיעו בזמנים שונים בארץ-ישראל ובתפוצות. ה„בצרון” נעשה לאכסניה ספרותית, שמסביבה התרכזו טובי החכמים והסופרים שלנו שבאמריקה ומחוצה לה. וכן נעשה ה„בצרון” מכשיר רב-ערך לעיצוב הרעיון הציוני בתקופת התלשמותו ולהתפתחות התנועה העברית בארצות-הברית.

עם פטירתו של רב צעיר ניטל מה„בצרון” מיסדו ועורכו הדגול, וחבריו וידידיו של רב צעיר ז"ל ראו חובה לעצמם להמשיך את מפעל-חייו זה, שבו השקיע המנוח מרץ וכשרון רב והטביע עליו את חותמו.

מעתה יופיע ה„בצרון” בעריכתו של ועד-עורכים, מנאמני בית „בצרון” וממקורביו של רב צעיר.

עורכי ה„בצרון” ישתדלו לשמור על תכונתו היסודית של מפעל תרבותי זה, כפי שנקבעה עלידי מיסדו. ה„בצרון” יוסיף לשמש בלייביטוי למחשבה הישראלית על כל גווניה ולמחקר הבעיות המנסרות בעולמו של עמנו – במדינת-ישראל, בארצות-הברית ובתפוצות בכלל – על כל היקפן. ה„בצרון” ימשיך גם להבא את המסורת של אימפלטיות ועודד כל מעשה ומפעל שיש בהם משום הוספת-נדבך לבנון חיינו על

יסוד רעיון תחייתנו הלאומית. כמזכר יוסיף ה"בצרון" לפרסם מעל עמודיו ממיטב יצירותיהם של מספרינו ומשוררינו וגם ישתדל לקרב כל פשרון חדש ורענן.

ה"בצרון" ישאף לשמש גשר בין היהדות של ארצות-הברית ומדינת-ישראל. הבעיות היסודיות שבחיי ארץ-ישראל תתבהרנה ותתחזרנה בכל תפיסתן לקורא העברי כאן, והקורא העברי בארץ-ישראל ילמד, מעל דפי ה"בצרון", להכיר ולדעת את טיבן ואפן של השאלות שהיהדות האמריקאית מתלבטת בהן.

עורכי ה"בצרון" מכירים באחריות הרבה הכרוכה בתפקידם, והם נושם לעבודתם מתוך תקווה ובטחון, שירידי ה"בצרון" ומוקירי זכרו של רב צעיר יוסיפו לתמוך ב"בצרון", תמיכה חמרית ומוסרית, כדי שישמש גם להבא מבצר-עוז לתרבותנו ולספרותנו.

חיים גרינברג

שמעון הלקין

צבי וולפסון

פנחס חורגין

אַחֲרֵי מָטָתוֹ שֶׁל פְּרוֹפֶסוֹר חַיִּים טְשֶׁרְנוֹבִיץ [רַב צֶעִיר]

מאת ניסן מורוב

נסח הסתלקו של רב צעיר נעדר ממחננו אחד מגדולי-הדור, אשר חסרונו יהא מורגש במשך זמן רב בשדה המדע העברי והספרות העברית, ואם כי הספיק להשאיר אחריו ירושה עצומה בשני סוגי-יצירה אלה — אף על פי כן יתאבלו רבים על שלא ניתן לו להמשיך את מפעלו התרבותי הגדול עד גמר תכניתו רבתי-ההיקף.

אכן האבדה שאבדה לנו במותו של פרופ' טשרנובץ איננה תרבותית בלבד. כי זאת היא — לא פחות מכן — גם אבדה של אישיות מיוחדת במינה, אשר זכרה לא ימוש מלבם של יודעיו-מקרוב, ומלב ידידיו שזכו כמוני לעמוד במחיצתו במשך שנים רבות ולהתבונן אליו במצבים ממצבים שונים.

ברם בהזדמנות עגומה זו של הקמת ציון לזכרו של ידידי הדגול, רב צעיר, אין בדעתי ואין ביכולתי לעשות יותר מאשר להזכיר אי-אילו מקרים טיפוסיים שהתרחשו בחייו, ולציין את תגובותיו למקרים אלה, כפי שהן ידועות לי ממקור ראשון.

הקיום היסודיים ביותר באישיותו של רב צעיר היו אימון עצמי גדול, התמדה יוצאת מן הכלל, צמאון לביצועים רבי-ערך ואהבת-חיים עמוקת-שרשים. וכל הסגולות האלה התמזגו מזיגה הארמונית בנפשו של המנוח ועשוהו איש הרוח במיטב המשמעות של מושג זה.

הסגולה הראשונה שהזכרתי עזרה לו, אגב, להבליג על מרידות מוצדקת בשל עלבונות, כמו, למשל, ההתנגדות למינויו כפרופיסור לתלמוד באוניברסיטה העברית (בניגוד להבטחה מפורשת מצד מיסדיה), או הסירוב לצרפו כחבר אל מוסדר מדעי ידוע, אשר רוב חבריו רחוקים הם מהיות "מאורות" גדולים מאד, ועוד כמו אלה.

אמנם רב צעיר לא מהר לסלוח על יחס משונה זה ולעבור עליו בשתיקה, כי זותרנות ועניויות יתירה היו לו למורת רוח, אך ידיו לא רפו והכרת ערך-עצמו לא נפגעה כל עיקר על ידי מקרים ממין זה. ונדמה היה, להפך, כי הם זירזו אותו ליתר התמדה וליתר התמסרות אל מפעלו המדעי הגדול, באשר ידע גם ידע כי

חשיבותו לדור ולדורות הבאים איננה תלויה בחוות-דעתם של נושאי-משרות
במוסדות ציבוריים וכתארי-כבוד רשמיים.

רק כאשר רחפה נגד עיניו הסכנה, שכתביו יהיו מונחים כאבן שאין לה
הופכים, ובשל חוסר אמצעים חמריים לסידורם ולפירסומם לא יזכה לראות את
פרי עמל-חייו בהיגמלו והיאספו למשמרת — רק אז נפלה רוחו והיה משמיע באזני
דבריי-איש מרים: „אם כתבי לא יראו אור“ — היה אומר לפעמים — „מה טעם
יש לחיי?“

חשש זה ציער אותו ואף הרגیزו ביותר, משום שבהזמנו כפרופ' לתלמוד
במכון לדת מיסודו של ד"ר ווייז ניתנה לו ההבטחה שבמשך הזמן ימציאו לו עזרה
לפירסום ספריו שבכתב, ומטעמים שונים לא נתקיימה התכנית הזאת.

ואין ספק, שאילו היתה תקוה לרב צעיר למצוא אחיזה בארץ ישראל, בהתאמה
ליכולתו ולכבודו, לא היה מהסס אף במשך שעה אחת, והיה נחפז לעזוב את משרתו
ולעלות ארצה. על עלייה כזו חלם עד יומו האחרון, ואכזבתו הקשה ביותר בחייו
באה לו עם התגבר מחלתו, כאשר הוברר לו שהכנותיו לנסוע לחגי-הפסח למדינת
ישראל על מנת לסדר שם את דירתו הקבועה היו לשווא, וכי לא הגיעה עוד השעה
לגישום תוחלתו הממושכה.

הוא התאבל על הדחייה, אך עדיין לא תאר לפניו, שהולך ומתקרב הקץ
לחייו העשירים ורבי-העלילה. רק ימים מספר לפני הסתלקותו הורע מצב-רוחו
והתעורר בו, כנראה, החשד שמחלתו אנושה היא, ואפשר שלא ירד עוד מערש דוויו.
ברם המרץ הנפשי הכביר, שליווהו בדרך חייו הארוכה (למרות היותו ידוע-חולי
מלפני שנים רבות), לא עזבהו לגמרי גם בימים מעטים אלה; ולא עוד, אלא שגם
הברקות של ההומור הנחמד שלו הוסיפו להמלט מפיו בלווית חיובו הפיקה והשובב.

הנה, למשל, דוגמה אחת מרבות מסוג זה: בביקורי שלפני-האחרון בביתו —
קרוב ליום מותו — שאלני אם הגיע כבר לידי ספרו החדש „חבלי גאולה“, וכאשר
השיבותי תשובה שלילית תמה ואמר: „ואני הלא צויתי למדפיס שישולח אליך מיד,
ועתה אין לי ברירה, ושומה עלי לתת לך טופס אחר, אמנם החלטתי שלא להיות
עוד פזרן במתנות כאלה, כי מתוך מאת האנשים ששלחתי להם את שלושת הכרכים
של „תולדות הפוסקים“ נודדו רק אחדים להודות לי, ויתרם לא טרחו אפילו
להודיעני על קבלת-הספר. ואולם אתה — שאני: לך אתן ספר שני.“ — כאן
הפסקתי את החולה ושאלתי: „ומה יהיה אם עוד יתקבל הטופס הראשון, אשר
אולי נשלח במאוחר?“ — „אין דבר“, באה התשובה: „אז תתן אותו לגוי“ שלך...
ומדי אִמְרו זאת שלח אצבע לקראת ידיד קרוב שלי (וגם שלו), אשר ידיעתו בשפה
העברית קרובה היא מאד לאפס. „אלא — המשיך הנוטה-למות הנפלא — „שעתה עלי
לרשום הקדשה, ותמהני מה אכתוב עליך“. ואחרי הפסקה קצרה: „למה לי לחשוב?
הלא מונח כאן ספרך „הערכות“, אפתחהו ואראה את אשר כתבת לי, וכזאת אכתוב לך.
כך אמר וכך עשה; וכאשר גמר את ההעתקה הוסיף: „אפשר, שזהו יותר מדי“...“

ולא ידוע לי, אם התכוון בהערה-הלצה זו לומר, שאני הפלגתי בשבחו הוא, או להפך...

**

רב צעיר היה איש רעים על פי טבעו ומעורב עם הבריות, שלא כדרכם של רוב המלומדים שלנו, הבוחרים להתבודד ב"מגדל-השן" שלהם, מתוך התרכזות יתירה במחקריהם המדעיים, בכדי שלא יצא חלילה חלק מזמנם היקר לבטלה, והפלא שבדבר הוא, שעל אף הקדישו ימים ושנים לעבודות "צדדיות" שונות בצורת כתיבה פובליציסטית (שני כרכים גדולים), עריכת "בצרון" (במשך עשר שנים) ועוד — הספיק להעשיר את ספרותנו המדעית עושר-רב, אשר לעומתו נראית תרומתם של רבים מבני-אומנותו המתבודדים דלה ויבשה. והטעם הראשי להצלחתו זו של בעל "תולדות ההלכה" ו"תולדות הפוסקים" הוא, שהטבע חונן אותו בכשרון-יצירה נעלה, והחוקר והסופר שבו עשו "יד אחת" להרים את ספריו המדעיים למדרגת ספרי-קריאה נעימים, השווים לכל נפש משכילה, ולא מן הנמנע, שדווקא צד זה של יצירתו גרם לכך, שאחדים מחכמי מדע-היהדות — אשר מתוך הערצה עצמית נדמה להם, שתוכן מדעי מדוקדק וצורה ספרותית נאה הם דבר והיפוכו — יתיחסו יחס שלילי אל אותה יצירה ויעברו עליה בשתיקה לא יפה, או אפילו בהעוויה של זילזול, על אותה "קנאת-סופרים" חרה לו לפרופ' טשרנוביץ, ולא אחת שמעתי מפיו דברי-התמרמרות על צרות-עין זו, ובמקרים אלה הייתי מזכיר לפניו את העובדה, שכמה מקטני הפילוסופיה, אשר התקנאו באגרי ברגסון על הפירסום הרב שנפל בחלקו, שמחו שמחה רבה על "מפלתו", כשניתן לו פרס נובל בעד ביצועיו הספרותיים; כי מכאן עלה, לפי דעתם, שהמחבר של "לייבולוסיון קרייאטריס" הוא רק בעל סגנון מבריק, אבל לא פילוסוף גדול, אלא שאף אחד "מהוגי-הדעות" הצוהלים האלה לא הגיע מעולם עד קרסוליו של נביא ה"אינטואיציה" הדגול, אכן לעידוד ממין זה לא היה רב צעיר זקוק ביותר; כי בטחוננו העצמי, כנזכר למעלה, לא התרופף לעולם, ולספקות בנוגע לחשיבות-יצירתו לא היה מקום בלבד, ובשם שידע להוקיר ולכבד את מוקיריו, כן ידע לשנוא את משנאיו ולשלם להם כגמולם, אלא שרצוי היה לו, כי האנשים הקרובים ללבו יהיו בדעה אחת עמו בנוגע ליחסיו והערכותיו, והיה מצטער על פגימות ב"הרמוניה" זו של השקפות בינו ובין מקורביו.

אף על פי כן לא היה בכך משום הפרעה ממשית בקשרי הידידות שלו עם מרעיו הנבחרים, וקסמו האישי הגדול קשר אותם אליו בחבלי-חיבה אמיצים וקיימים, ובלכתו מהם בלבי-שוב לא יוכלו למצוא תמורתו; כי אחד מיחידי הסגולה יקרי-המציאות עד מאד היה רב צעיר, אשר אישיותו הגופנית-הרוחנית ההדורה שפעה זוהר סביבה, כדוגמת יצירה אמנותית משוכללת, הגחלת בזכרון-רואיה כאחת החוויות היקרות-ביותר בחיים, שאין חוק השכחה חל עליהן.

ויהי זכרו ברוך עד עולם!

רבי חיים טשרנוביץ ז"ל

מאת הלל בבלי

נסם מותו של רבי חיים טשרנוביץ נאסף אל עמיו אחד מאנשי־הפאר שהוסיף חן וכבוד והדרת־רוח לעולמנו. נסתלק אדם עז חיים ויצירה, חבר גדול ובן־לואי נאמן של אותה כנסיה מהוללה של סופרים וחכמים, בני דור־התחיה, שחדשו את פני ספרותנו והטילו עליה את מרותם. כ־ר"ב צעיר" הופיע לפני יובל שנים, וכן נשאר עד סוף ימיו, וקשה היה להכריע מי קדם למי — הרב או הצעיר, כי על כן ידע את סוד ההתחדשות וההתלבבות גם לעת זקנתו, כאשר לא ידעו רבים בדורו.

היה בו ברב צעיר ממדתו של אמן השלם בהפכיו ואחיד ברבוי השאיפות והתשוקות והכחות המתגושים בו. חניך־הישיבה המובהק, בעל־ההלכה המתבודד באהלה של תורה מתוך התמכרות החושים היה מופנה, במדה לא פחותה של התמכרות, גם כלפי הזירה הגועשת של מאורעות יום־יום ונתון לעניגי הצבור, לבעיותיו וללבטיו. הוא לא הבחין בין שתי הרשויות של חיי עולם וחיי שעה, כי אורה גמור היה בשתייהן. מקרקע־הדורות המוצק הרווי לשד־תורה ומצנור־היום התוסס ינק את חיותו, את שפע אונו.

בעצם מציאותו, בהוויתו החגיגית, הרבנית־תורנית־משכילית נתגלמה חטיבה גדולה ויקרה של תרבות ישראלית עתיקה וחדשה, חיה ומחיה. יפה היה לשבת במחיצתו, להקשיב לשיתתו המיוחדת, הרוגשה והנרגשה, המנצנצה בדברי־תורה, במשלי־עם, הספוגה הומור ובדיחות־הדעת, בסגנון ראשונים ואחרונים. אותה שעה הרגשת כאילו אתה חוסה בצל הדורות שעצבו את דמותנו היהודית, כאילו נסתלקה המחיצה בין הישן והחדש ומורשת העבר הרחוק מתמוגת בחדות־עלומים עם נכסי־ההווה.

קל־תנועת היה, זריו ומזורזו בהליכותיו ובמעשיו, בחיים ובספרות, מהיר לקלוט רשמים מן הספר, מן האדם, מן הסביבה המקיפה אותו. אוצר־ידיעותיו לא רבץ עליו כעול, לא הכביד עליו כמשא, כי אם עטר אותו כעטרה, הקלות, העליצות שבאפיו היתה של אדם שדרכו גבוהה לפניו ומצעדו בטוח. תקיף היה בדעתו ונאמן עד היסוד בו לעיקרים ולשאיפות שעמדו במרכז־חיו.

ישר ובהיר היה במחשבתו ובדרך־הבעתו עד כדי מיצוי אחרון, פרשן רבי־יכולת לדעותיו הוא ולדעות אחרים. אפשר לומר עליו מה שאמר הוא על סגנונו של זלמן אפשטיין, כי "אין בו מפטופטי הסופרים בעלי המליצות, שהמלים יתרות על הרעיון, וגם אין בו מסגנון החקרנים שהרעיון יתר על המלים" («מסכת

זכרונות", עמ' 150). צללי־מחשבה ועיקולי־בטוי זרים היו לו. את בעלי השמא הנוטים לכאן ולכאן לא גרס. את אנשי־המסתורין, המהלכים ברשות הדמדומים, המתעטפים בטלית־צבעונים של בבואות ומראות פיוטיים, לא תפס. את בעלי האגדה של זמנו, את אנשי הספרות היפה, אף הגדולים ביותר, שכמה מהם היו בין ידידיו הקרובים — הוקיר והעריך כפי שהיה נדמה לי, בכח המשער שלו או בזכות אישיותם ותורתם שבע"פ. אונאת־דעת לא סבל, וצורך נפשי היה לו מזמן לזמן לחדש ולחזק את אמונתו בהם. — כלום פלוני המשורר הוא באמת משורר? ואלמוני המספר האם באמת הוא בעל־כשרון? — שאלות כאלו וכיוצא בהן על טובי סופרינו היו מצויות אצלו.

— חבל, טען לפני פעם, שביאליק לא היה מתמיד גדול ולא לן בעומקה של הלכה ושל פילוסופיה כראוי, שאלמלא כן היה מגיע לידי מדרגה גבוהה מאד־מאד.

— לידי איזו מדרגה, למשל? — שאלתי.

— אולי למדרגתו של פרידריך שילר.

— בעיני רבים מאתנו הוא חשוב משילר, העירותי.

— אם כן חזקת "ראשון" לו וראשון שאני.

ראשון — זאת היתה מלת־הקסם שלו. מפניה נסתלקו כל הספקות ונסתתמו כל הטענות. ראשון הרי זה כל־יכול, גבור ובן־חורין, שר־השרים, ופוסק אחרון שאין להרהר אחריו.

איש הפרוזה היה ביסודה איש־ההלכה ואיש־המעשה, אך הוא חונן גם במנה יפה של היות, של חזיונות, שפעמה אותו בגלגולי־חיייו השונים וזרחה לו כגלגל־חמה. מאמין היה בכחותיו ובשליחות הגדולה שלה נועד, — תחילה כרב וכראש ישיבה מודרנית, אחר־כך כסופר, כהוגה־דעות וכחוקר תלמודי — והיא: להטיל שלום בין קודש לחול, לקרב את עולם התורה והמסורה של ישראל סבא אל עולמם של האחרונים, חולמי התחיה והתקומה הלאומית, כי "קדושין וחולין", כפי שאמר במאמר־הפתיחה שלו ל"בצרון", "תחומיהם יונקים ומתפרנסים זה מזה". ביעודו זה האמין גם בבואו לארצות־הברית. אחד מנסיונותיו הראשונים בבואו לכאן היה ליסד "אגודת אחד־העם", כדי לברר וללבן את שאלות קיומה של היהדות ולעשות נפשות לרעיון התחיה הלאומית בחוגים רחבים של הצבור הישראלי באמריקה. אגודה זו לא האריכה ימים, אולם טשרנוביץ לא נתיאש. רעיון־האגודה נתגלגל לאחר זמן ולבש צורה בדמות הירחון "בצרון". רק איש בעל־הזיה ובעל־בטחון יכול היה לגשת בשנת השבעים שלו, עם פרוץ מלחמת־העולם השניה, ליסד ירחון עברי בניו־יורק כדי "לבנות מבצר לרוח־ישראל", כדברו, ולקיים אותו בגבורת־נפש.

חזון מאיר נהל אותו והפריח את רוחו בשנים האחרונות: השאיפה להיות כח פעיל, בעל־השפעה בארץ ישראל, במדינת־ישראל. אלא שעכוב אחד היה בדרכו. "ספרי ההולכים ונדפסים כאן", אמר לי חדשים לפני מותו, "מעכבים אותי". חזון־הספר עכב את חזון־הארץ, אולם בנפשו היו כרוכים זה בזה ובכח שניהם יצר מה שיצר והשלים את חייו על אדמות.

באספקלריה זו של חזון כפול יראו אותו תמיד אוהביו ומוקירי־שמו.

קצור תולדות רב צעיר

מאת א. ר. מלאכי

הוטר מגזע משפחה גדולה בישראל ששלשלת יחוסה עולה עד ר' דוד לידא ור' משה רבקש בעל "באר הגולה", היה ר' חיים טשרנוביץ. מצד אביו הוא נין לגאון המפורסם בדורו ר' גרשון משקלוב. יליד ווילנה וממשפחת הגר"א היה, וגם הוא היה איש צדיק, חסיד ותמים במעשיו. אוהב ישראל וחס על ממונם ודואג תמיד לטובת העניים, ומשום זה היה נוטה תמיד לקולא בשאלה שהיה בה משום הפסד ממונ. סמולנסקין, שבנעוריו היה סמוך על שלחן ר' זלמן, בנו של ר' גרשון, מפליג מאד בשבחם של האב והבן ושם אותם למופת לרבני הדור בצדקתם ובאהבתם את הבריות. הוא מביא כמה עובדות על כוחם הגדול להתיר, ומזכיר את העובדה הדרמטית, שבשנת מגפה בשקלוב הכריז ר' זלמן בכל בתי הכנסיות שלא יצומו ביום הכפורים, והוא עצמו טעם לעיני כל העדה בבית הכנסת עוגה ויין, — העובדה שפרישמאן שאב ממנה את החומר לספרו "שלשה שאכלו", כפי שסמולנסקין מספר, במות ר' זלמן "בכו לו כל בני העיר הזאת מקרב לכם, ואיש לא יבכה יותר במות אביו, ועד היום הזה יזכירו וזכרו לברכה, כי עניו ושפל רוח ואוהב כל האדם ומצר בצרותיהם ומטיב לכל בכספו ככל אשר מצאה ידו לא נמצא כמותו בעיר". דברי סמולנסקין על ר' גרשון ור' זלמן באו בהערה בספרו "עם עולם", שנדפס ראשונה ב"השחר" תרל"ג. אולם בסוף שנות השמונים עוד היה שמו של ר' גרשון קדוש ונערץ בקהלות רוסיה הלבנה, וב"היום" של קאנטור הדפיס סופר אחד מאמר לזכרו. אין עתה המאמר לנגד עיני, אבל בקראי אותו מצאתי שהרבה מסגולותיו של ר' גרשון בהוראה כלולות גם ברב צעיר.

אביו של רב צעיר, ר' אלכסנדר איזראעליטן, היה בנו של ר' ישכר בער, בן שילשים לר' גרשון. ב"ספר ההיחס למשפחת ריבלין" של ר' אליעזר ריבלין, הוא מצויין כתלמיד-חכם ואיש צדיק. הוא שימש כשו"ב ומו"ץ בשביז, וזכה לבנים תלמידי חכמים, שהמצויינים שבהם היו ר' חיים ושמואל (הסופר המפורסם "ספוג"). מצד אמו לאה, הוא נכד לר' שלמה דריוז, רבה של שביז, העיר בה נולד ר' חיים טשרנוביץ בא' (או ב"ח) כסלו תר"ל.

בנעוריו גודל טשרנוביץ על ברכי סבו זה, שאת אישיותו תיאר באופן מלבב בפרק זכרונותיו שנדפס ב"בצרון" (חוברת היובל של רב-צעיר). הוא היה מגדולי רבני הדור, תלמידו של ר' איצלה מוואלוז'ין ו"מתנגד עקשן", שלא סבל את ה"חסידים"

וכל ימיו נלחם בהם. הוא היה גם פיקח ב"מילי דעלמא", איש מעשה וסבלן לדעות זולתו. ר' שלמה דרוזד טפל בעצמו בחינוך נכדו, שבנעוריו כבר הראה שנוצר לגדולות. הרגיל אותו בהוראה ואף עודד אותו להתאמן בכתיבה ומטעם זה לא אסר עליו את העיון בספרי "השכלה".

השפעת ר' שלמה על טשרנוביץ היתה עצומה. וכל ימי חייו נשא את תמונתו הרוחנית לנגד עיניו. בזכרונותיו הזכרים, שבהם הציג אותו בכל מלוא-קומתו, הוא מדבר עליו בהערצה ואומר: "כשיצאתי לעולם-המעשה שויתי את פניו לנגדי תמיד. בכל מעשה שבא לידי הייתי שואל את עצמי, כיצד היה זקני נוהג בענין אילו היה מעשה כזה בא לפניו, וכשעברתי על מדותיו הייתי מתחרט הרבה על כך. רדפתי אחריו אבל לא הגעתי לקרסוליו. כי גדול היה האיש ומשכמו ומעלה גבוה מכל העם. הוא היה מן האחרונים שבכרבים של הדור שעבר, כשהתורה היתה שלטת ברחוב היהודים ובעלי התורה היו בעלי השלטון בקהלה".

בימי שבתו על ספסל בית המדרש נתעורר בו יצר הכתיבה, והוא התחיל לסדר את כתבי זקנו ולערוך את מכתביו. אחרי הפרעות בראשית שנות השמונים והתעוררות העם להבת ציון, הסביר גם ר' שלמה דרוזד פנים לתנועה זו. בימים ההם נתפרסם שמו של ר' עזריאל הילדסהיימר לתהלה בערי "תחום המושב", וההמון ראה אותו בדמיונו כמונטיפיורי שני, קרוב למלכות, שבכוהו להשפיע על ממשלת רוסיה שתפסיק את הפרעות, ובשם ר' שלמה דרוזד ערך טשרנוביץ מכתב-בקשה להילדס-היימר שיכנס ב"עבי הקורה". את המכתב כתב טשרנוביץ בעזרת ה"המשכיל דמתא" שהיה "מליץ נשגב", אבל טשרנוביץ השתדל שהשפה תהיה פשוטה ומדויקת, מה שלא מצא חן בעיני סבו שחשב, שיפה כוחה של "מליצה" להלהיב את הנפש. מכתב מר' שלמה דרוזד, שכתבו במסירת קילמוס עליידי נכדו, הוא המכתב בדבר הנדבות לנשרפי שביז שצדרכוים עכב תחת ידו וספקטור הכניס אותו במחברתו "אותות ומופתים", ערוך בסגנון רבני-תורני. אולם מאמרו הראשון של טשרנוביץ, שנדפס ב"המליץ" לשנת 1893, כתוב בסגנון מודרני לפי טעם הימים ההם.

באותם הימים היתה שאיפת טשרנוביץ להיות רב משכיל, מוכתר בתואר "דוק-טור", וחשב על "בריהה" לברלין כדי להכנס לבית המדרש לרבנים של הילדסהיימר. הוא פנה ב"מכתב מלא תמרורים" להילדסהיימר, שבו תיאר את מצבו הרוחני בהמצאו בעיירה קטנה בין "חשוכים ומורדי אור" ואת צמאוו הרב לתורה ודעת, וביקש מהילדסהיימר שיקבל אותו לתלמיד בבית מדרשו. אבל גלויה קצרה של הילדסהיימר שבה הודיע לו שאי-אפשר לו להתקבל לבית-המדרש לרבנים כי "דורשים מאטורה ממנו" שמה לאל את כל תקותיו. את הגלויה קבל סבו, ומה אומלל היה בעיניו בעת שהלז מסר לו את תשובת הילדסהיימר. לא ידע טשרנוביץ הצעיר את פירוש המלה "מאטורה", אבל דבר אחד ידע — שכל "מגדליו נהרסו בפעם אחת" (').

(1) ראה רשימת רב צעיר: "ר' עזריאל הילדסהיימר בעיירה" ב"רי יודישע פרעסע" שנת 1"א, גליון 21 (ד' סיון תר"ף).

בשנת תרנ"ג, השנה שבה נדפס דברו הראשון ב"המליץ", התחתן עם הדסה בת ר' אפרים פישל קיסין בעל־בית נכבד בדרוי, ממשפחת הגר"א וקרוב לא. דרוא-גוב. נערה משכילה היתה שידעה עברית והיתה חדורה אהבה לתורה, ושאפתה היתה שאלוף נעוריה ימשיך את מסורת משפחתו וגם הוא יהיה רב בישראל. בעצתה יצא טשרנוביץ האברך בשנת תרנ"ה לקובנה ושם למד בישיבת "כולל הפרושים" תחת הנהלת ר' יצחק אלחנן והר"מ ר' משה דאנישבסקי, ובראשית שנת תרנ"ו נסמך על ידם לרבנות.

בקובנה התחילו לצאת מוניטין ל"פרוש הדרויי", ובעת שר' יצחק אלחנן נפטר באדר תרנ"ו, בחרו בו להספידו. הספדו של ה"פרוש" הצעיר עשה רושם גדול לא רק על שומעיו בקובנה כי־אם בכל ערי ליטא. שמואל רזנפלד עשה להספד זה פומבי במאמרו "מכתבים מערי השדה"⁽¹⁾, וכה היו דבריו: "בין המון הרבנים, הספדנים, המגידים והמוכיחים בשער, נמצא אברך פרוש ורבי חיים טשרנוביץ שמה, שדבר אך דברים מעטים בעידן רתחא לפני עם רב, והנה מיד יצאה תהלתו בעיר, המשכילים והנאורים שבה "לקקו את האצבעות" מדברי השכל ששמעו מפיו, וכעבור שבוע נקרא לדרוש ברב עם בבית־הכנסת לנאורים שם, ויהיו הנאורים שבעי רצון, ומאז — כן יעידו רבים וכן שלמים — מדי דברו בפומבי, ירצו לשמוע את דרשותיו אנשים מכל המפלגות ותהלתו מלאה העיר".

רזנפלד מצא את יתרונו של טשרנוביץ על שאר ה"מגידים" בזה שדבריו נאמרים "בהשכל ודעת, כי משכיל הגון הוא, אינו מעקם את הכתובים ואיננו דורשם בשבעים פנים; יש לו אידיאלים מסוימים — — — ושיטה ידועה לו ויודע את אשר יחפץ לדבר ודבריו יצאו מן הלב לכן יכנסו אל הלבבות". אולם הוא הראה גם על חסרונות באופן דבורו כגון "קולו הנמוך" בדברו, אבל יחד עם זה העיר: "יש איפוא תקוה, כי אחרי זמן, קרוב או רחוק, ואם יתרגל בעבודתו וימנה את חסרונותיו ופעל בלי ספק על לבות שומעיו..."

מדברי רזנפלד אלה נראה, שהמשכילים והנאורים ראו בטשרנוביץ את טפוס הרב האידיאלי — רב משכיל שנתפס לזרמי הזמן, אבל "פרסומת" זו ב"המליץ" פגעה בו לרעה בעת שנתמנה לרב באודיסה, והחרדים התנגדו לבחירתו. גם הדיינים והמוצי"ם באודיסה יצאו חוצץ נגדו, וכפי שמספר י. ת. רבניצקי⁽²⁾: "הרימו מתנגדיו קול זעקה גדולה: הכוזה יהיה דיין בעדת ישראל, איש אשר משכילים וסופרי ישראל הם מיודעיו ובעלי בריתו ואשר ממנו בעצמו נודף ריח השכלה, שאין אדם כשר יכול לעמוד בפניו". אבל כל עמלם לפסול אותו היה לשווא, ובשנת תרנ"ז בא טשרנוביץ לכהן במשרת הרבנות באודיסה.

הוא נתמנה לרב באודיסה באותה שנה שאחד העם התחיל לערוך את "השלח", ואודיסה היתה מרכז קבוע לספרות העברית והתנועה הלאומית. טשרנוביץ, שעוד

(2) "המליץ" שנה ל"ו, גליון 133 (י"ז תמוז, תרנ"ו).

(3) "מכתבים מאודיסה", "הדור" שנה א', גליון כ"ה (י' תמוז, תרס"א).

בהיותו "פרוש" בקובנה היה מחסידי הנלהבים של אחד העם והיה קורא בעיון את מאמריו ב"המליץ". התקרב בהתיישבו באודיסה לאחד העם ונעשה בן-בית אצלו. אחד העם גם הכניסו אל הספרות, בהדפיסו ב"השלח" (כרך ב', תרנ"ח) את מאמרו "הסניגוריא בבתי דינין של ישראל", שחתם עליו בכינוי "רב צעיר", שסימל יפה את מהות עבודתו של הסופר טשרנוביץ עד יומו האחרון.

את מאמרו זה כתב לבקשת החכם המפורסם מנשה מרגלית, שהיה עורך-דין ומפרנסי הקהלה האודיסאית. באותם הימים הופיע ברוסית ספר לתולדות הסניגוריא והשתלשלות חוקי-ההגנה על הנשפט בבתי-הדין של כל העמים, והמחבר לא הזכיר בו את דיני ישראל בנדון זה, כאילו לא היו קיימים חוקים כאלה אצלנו. מרגלית פנה אז לטשרנוביץ לערוך בעדו ראשי-פרקים בענין זה. הוא נענה לו וחיבר את המאמר הזה, שבו דן באריכות על הסניגוריא לפי מושגי ישראל. אחרי מאמר זה התחילה להדפס ב"השלח" המונוגרפיה "לתולדות השלחן ערוך והתפתחותו"⁴, שהיתה אבן-פנה למחקריו של טשרנוביץ במקצוע ההלכה, והיא שימשה יסוד לספריו רבי הכמות והאיכות "תולדות ההלכה" ו"תולדות הפוסקים".

בראשית ימי כהונתו ברבנות דאודיסה כבר התחיל להשתדל בתקון המצב הדתי בעיר זו. כדי למנוע את העם מחלול שבת, התחיל לתקן את העירוב באודיסה ולמצוא היתר טלטול בשבת ברחובותיה. הוא נכנס לשם זה במשאומתן של הלכה עם גדולי הרבנים, ביניהם ר' חיים ברלין, סבו ר' שלמה דרוזה, ר' מלכיאל צבי טננכויס מלומזה, ורובם הסכימו לתיקונו. את השאלות והתשובות בנידון זה אסף בספר מיוחד "תיקון שבת" (אודיסה, תר"ס), ובמבוא לספר, שהוא מלא בקיאות וחריפות, אבל ערוך בהוצאה ספרותית, יצא בדברים נמרצים על קדושת השבת, ש"הרבה עיקרי הדת והלאום" תלויים בה, ואף הציע לחרדים באודיסה "שישתדלו לעשות אגודות אגודות של שומרי שבת אשר תכליתן תהיה להגן על קדושת השבת במשא ומתן ובאיסורי שבת אחרים, ולא תהיה עירנו פרוצה בזה יותר מכל ערי ישראל". ואם כי רבנים וגאונים הסכימו לדבריו, עוררו מתנגדי המוציאים באודיסה רעש על רצונו להתיר את הטלטול בשבת. נתאמת עליו אז הפתגם הליטאי: "כל הגדול מחבריו בתורה כן ירבה להקל", שסמולנסקין הביא בשייכות לסבו ר' גרשון משקלוב.

גם בעת שנבחר לסגן רב-מטעם באודיסה, ניסו מתנגדיו לפסול את בחירתו על סמך שמצאו דברי "מינות" במאמרו "לתולדות השלחן ערוך והתפתחותו", אבל גם הפעם יצאו וידיהם על ראשם. ה"רבנות-מטעם", שבימים ההם היתה שאלה אקטואלית בעתונות העברית, הטרידה את טשרנוביץ ובעת שנתעורר על דפי "הדור" של פרישמאן פולמוס בין מרדכי בן הלל הכהן וי. ל. קאנטור בנידון ה"רבנות הכפולה". השתתף גם טשרנוביץ בוויכוח זה במאמר "על הרבנות הכפולה"⁵. הוא מעיר, שהרגיש בדברי קאנטור הסיני גורל לרבנות-מטעם עלבון לרבנות הרוחנית,

4) על מאמריו אלה דנתי בפרוטרוט במאמרי "ראשיתו של רב צעיר" ב"בצרון", חוברת היובל של רב צעיר.

5) "הדור" שנה א', גליונות 43, 44 (כ"ה חשוון; ג' כסלו, תרס"א).

אבל טשרנוביץ לא התכוון ללמד סניגוריא על הרבנות. כִּי־אם הראה על נגעי הרבנות הרוחנית ומקום התורפה ברבנות החילונית; העמיד את ה"דיאגנוזה" הנכונה וגם מצא את התרופה ביסוד "ישיבה אחת לתורה אמיתית, שהיא תחנך רבנים שיהיו בעלי תורה ומדע באמת". בזה התכוון לישיבה באודיסה, שניסה לייסד אותה תיכף לבואו לאודיסה, ובשנת תרס"ב יסד את "הקיבוץ" בשביל צעירים שחפצו להשתלם בהוראה, ובו למדו גם חכמת ישראל ולמודים כלליים. קיבוץ זה נתמך על־ידי ר' רפאל שלמה גוץ במוסקבה. קיבוץ זה היה היסוד לישיבה, שמשנת תרס"ו עד תרע"א עמד טשרנוביץ בראשה ובין מוריה נמנו ח. נ. ביאליק, יוסף קלוזנר וד"ר א. ש. קאמנצקי. בשנת תרס"ז השיג רשיון ממשלת רוסיה להפוך את הישיבה לבית מדרש לרבנים. מפני רדיפת ראש משטרת אודיסה, שהיה שונא ישראל ופסל את רבנותו של טשרנוביץ, הוכרח לעזוב את אודיסה. טשרנוביץ עלה אז בפעם הראשונה לארץ־ישראל, ורשמי־בקורו פרסם בשורת מאמרים ב"העולם".

בשובו בשנת תרע"א מהארץ, עשה זמן מה בברלין והכין לדפוס את ספריו "התלמוד" ו"שעורים בתלמוד" שיצאו בשנות תרע"ב—תרע"ג בווארשה. ובאותו זמן התחיל לבקר את האוניברסיטה בוויירצבורג, ובשנת תרע"ד הוכתר בתואר ד"ר בזכות חיבורו הגרמני "להתהוות השלחן ערוך".

בן ארבעים ושלש שנה היה בהכנסו לאוניברסיטה, ומטרתו היתה לרכוש לו השכלה אירופית ולהתבונן לסדר הלמודים בבתי־המדרש לרבנים במערב אירופה, ולחזור אחר־כך לרוסיה ולייסד שם בית־מדרש לרבנים מסוג בתי־המדרש לרבנים שבאשכנז. בינתיים חפצו למנות אותו דוצנט במכללת וויירצבורג, אבל כחודש ימים אחרי שקיבל את התואר ד"ר, פרצה המלחמה העולמית והדבר נתבטל. כנתיין רוסיה לא היה יכול להשאיר באשכנז, ומצא מקלט בלונדון של שווייציה, שבה חי עד שנת תרע"ט. בימי שבתו שם חיבר את "קיצור התלמוד" וערך את "אוצר לשון המקרא והתלמוד" של גברונסקי. הוא גם פרסם מאמרים פובליציסטיים בעתונים צרפתיים. וב"התורן" הניו־יורקי הדפיס מאמר בשם "חשבון הנפש", שבריינין השיב עליו במאמר בן שני המשכים וגם צ. אווירבוך (אלכסנדר חשין, מעורכי "האחדות" הירושל־מית, שנתפס אחר־כך לקומוניות ומת ברוסיה) נכנס עמו בפולמוס. להבהרת מחשבותיו במאמרו זה, פרסם טשרנוביץ ב"התורן" מאמר שני: "ברור החשבון".

החלק הראשון של "קיצור התלמוד" (ברכות, ראש השנה ויומא) יצא בשנת תרע"ט בלונדון, "בהוצאת המחבר". הוא עמד אז על סף "שנות עצה", מלא רוח עלומים וצמאון לעבודה, אבל שבור בגופו, כי חלה אז ר' חיים טשרנוביץ מחלה אנושה. הוא המשיך את עבודתו מתוך יסורים נוראים, והוסיף ללמוד ולשקוד בתורה. ש. א. הורודצקי, שבימים ההם נמצא אתו במחיצה אחת, מספר ("): "זה שנים אחדות הוא חולה, סובל יסורים נוראים, והוא יושב ועוסק בתורה. ויש שהיה שוכב במטה ימים ושבעות וסובל מכאובים נוראים והוא חוקר וכותב". וגם מרדכי בן־הלל הכהן מסיים

את המאמר שכתב ליובל החמשים שלו⁽⁷⁾: "ומה דאבה לבנו לשמוע, כי האדם הזה שוכב על ערש דוי בלונגה, ואת עבודתו המדעית הוא עובד מתוך יסורים של מחלה אנושה".

שנה אחר הופעת "קצור התלמוד" מלאו למחברו חמשים שנה, ובחוגים ספרותיים שונים התכוננו לחוג את היובל הזה. תלמידו של רב צעיר, ד"ר יהודה קויפמאן, שבימים ההם היה תושב ניו-יורק, פרסם ב"התורן"⁽⁸⁾ כרוז "לכל תלמידי הרב טשרנוביץ ולכל מוקיריו" לחוג את יום-הולדת החמשים שלו. בכרוז זה הביע גם כן את תקוותו, "שהספרות העברית באמריקה תחוג את חגיגתו של הרב טשרנוביץ כראוי וכהוגן, ושכל חכמי ישראל באמריקה המכירים והמוקירים את הרב יכתבו מאמרים על תורתו ופעולתו מרובת-הצדדים".

הכרוז לא מצא הד. לא ערכו חגיגות לכבודו לא באמריקה ולא באירופה וארץ-ישראל. היו אז ימי-עוועזים שלאחר המלחמה והשחיתות על יהודי אוקראינה, והלב לא היה פנוי לשמחות-מצווה. בעתונות העברית נתפרסמו רק שני מאמרים עליו בקשר עם היובל — של ש. א. הורודצקי ב"העולם" ושל מרדכי בן-הלל הכהן ב"חדשות הארץ". אולם העריכו אז יפה את "קצור התלמוד". רוב העתונים נתנו מקום למאמרי-בקורת עליו, ובין מבקרי הספר אנו מוצאים את מיכה יוסף ברדי" טשבקסי, א. צפרוני, א. מארמרשטיין ובר-טוביה. בריינין כתב על עבודת טשרנוביץ זו מאמר-ראשי ב"התורן"⁽⁹⁾. שבו נאמר: "אם התחלתה של עבודה זו היתה בלונגה, נקוה כי הגמר שלה יהיה בירושלים".

ומקומו של רב צעיר אמנם היה בארץ-ישראל, וכשהונח היסוד לבנין האוניברסיטה בירושלים שמו כמה מראשי הישוב את עינם בו וקוו שהוא ישב בקתדרה לתלמוד ולחקר המשפט העברי. אולם פתיחת האוניברסיטה נדחתה עד שנת תרפ"ה, ובינתיים נקרא לבוא לניו-יורק לשמש ככהונת פרופיסור לתלמוד במכון לדת ישראל מיסודו של סטיפאן זייז. בשנת תרפ"ג הגיע לניו-יורק ונתקבל בכבוד גדול על-ידי כל חוגי היהדות. "הדואר" הוציא גליון מיוחד לכבודו, וכל העתונים האידיים פרסמו מאמרי הערכה על אישיותו ועבודתו הספרותית.

רב צעיר מצא כאן סביבה מתאימה לרוחו, אבל הוא ראה את עצמו בבחינת "אורח נטה ללון", כי שאיפתו היתה להתיישב בארץ-ישראל ולהורות במכון המדעי שעל הרי-הצופים. ובאותו זמן גם הוזמן מטעם חבר הקורטוריום של האוניברסיטה לבוא לארץ-ישראל, אבל מפני "כבשי דפוליטיקה" והשינויים בהנהלת האוניברסיטה נדחתה התמנותו — מה שגרם לו מכאובים ויסורי-גפש עד יום מותו.

עשרים ושש שנים חי טשרנוביץ באמריקה, וישיבתו כאן היתה ברכה ליהדות ולספרות העברית ולתנועה הציונית בארץ זו. הוא הרביץ תורה והקים תלמידים רבים, וגם תלמידיו מיישבת אודיסה, הנמצאים בארץ זו, נאספו תחת דגלו, עבודתו

(7) ב"חדשות הארץ" שנה ב', גליון קנ"ד (ד' סבת, תר"ף).

(8) שנה ו', גליון ל"ה (כ"ח חשוון, תר"ף).

(9) שנה ו', גליון ס' (ס"ז אייר, תרע"ט).

הספרותית התרחבה והסתעפה, ועטו נעשה יותר פורה. כלפנים היה גם באמריקה שליט בכמה מקצועות: עוסק בחקירת התלמוד והפוסקים, כותב מאמרי בקורת והערכות-אישים וגם מגיב בשניות על בעיות חיינו ולוחם בעוז נגד מסלפי התורה הציונית ו"מבקשי אלהים" מסוג ידוע. הוא גם התריע על הסכנה הכרוכה לישוב ולציונות בממשלה המאנדאטורית ודרש לתבוע את אנגליה למשפט "חבר העמים". הוא נימק את דרישתו זו בהגיון וברוחבי-דיעות במשפט הבין-לאומי, ואף ביקר קשה את מנהיגי הציונות שלא נענו לדרישתו. את מאמריו הפובליציסטיים — שבהם בוטאה תפיסת עולמו והשקפתו הלאומית מנקודת-מבט היסטורית והוא נראה בהם כציוני ריאליסטן הרואה את הגשמת הציונות ביסוד מדינה יהודית בכל גבולות הארץ, מבלי לוותר אף על שעל מאדמתה ומבלי לקפח אף אחת מזכויותנו אסף בספר "בשערי ציון", שיצא בשנת תרצ"ז. לפני זה יצאו שני הכרכים הראשונים מספרו המונור-מנטאלי "תולדות ההלכה".

כשפרצה מלחמת-עולם ב' נגש טשרנוביץ לביצוע מפעל נועז — הוצאת ירחון עברי. הוא כבר עמד אז על סף שנות-השבה, גיל שבו רוב החכמים והסופרים מסיימים את עבודתם, ובכל זאת הטיל על עצמו את המשא הכבד והעול הקשה ביסוד הירחון, עריכתו והוצאתו. בתשרי ת"ש הופיעה החוברת הראשונה של "בצרון", שעורכו שאף להמשיך בו את מסורת "השלח" של אחד-העם ולהעמידו על מדרגה ספרותית-מדעית גבוהה. מלבד עול העריכה והעבודה להשיג את האמצעים לבסס את קיומו של הירחון, הרבה רב צעיר לכתוב בו ובכל חוברת וחוברת באו מאמרים, רשימות הערכות ומאמרי-בקורת מפרי-עטו. ב"בצרון" התחיל להדפיס את שורת המאמרים "חכמי אודיסה", שבהם נתגלה בכשרון חדש — ממאריסטן ופורטרטיסטן מצויין, בעל עין חדה, הומור מלבב ומחונן בכשרון ספורי. את כותו כפורטרטיסטן הראה עוד ברשימתו "ר' עזריאל הילדסהיימר בעיריה", שזכרה למעלה, אבל לידי שלמות הגיע בזכרונותיו על חכמי-אודיסה ובמאמריו על סופרים ואישים שפרסם ב"בצרון", ושעשו רושם רב. עוד יותר גדול היה הרושם כשנאספו יחד בספר "מסכת זכרונות", שזכה ל"פרס למד", ועשרות מאמרי-בקורת נכתבו עליו.

באותו זמן שערך את "בצרון" לא הזניח גם את עבודת-חייו — "תולדות ההלכה", שחלקו השלישי הופיע בתש"ג ואת חלקו הרביעי מסר לדפוס וגם עסק בהגהתו, אבל לא זכה לראותו "יוצא לאור". אולם הוא הספיק להוציא בחייו את ספרו "חבלי גאולה", שהופיע כחודש לפני מותו.

כשמלאו בשנת תש"ח חמשים שנה לעבודתו הספרותית ייסדו תלמידיו ומערי-ציו "ועד יובל" לשם הוצאת כל כתביו. מלבד "מסכת זכרונות" ו"חבלי גאולה", הופיעו שלשת חלקי "תולדות הפוסקים". לרגל היובל הופיעה חוברת רבת-הכמות והאיכות של "בצרון", המוקדשת לרב צעיר. החוברת שנערכה בידי הלל בבלי, שמעון האלקין ופינחס חורגין יצאה בניסן תש"ח, ובה העריכו כמה סופרים את אישיותו ועבודתו הספרותית רבת-הגוונים של רב צעיר, מצדדיה השונים.

תוסס, מלא מרץ ושופע כחות תיוניים היה רב צעיר מיום שהתחיל לתוציא את „בצרון“. בקומתו הזקופה והדרת־פניה, בזריזותו ובחיוכו האבהי המלבב היה מושך אליו כל איש. ונעים היה להמצא בקרבתו, להתחמם באורו ולהתענג על שיחתו. קומתו הונמכה קצת ואור־זיוו ניטל קצת, בגלל שני מקרי־מוות שכחתף באו עליו. בראשונה מתה אשת־נעוריו, שלמעלה מחמשים שנה לוותה אותו בדרך חייו, היתה מסורה לו ושומרת עליו כאם על בנה־יחידה, ואחריה נפטר פתאום בדמי־ימיו בנו גרשון. אולם יד הגורל הקשה שנחתה עליו לא הכריעה את רוחו, ועד עלותו על המטה, שממנה לא ירד עוד, לא פסק פומיה מגירסא ולא הניח את עטו מידו. רק שבועות אחדים חלה, באמצע החורף נתגלו בו שוב עקבות מחלתו הישנה, ומפני זקנתו יראו הרופאים לנתחו והשתמשו בקרני־רנטגן שהחלישו איתו מאד. אולם הוא אמן את כל כחותיו, שקד בתורה וכתב מתוך יסודים, לא החסיר את מאמרו ורשימותיו בכל חוברת של „בצרון“. ובעת שידו רפה ולא יכול לכתוב, הכתיב את מאמרו, בחוברת אדר עוד באו שתי רשימות שלו — „בין הזמנים“ ופולמוס מדעי עם בן־ציון כץ. בענין שמאי והלל. וכך נפרד מהעולם בדברי תורה. הפרק הראשון של האוטוביו־גרפיה שלו, שהתחיל לכתוב כחצי שנה לפני מותו, נדפס בחוברת ניסן, שיצאה מבית הדפוס אחרי עצמו, בט"ו אייר תש"ט, את עיניו לנצח.

זקן ושבע ימים עזב אותנו רב צעיר, אבל צעיר ורענן ברוחו, מלא און וכחות־יצירה. מותו הוא אבדה גדולה לספרות העברית ולחכמת ישראל. במותו אבד לנו כלי־יקר, איש־אשכולות, משיירי כנסת „חכמי אודיסה“, תלמיד חכם גדול, ויירי־וסופר, שאין לנו תמורתו, ועל דא יאית לנו למבכי.

רב צעיר — קנים לדמותו הספרותית

מאת שלום שווארץ

וְדַאִי, מֵאִמְרָם שֶׁל חז"ל "אִין אָדָם מֵת וְחָצִי תַּאֲוֹתוֹ בִּידוֹ" נִתְקִיִּים גַּם בְּרַב צַעִיר: הֲרִי לֹא הִסְפִּיק לִסְיִים אֶת "תּוֹלְדוֹת הַהִלְכָה" כְּפִי הַתְּכֵנִית הַמּוֹרַחֶבֶת שֶׁעֲלָתָהּ בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ בּוֹמֵן הָאֲחֵרוֹן, וְעוֹד בְּכַמָּה עֲבוּדוֹת לֹא בָּא לִידֵי גְמִירָא; הָעִיקָר — לֹא זָכָה לַעֲלוֹת לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל וְלַהּוֹרוֹת בָּהּ, דְּבַר שְׁאֵלָיו שֶׁאֵף כָּל הַיָּמִים, כֵּן, זֶהוּ גּוֹרְלוֹ שֶׁל אָדָם גָּדוֹל שְׁכַמְעֵט תְּמִיד "שִׁירַת חַיִּיו בְּאִמְצַע נִפְסָקָתָהּ". וְהַדְּבָר נִכּוֹן בִּיחּוּד כְּלָפִי ר' חַיִּים שְׁלֹנֹה, שֶׁעַד הַיָּמִים הָאֲחֵרוֹנִים הָיָה רוּחוֹ עָר וְכוּחַ יִצִּירָתוֹ לֹא נִחְלַשׁ.

אך, עִם כָּל הַצַּעֵר הָעֵמוּק עַל הַסְתַּלְקוֹתָהּ, עָלִינוּ לַהֲתַנַּחֵם בְּזַכְרֵנוּ אֶת עֲוֹבוֹנוּ הַסְפְּרוֹתִי־הַמִּדְעִי שֶׁהֶעֱמִיד בַּחֲקֵר הַהִלְכָה, הַבְּנִין הַמְּפֹאָר שֶׁאִין שְׁנֵי לוֹ בְּדוֹרֵנוּ וְשִׁטְרָם הָעֹרֵךְ כְּרֵאוֹי. בְּרַם, גַּם מֵאִמְרֵיו בְּשִׁאלוֹת הַיּוֹם וּזְכְּרוֹנוֹתָיו, שֶׁאִינֶם אֵלָּא בַּחֲנִינָה תּוֹסַפֶּת לַמִּפְעָלוֹ הַמִּדְעִי הַיְּסוּדִי, עֲרַכְם רַב מְכַמָּה בַּחֲנִינָיו: סְפְּרוֹתִית, הִיסְטוֹרִית, צְבוּרִית־לְאוֹמִית. קוֹדֶם כָּל מַתְגַּלָּה כִּאֵן הַמַּחְבֵּר כִּבְעַל כֶּשֶׁרוֹן סְפְּרוֹתִי גָּדוֹל, הַיּוֹדֵעַ לְבַחֵר נוֹשֵׂא מַעֲנִין וּלְבָאָרוֹ בְּטוֹב טַעַם, לְצִיֵּר אֶת הַדְּמוּת שֶׁל הָאִישִׁיּוֹת וְהַסְבִּיבָהּ בְּצַבְעִים בּוֹלְטִים הַמוֹשְׁכִים אֶת הָעֵיִן, לַהֲגִיָּה אוֹרוֹ עַל דְּבָרִים הַסְמוּיִים מִן הָעֵיִן. הַסִּגְנוֹן הוּא שֶׁל תְּלִמִּיד חֶכֶם "מְקַצְוֵי", שֶׁל אָדָם הָעוֹסֵק כְּרִגִּיל בְּסוּגִיּוֹת הַלְכָּתִיּוֹת; אֲבָל עֵצֶם הַתִּיַּאֲוֹר הוּא שֶׁל סוֹפֵר, ר. ל. שֶׁל מִסְפֵּר, מְבַאֵר וּמְקַשֵּׁט בְּאוֹרֵיו, שְׁנִית, צְבוּר כִּאֵן חוֹמֵר עֵצוֹם לַתּוֹלְדוֹת חַיִּינוּ בְּדוֹרוֹת הָאֲחֵרוֹנִים, הַבְּעִיּוֹת שֶׁבָּתֵּן הַתְּלַבֵּט עִמָּנוּ בַּתְּקוּפַת הַתְּחִיָּה, הָאִישִׁים שֶׁשִּׁימְשׁוּ לוֹ מוֹרֵי־דֶרֶךְ, אִין פְּרוֹפ' טִשְׁרֵנוּבִּיץ מֵרֵאָה לָנוּ דְּבַר אֵלָּא אִם כֵּן מֵרָצָה לִפְנֵינוּ קוֹדֶם עַל הַסְבִּיבָה וְהַתְּפַתְחוּתָהּ; כְּתִיבָתוֹ הִיא תְּמִיד הִיסְטוֹרִיָּה וְסְפְּרוֹת כֶּאֱחָת, וּמִתּוֹסַפֶּת עַל כֵּךְ הַשְׁתַּתְּפוּתוֹ הַנִּפְשִׁית בְּעִנִּינִים הַנְּדוּנִים, שׁוֹב אֵינוֹ מִסְתַּפֵּק בַּהֲרָצָאת הַדְּבָרִים אֵלָּא מַחְזוּה דַּעְתּוֹ בְּפִירוּשׁ, מִשְׁבַּח אוֹ מִגְנָה, מְקוֹנֵן אוֹ מִנְחָם, תּוֹבֵעַ וְיוֹעֵץ עֲצָה, לְפִיכֵךְ יֵשׁ עֹדֵךְ לְמֵאִמְרֵיו בְּשִׁאלוֹת הַמִּדְיָנוֹת הַצִּיּוֹנִית וְהָאִי, אֵף אִם עֶבֶר זְמַנּוֹ שֶׁל הַשִּׁאלוֹת עֵצֶם: הַמִּסְקָנוֹת הַכְּלָלִיּוֹת, הַשִּׁטּוֹת שֶׁהוּא מַצִּיעַ, מַחֲשַׁבּוֹתָיו עַל דְּרָכֵי מַלְחַמָּתָנוּ הַלְאוֹמִית — כִּמָּה מֵהֵן הוֹלְמוֹת אֶת מַצְבֵּנוּ בְּכָל מְסִיבוֹת שֶׁהֵן.

עִם פְּטִירָתוֹ הַלֵּךְ מֵאִתְּנוּ כִּמְעֵט הָאֲחֵרוֹן מֵחֶכְמֵי אִוֵּדִים הֵן, שֶׁהוּא כֵּה הַשְׁכִּיל לַתְּאָרֶם בְּסְפְּרֵי־זְכְּרוֹנוֹתָיו, בְּתוֹכָם הַתְּהַלֵּךְ, וְדְמוּתוֹ לֹא נִיטְשְׁטֶשֶׁה וּקוֹמָתוֹ לֹא הוֹנִמְכָּה אֵף בְּעַמְדוֹ לִיד גְּדוּלֵי־הַגְּדוּלִּים, כִּי הִיָּה כּוֹלּוֹ מְקוּרִי — בְּאִישִׁיּוֹתָהּ, בְּהִלְכּוֹתָיו, בְּדַעְוָתָיו, בְּשִׁאִיפּוֹתָיו, כּוּחַ יוֹצֵר הִיָּה בְּכָל יְשׁוּתָהּ, וְהִרְגִּישׁוּ בְּדְבָר

מנדלי ודובנוב, אחד העם וביאליק; על כן הוקירוהו ושמרו לו ידידות כל ימיהם. חכמי אודיסה מהי סגולתם העיקרית? כולם יחד ואיש איש מהם לחוד יצרו ערבין ונכסים לאומיים לדור ולדורות. הרי ה"סבא" של ספרותנו החדשה, והרי אבי הציונות הרוחנית; הרי מלך השירה העברית, והרי ההיסטוריון (בה"א הידיעה) הישראלי, ועוד. בא רב צעיר והוסיף: חקר היהדות מבחינת דת ודין בלשוננו הלאומית ובכלי-ניתוח מדעיים. שיטתו היתה תמיד — הלכה למעשה, ובכן לא אמר די בכתיבת תולדות השולחן ערוך אלא הקים באודיסה את "הישיבה הגדולה", למען תגדל לומדים חרוצים ובקיאים ביהדות, חובבי דרכה וחוקרי התפתחותה. כך עשה גם באמריקה: לא רק כתב את מחקריו הגדולים אלא גם לימד במכון למדעי היהדות. וכשהחריפה בעית ארץ ישראל, כשהגיעה שעת ההכרעה לציונות, שוב לא הסתפק בפירסום מאמרים ועיר שם ועיר שם כי אם קם ויסד במאמצים גדולים במה קבועה לשאלות התקופה — "בצרון".

בעצם כל מה שפעל היה מכון לציונות, לארץ ישראל, לתהיה הלאומית. בחקר היהדות מצד ההלכה היו פניו מועדות לא לאמת ה מ ו פ ש ט ת ולמסקנות המדעיות כשלעצמן אלא בעיקר לחשיפת האור הגנוז, להחיא את העצמות היבשות, לקירוב הלבבות והמוחות אל היופי העילאי של היהדות. הוא עשה כאן, בדרכו שלו, מה שעשו אחד העם וביאליק בדרכים שלהם. וכן במאמריו המרובים, כל שאלה שהוא דן בה חשובה לו בעיקר לשם העמדת הדברים על חוקתם, לשם השפעה על קברניטי הצבור שיהיו נאמנים לזכויות האומה ולתביעתה השלימה, לשם חיזוק החיבה והמסירות לקנייני העם והארץ. רב צעיר מגלה בכל מה שהוא כותב את מזגו החם, את נשמת הלוחם שבו, ואי-אפשר לו לקורא שלא ללכת אחריו. קריאתו חזקה ונמרצת בתוכן ובצורה; ומשפיעים עלינו ההגיון שבה והרגש הפועם בה גם יחד. כעוסק בהלכה כל ימיו רגיל הוא גם בשאלות-המדיניות להדגיש את הנקודה המשפטית, להוכיח שההלכה היא לצדנו ולדרוש ממנהיגינו שיעשוה כל-שימוש עיקרי במאבקם למען ציון, מנקודת-ראות זו הוא מדבר משפטים גם עם הוותרנים מבית, עם אנשי-מאגנס, עם ההנהלה הציונית מזמן לזמן, עם המתבוללים והמתבוללים למחצה. " ת פ ס ת מ ו ע ט — ל א ת פ ס ת ", זהו שמו האפיפי של אחד ממאמריו.

עד כמה שלא יראה הדבר מוזר, גכון יהיה לומר שר' חיים היה כמעין המתגבר בעבודתו הספרותית. כסופר הוא בגיל-השיבה מפתיע אותנו ממש ברעננות-עטו ובשלל-צבעיו התיאוריים והסגנוניים. אפילו בסוגיה צבורית-מדינית יבשה הוא מכניס לפעמים הגדרות מזהירות, הערות מבריקות, אמרות שנונות — מה שמרומם את הנושא ומחמם את נפש הקורא. אישיותו של המחבר, השופעת חכמה וכשרון ודעת, נכנסת מאליה לתוך הדיון; רוחה לא רק מרחפת על פני הדברים אלא גם מתממשת בהם, משתלטת עליהם בחזקה. ולכן יש ומאמר שלו בשאלת-היום טעמו כמסה ספרותית נהדרת, מעשה ידי אמן. בינת זקנים ממוזגת עם חיות-עלומים מוצאים אנו בכל דבריו. יש באישיותו וביצירתו הן מיסוד ההלכה והן מיסוד האגדה;

הראשון נתן לנו את מחקריו המדעיים והשני — את זכרונותיו ומאמריו בשאלות צבוריות־מדיניות. חריפות שכלו, עתרת־דימויו וציוריו, ההיתול והבדיחות בלשונו כולם צמודים זה לזה במשנתו ומחבבים אותה עלינו עד למאד. והיא היתה מוסיפה והולכת. נפלא הדבר שבהתקרבו כבר לגבורות העניק לנו את החלק הרביעי של "תולדות ההלכה", ואת קובץ המסות והמאמרים "חבלי גאולה" שגם בו יש הברקות חדשות מקסימות (עיין, למשל, דבריו על ווייצמן שנכתבו אחרי הקונגרס הציוני האחרון ושנוקבים ויורדים עד לתהום).

יש ומאמרו מקבל צורה של דרוש נאה, המבאר את מאורעות הזמן על סמך פסוק מן המקרא או מימרת חז"ל, כזה הוא, למשל, המאמר "פרשה זכור" או "עושק רש", "מאשריך מתעים", או "מחלוקת לשם שמים" וכו'. במאמר הראשון שואל המחבר, למה נצטוונו דווקא לזכור את עמלק לדראון עולם יותר מאויבים אחרים? והוא משיב ככה: "המקרא עצמו גותן תשובה לדבר — אשר קרך ב ד ר ן ויזנב בך כל הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע, עמלק התנפל על ישראל כשהיה ב ד ר ן למדינה, כשיצא מעבדות, אבל עדיין לא הגיע לחרות". זהו המשל, והרי הנמשל: "מפרשת זכור יש לנו ללמוד הוראה לדורנו. אנגליה נהגה עמנו מעשה עמלק. היא התנפלה עלינו ב ד ר ן למדינתנו . . . היא זינבה בנו את כל הנחשלים אחרינו, הבורחים ממצוקת היטלר להציל את נפשם מחרב ורעב ועמדה על דמנו בלי רחם על זקנים טף ונשים וסגרה את שערי הארץ בפני הפליטים שביקשו מפלט להם בארץ אבותיהם . . . והכל רק כדי למצוא חן בעיני הערבים שבגדו בה, ולא עוד אלא שהסיתה אותם בנו להתנפל עלינו מאחורינו ולכלותנו, אותנו ואת ממלכתנו הקטנה שאך זה נולדה. ממשלה זו עשתה מעשה עמלק וקיימה בנו, אשר קרך בדרך, שמה ראוי להרשם בין השונאים ההיסטוריים של עם ישראל שאנו מצווים עליהם בבל תשכח". תאמר: הזמנים משתנים, והמדיניות המעשית דורשת לפעמים לכרות ברית עם אויב לשעבר. עונה המחבר: לא כי. "הצו ההיסטורי והרגש המוסרי של האומה עומדים למעלה מפוליטיקה והם שיגידו לנו: זכור — לא תשכח". אף אם לא נקבל את דעתו של המחבר כפשוטה, הרי יכולה היא לשמש לנו אזהרה ואזכרת־תמיד. זה כוחם של דברים עמוקים, שהם מאלפים אותנו דעת והנהגה אף כשנשתנו המסיבות, בהן נאמרו.

בלעג שנון יוצא הוא נגד ה"מתייוונים" החדשים, הרבנים הריפורמיים באמריקה, הכופרים בלאומיותו של עמנו והמאמינים ב"תעודתו", בשליחותו היחידה לשמש מפיץ דעות נעלות בקרב הגויים. אומר הוא עליהם: "דומים הם ה'רביים' הללו לאותו עני בעל הזיה שהאמין בקומוניזם, וכדי לתוכיח את אמונתו השליך את פרוטותיו האחרונות להפקר, וביגתים נשאר העולם כמנהגו נוהג. כך, עניי־הרוח הללו רוצים להפקיר את הפרוטות האחרונות של יהדותם, אבל שוכחים הם שהפרוטות שלהם, שהם מניחים להפקר, אינן שוות פרוטה ואין להם מה להפקיר". איוז תמונה בולטת ומשכנעת!

במלחמתו עם הוותרנים שבמחנה הציוני מסתער רב צעיר הרבה פעמים על ד"ר מאגנס וחבריו לדעה. הוא תוקף אותו ביחוד אחרי פירסום הדו"ח של ועדת האומות המאוחדות (1947), שבו הוצע מטעם הרוב חלוקת ארץ ישראל והקמת מדינה יהודית וערבית ומטעם המיעוט — מדינה א"י מאוחדת עם רוב ערבי בה. המחבר קורא למגנס "ילד זקן", "ילד שובב" ומסיים את דבריו כך: "כנראה חושב בעל הרמת היהדות שכל עיקר ביאתנו לארץ אינה אלא כדי להתבולל עם עם חכם ונבון, עם הערבים, ולהיות עמהם לעם אחד, שיקוים בנו: מי כמוך ישראל וישמעאל, גוי אחד בארץ! ושרק לזה חכינו אלפיים שנה. אוי לך, ארץ, שמלכך נער!" שוב: אמנם חליפות ותמורות חלו בארצנו מאז נכתבו הדברים הללו, אבל הכת של מאגנס ז"ל קיימת גם אחרי מותו, ודברי אזהרה נגד חבתי-ישמעאל יתירה במחננו הם תמיד דברים בעתם.

אפשר לחלוק על השקפותיו אלה או אחרות, ולעתים גם טעה בהערכתיו או בהשערותיו; אבל אף במקרים כאלה חשובים דבריו ויש ללמוד מהם. על פי רוב יטעה באבחנה בשעה שבא לכלל כעס — מתוך כאב עמוק על עיוות הדין או פגיעה בקדשים לפי הרגשתו. והוא הראשון, ברוב ענוותנותו, מוכן אחרי כן להודות שהפריז על המדה או שטעה לגמרי.

ספרו האחרון, שנכנסו בו הדברים אשר נכתבו עד סוף תש"ח, מאיר את עינינו בבעיות של חבלי-לידת-המדינה וגם בקצת בעיות של המדינה גופה בראשית קיומה (למשל, יחסי הדת והמדינה בישראל). הוא לא זכה ולא זכינו אנחנו שנראהו בתוכנו יושב בקתדרה ומורה דעה לתושבי המדינה ולקברניטיה. אך גדולה ירושתו הספרותית-המדעית, הגדושה תורה וחכמה, דעת ואמונה, יופי רוחני ומוסרי-יהדות עילאי. ולא פעם ישעו אליה הדור הזה במדינת ישראל והדורות הבאים.

אוטוביוגרפיה

(המשך)

מאת רב צעיר

המניע הגדול שבכל המחלוקות התמידיות שבעיר היה בעל הטקסא. איש ערום ובעל מזימות מחרחר ריב ומדון, שבידו היה המפתח לכל עניני הקהילה. בהיותו חוכר מכס הבשר מאת הממשלה, היו תלויים בו כל הרבנים והשוחרים וכל חברות הצדקה שהיו מקבלות תמיכה ממכס הבשר, והוא היה עושה בזה כאדם בתוך שלו, רצה נתן, למי שתיה לצדו, כמובן, רצה לא נתן, כי היה תקיף אצל הממשלה ומדבר רוסית ולשונו חרב חדה ומי יאמר לו מה תעשה? הוא היה טיפוס של ראש הקהל שנשאר עוד מזמנו של ניקולאי הראשון. כל התחבולות שהתחכמו הקהל וגם זקני להוציא את הטקסא מידו לא הועילו. הוא התחכם תמיד בכל מיני ערמוניות שהטקסא תשאר בידו.

בעל הטקסא היה שייך לכת החסידים והתפלל במנין הליובוויצי וגם לפעמים היה מנקש באצבעו בתפילתו כדרך חסידים וותיקים, אבל כשהיה לו צורך בתחבולותיו נהפך לצד המתנגדים ופתאום היה בא לבית זקני שזה עכשיו היה רודפו, ודובר שלום עמו והיה נראה כאוהב וגם זקני נשא לו פנים, כי היה תקיף ובעל יכולת ואימתו היתה מוטלת על הבריות. כי ידו היתה גם עם הממשלה, פעם כשהתלקחה מלחמה גדולה בין החסידים והמתנגדים, עד שהגיע הדבר לשר העיר וקרא את ראשי הקהל לברר לפניו את הענין, באו כולם בערבוביה במהומה ובקולות כדרכם והשר לא הבין מה בין חסידים למתנגדים ורצה להפריד ביניהם שיעמדו חסידים מצד אחד ומתנגדים מצד שני. נתנו לו סימן, שהמתנגדים ציציותיהם יוצאות מנקב אחד בטלית קטן והחסידים ציציותיהם יוצאות משני נקבים, התחיל השר לבדוק בציציותיהם של כל אחד ואחד ולסדרם כל צד בשורה מיוחדת. בעל הטקסא, שדוקא אז היה על צד המתנגדים והיה הטוען שלהם עמד בשורה של המתנגדים, צעקו החסידים שהוא מן הצד שלהם, בדק השר בציציותיו ומצאו שהן יוצאות משני נקבים, ובכן העמידוהו בצד החסידים ונסתתמו טענותיו.

בעל-טקסא זה היה חי ברחבות, ביתו היה בנוי לתלפיות והון ועושר בביתו כדרך הגבירים, בתו היתה מנגנת על הפסנתר, והיו מדברים רוסית בביתו וגם גדולי הגויים היו נכנסים ויוצאים אצלו והוא היה מהלך עם מקלו ברחוב בזהירות.

הדעת וביהירות, עקב בצד אגודל, והיה פונה לכל איש, אף לזקנים, בלשון „אתה“, דרך גדלות, והכל היו מקדימים לו שלום בפניה, ושלא בפניו היו „מברכים“ אותו בכל הקללות שבתוכחה. הוא היה תמיד מעורר ריב ומדון בעיר והשתמש במחלוקת החסידים והמתנגדים למזימותיו. פעם היה על צד זה ופעם על צד זה, כדי להחזיק במחלוקת, כי תמיד מצא איזו עילה למצוא פסול בשוחט פלוני, או בטבח אלמוני, כדי להרבות המהומה בין הצדדים שלא יעשו שלום ביניהם, על פי הכלל „הפרד ומשול“.

היו גם מתווכחים בין חסידים ומתנגדים, שהיו מתראים כרודפי שלום וכאמת היו רודפי מחלוקת על ידי זה שהיו תמיד עם שני הצדדים בחד. טיפוס מיוחד ממין זה היה ישעיה לייב הרופא, שהיה לו בית-מרקחת והיה ידוע גם כרופא. היכן למד רפואה — ה' יודע, אבל כל רופא שבא לעיר לא היה יכול להחזיק מעמד אלא אם כן ישעיה לייב סמך את ידו עליו. כשאדם חלה בעיר היו קוראים תחילה לישעיה לייב ואם היה אומר שצריכים לקרוא לרופא פלוני היו קוראים, ואוי לו לרופא שבא לעיר ולא עשה קנוניה עם ישעיה לייב, הוא היה יכול להיות בטוח כי שום חולה לא יקרא אותו לביתו וסופו שעליו יהיה לעזוב את העיר כלעומת שבא. מובן שהכל היה בפקודת זקני, כי כל מחלות וכל תקלה ומרעין בישין היו מביאים תחילה לזקני לשאול בעצתו. הרופא הזה היה איש עצמו ויד ימינו של זקני וגם היה „אמבסדור“ שלו אצל החסידים במקום ששם לא היתה יד זקני משגת, והוא היה מגלה לו את כל הסודות שמלפני ולפנים. הוא היה חסיד והיה מתפלל במנין של חסידי לארי, אבל בסתר היה מסור לזקני בכל לבו ונפשו וכשהיתה מחלוקת בין חסידים ומתנגדים היה הוא עומד בתוך, כי היה מה שקוראים „כף-קדרה“. חנותו היתה באמצע העיר ותמיד היתה מלאה מלחכי פנכא ומחררי ריב, ארחי פרחי ויושבי קרנות מכל המינים, עושי חדשות ובעלי מלחמות. משם היו יוצאות כל החדשות שהתרחשו בעסקי הקהילה בפוליטיקה היומית ולשם היו מביאים את כל החדשות שהתרחשו ושהיו עתידות להתרחש, אם יתגבר צד זה או צד זה. כי שם היו „עושים“ פוליטיקה. וכשהיו „מתנבאים“ בחנותו של ישעיה לייב כי כך יהיה, היו יכולים להיות בטוחים שכך בודאי יהיה. לישעיה לייב זה היתה גם אכסניה בביתו בשביל גדולי הפריצים שבסביבה שהיו מתאכסנים אצלו, ועל ידיהם היה מקורב למלכות, ועל ידו אפשר היה לסדר כמה דברים בעניני הקהילה. הוא היה התבלין, שזקני היה משתמש בו כדי למעט את ממשלתו של בעל הסקסא התקיף, אלא שלפעמים בשעת הדחק, כשראה בעל הסקסא שידו על התחתונה, היה הוא בעצמו משכים לפתחו של ישעיה לייב והיה מפתה אותו בלשונו החלקלקה ומעבירו לצדו, והלה, שהיה קל דעת ואוהב חנופה, היה מתפתה ופתאום כל הבנין שהעמיד זקני על שכמו של ישעיה לייב התמוטט, ומשענתו נהפכה למשענת קנה רצוף.

בין המשכילים שבעיר שהיתה להם השפעה רבה עלי בימי ילדותי היו שני מלמדי הגמרא שלי. אחד היה נקרא שמואל הקטן, שגדלו היה כשל תינוק בן עשר והיה צולע על ירכו, ומכל מקום היה ממהר ללכת עם מקלו, כמעט שהיה רץ, עד

שאי אפשר היה ללכת עמו ביחד. הוא היה בעל מדקדק ובעל תנ"ך, אעפ"י שעיקר תלמודו היה גמרא עם תוספות ומהרש"א, אלא שגמרא היה מלמד מחובה, אבל תנ"ך היה מלמד מאהבה, נוסף על הגמרא, וכיוצא בו דקדוק, כשנודמנה לידו איזו דרשה על פסוק שבמקרא, שרוב המלמדים מדלגים עליה ואינם מבארים אותה אלא דרך"אגב, היה הוא אדרבה מאריך בדרוש והיה מסביר את המקרא על דרך הפשט והדקדוק — כגון את הדרשות של "אל תקרא כך אלא כך" וכדומה היה דורש כמין חומר. וכלל היה בידו ללמדנו שאין מקרא יוצא מידי פשוט, וכל דרש יש לו סמך בדקדוקו של מקרא, ופעמים היה דוחה את קושית התוספות והמרש"א והיה מפרש את הענין "על דרך הפשט הפשוט" וכיוצא בו היה מסביר את האגדות על דרך הפשט. הוא היה מלמדנו "מליצה" ולשון, לא דרך חובה אלא דרך רשות שסידר בשביל קבוצת תלמידים אחדים שנשארו בחדר לאחר גמר שיעורי החובה, ואני הייתי אחד מהם שהיה מלמדני כתב ולשון והיה עובר על ה"חיבורים" בעיון לתקן את השגיאות ולהרבות ב"מליצות".

אחר שנגמרו כל הלימודים, בין הללו של חובה ובין הללו של רשות, היה מתחיל את "הסיבוב" בעיר, כי היה הסוכן, כביכול, של "המליץ" וה"פאָלקסבלאט", לרבות גם איוזה "ביכלעך" שהיה נותן בתקפה לקריאה והיה סובב את כל העיר לגבות דמי-חתימה מ"לקוחותיו", לקחת מהם בחזרה את העיתונים שקראו ולתת להם את החדשים, כי כל אחד היה מחויב לגמור את הקריאה ביום ידוע על פי רשימה מיוחדת, ומי שלא הספיק לגמור, לא הועילו לו כל טענות והתנצלויות. כשנכנס היה דורש מיד מסירת העתון או הספר ולא היה מחליף דברים עם שום איש, אלא היה נכנס צולע בבהלה, מקבל את העיתון והתמורה והיה יוצא צולע בבהלה כלעומת שבא. רק אצל אמי היתה התחנה האחרונה הגדולה שלו והוא מסר לה דין-וחשבון על כל "מהלך-הספרות" והיה מתייעץ עמה על כל הענינים הללו אם אפשר להשיג עוד קורא לעתון ועם מי אפשר לנסות לדבר, וכיוצא בזה. בעיר מלמלו עליו כי הציץ ונפגע, אבל מכל מקום היה הדרו על הקהל ועל פני כל העם יכבד, למרות זה שהיה נחבא אל הכלים ולא היה רודף אחר כבוד, וכשמת עשו לו כבוד גדול ונשארו את ארונו על הכתפים של חשובי הקהל כי רובם היו תלמידיו בילדותם.

ממנו למדתי הרבה כדי להבין את הקשר בין המלה ובין הענין — לא כרוב התלמידים שאינם שמים לב למובן המלה בפני עצמה, אלא אל הרעיון הכללי של הסוגיא, הקושיות והתירוצים. והוא היה מדקדק הרבה להסביר את המשמעות של כל מלה ומלה תחילה ואחר כך להסביר קישורה עם המשך הסוגיא. רוב מלמדי גמרא כידוע, מתרגמים את המלים, מה שקוראים "פאַרטייטשען", על פי התרגום המקובל משנים קדמוניות, שהוא עפ"י גרמנית עתיקה, מבלי להבין את משמעותו, כשם שמלמדי-מקרא היו מתרגמים את החומש בלשון שאין התינוקות נזקקות לה, כגון, "באחו — געמייזעכטס", "הבדולה — קריסטעל" וכדומה, כך היו מתרגמים מלמדי-גמרא "ורמינהו — איך וועל דיר ווידעראנאנפרעגען", "תא שמע — קום איך

וועל דיר פושט זיין די אבאיע". זכורני שמלמד־הגמרא הראשון שלי תרגם לפני "קא סלקא דעתך — האט זיך דער מקשן געלערנט דעם פשט", ולא הבנתי אף מלה, ושאלתיו מה זה "האט זיך דער מקשן געלערנט דעם פשט", שהמלמד חברן ביחד ונראו לי כמלה ארוכה משונה אחת, ובמקום תשובה קבלתי סטירת לחי — שאת הפשט הזה כבר הבנתי. לא כן שמואל הקטן שהשתדל להסביר לתלמידים את המשמעות של כל מלה ומלה ואח"כ את קישורה עם הענין.

שני במעלה לשמואל הקטן היה אליקום המלמד. הוא היה גבה קומה ובעל זקן ארוך ורחב שעבר עליו מסרק והיה מגוהץ ומלובן ורובב לא היה נמצא על בגדו והיה לובש "מאנישקא" של ניר אף בימות החול כדרך האריסטוקרטים, וכשהיה מהלך בשוק היה הולך עקב בצד אגודל עם מקל תפארה וכולו אומר הדר, וכן היה מדבר מלים בודדות ומקוטעות ורבות־משמעויות, ובשעת מעשה היה מרים את גבות עיניו והיה מסתכל בפני חברו ברמיזה, להודיעו שיש משמעות עמוקה בענין שהשמיע. אולם בחלמודו לא היה מתמיד והיה מבקש עילה כדי להפסיק מתלמודו ולספר מעשיות ולהתלוצץ על "יהודים טובים", אעפ"י שהיה חסיד והיה מתפלל במנין של חסידים. קנאי החסידים היו רודפים אותו והגיע הדבר לידי כך עד שהיו רוצים לפסלו מלעלות לדוכן, שהיה כהן, משום דיבה שהוציאו עליו, וגזרו על הלויים שלא יהיו נוטלים את ידיו כשירצה לעלות לדוכן. מה עשה? נטל בעצמו את ידיו, כדון כהן כשאין לוי או בכור בבית הכנסת, ועלה לדוכן. עם התלמידים היה מתנהג כחבר ולא זרק בהם מרה, אעפ"י שהיה מקפיד מאד על ידיעת הלמודים. ביחוד כעס מאד על מי שרצה לרמותו, ומתוך שהיה מתנהג עמנו במדת החסד חסנו על כבודו והשתדלנו להיות ילדים טובים ולהצטין לפניו בלמודנו. הרבי הזה נתן לי בחשאי לקרוא ספרי השכלת — ספריו של וויזל וגם "עֵיט צבוע" ו"אהבת ציון" ו"עמק הארזים", "תלמוד לשון עבר", וכדומה — והוא היה מעמידני על המבחן אם ירדתי לעומקי הכוונה ואם הבנתי כראוי מבטא פלוני וציור פלוני והכל בחשאי ובחדרי חדרים. אליקום המלמד היה אציל הרוח והשפעתו על התלמידים היתה גדולה ורבה ואני זוכרו לטובה כחבר ורע טוב כל ימי חיי.

עוד רבי אחד היה לי שהשפיע עלי אף על פי שלא למדתי אצלו בחדר. הוא היה מתרועע עמדי תדיר והיה משוחח עמי דברי תורה וחכמה ורצה להעמידני על האמת "ולעשות אותי לאיש", כפי שהיה אומר. הוא היה רבי באפיקורסות, אם אפשר לאמר כך, כי היה הראשון שהטיל בלבי ספקות בעניני אמונה. הוא היה ממשכילי הדור ההוא שלמד מעצמו שפות ומדעים והיה מתימטיקאי גדול, אבל לא ידע שום חכמה על בוריה ב"דיוק", אלא היה בבחינת יודע הכל ב"דיוק". רוסית דיבר לפעמים במבטא שכור ורצוף, אבל ידע את דקדוק השפה על בוריו, שמו היה אברהם הירשל והיה חנוני עני ובעל פרנסות הרבה בעיר הסמוכה לעירנו, אלא שהיה לו גיס עשיר בעירנו והיה בא לפרקים לבקש תמיכה מגיסו, וכשכלו כל הקיצין עזר לו גיסו לעשות מעמד של מלמדות בעירנו בשביל בחורים מבני העשירים שהיו משכילים במקצת ולא חששו לשם הרע של אפיקורסות שיצא לו.

אבל גם במעמד האחרון שלו לא החזיק מעמד, וסופו שנדד לאפריקה הדרומית בשעת בולמוס־החיפוש לעפרות זהב שתפס את כל העירות שבסביבותינו, ונשאר שם עד יום מותו.

אברהם הירשל זה היה אפיקורוס לתיאבון וחשב לו למצוה להעביר בחור למדן מדרך הישר. הוא היה רודף אחרי הבחורים הטובים דוקא שבבית המדרש ללמדם "תורת אפיקורסות" לשם מצוה בחריפות למדנית. גם אותי משך ברשותו והכניסני תחת כנפי אפיקורסותיו והאיר את עיני בכמה משניות בתורת ההתפתחות. אינני יודע אם הגיע אליו ספר "דור דור ודורשיו" של ראה"י, אבל הוא היה תלמידו של ווייס אף קודם שלמד את ספריו. למעשה היה שומר דת ומדקדק במצוות ככל היהודים האדוקים; אבל בדעות היה חפשי. אני זוכר עוד את האפיקורסות הראשונה ששמעתי מפיו על דרשת ר' ישמעאל, למה נאמר שלש פעמים לא תבשל גדי בחלב אמו — אחד לאיסור בשול, אחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה, שדקרה בלבי כמחט בבשר החי עד שהתרגלתי להלצותיו. וכך היה מתלוצץ ואומר: יודע היה משה רבנו שהיהודים הם חריפים ודרכם לעקם את הכתובים ולהוציאם מידי פשוטם ויבואו לדרוש "גדי בחלב אמו" לאו דוקא, אלא כל בשר בחלב משמע, לפיכך חזר וכתב פעם שניה מפורש "לא תבשל גדי בחלב אמו", להשמיעך גדי דוקא ודוקא בחלב אמו. שמא לא יספיק לך שתי פעמים, בא ושנה פעם שלישית שוב מפורש, גדי בחלב אמו דוקא ולא כל בשר בחלב. מה עשה רבי ישמעאל? בא ודרש שמוזה שנאמר שלש פעמים "לא תבשל" בא הכתוב לרבות אחד לאיסור בשול, אחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה, ללמדך שכל בשר בחלב אסור. בדרך זה היה מתלוצץ על כמה מדרשות חז"ל והיה דורש דרשות של דופי והיה מאריך בלשון וכל עצמותיו תאמרנה, כי היה דברן מצוין וכמעין המתגבר ולא היה מניח לחברו לפתוח פה. לפעמים היה בא לבית המדרש והיה מקבץ סביבו טובי הבחורים, כי תמיד אהב להתוכח דוקא עם טובי הלמדנים, והיה דורש לפניהם דרשות של דופי על ה' ועל משיחו עד שאחדים היו שמים את אצבעותיהם באזניהם, כי קשה היה להתוכח עמו, כי היה מביא חבילות חבילות של ראיות לדבריו מן הרמב"ם ומספרי פילוסופיה וקבלה ומאגדות ומדרשים ואין נסתר מבקיאותו כי היה בקיא בכל חדרי תורה וקבלה. אף זקני לא היה יכול לעמוד מפני קושיותיו עד שאמר שעם אפיקורוס ישראל אסור להתווכח דלמא פקר טפי. מכל מקום לא דחה אותו בשתי ידיים כי נשא פנים לתורתו, אלא שהיה מזהיר אותי להתרחק ממנו. אבל הוא היה רודף אחרי ומושך אותי בחכתו והיה מתיחד עמי בחשאי, לקים מה שנאמר "מים גנובים ימתקו", עד שהייתי עושה אזני כאפרכסת לכל מלה ומלה שלו. לימים שלחוני ללמוד ללוצק, עירו של אברהם הירש קודם שעבר לעירנו, לקבוצ' שיסד עשיר למדן חריף ומפולפל, בנו של ר' מרדכי גימפל מרוזנאי, שהתחתן עם קרובת זקני וגם הוא רצה "לעשות ממני איש", ללמדני תורת הפלפול עפ"י שיטת "שב שמעתא" של בעל הקצות. ושם הייתי בא בחשאי לאברהם הירשל שהתחיל ללמדני את הלשון הרוסית, עד שנודע הדבר לזקני, שבלאו הכי לא היה שבע רצון מלמוד הפלפול ואמר שהלמוד

הזה יקלקל אותי לגמרי, והחזירני לביתי ומאז לא היו מניחים אותי ללכת לשום ישיבה.

בין הטיפוסים המצוינים שהיה קולם נשמע בבית המדרש והיו לשיחה בפי כל הבחורים היו שני בעלי-מלאכות פשוטים שהיו עמי-הארץ למחצה. אבל גם חקונים למחצה ולומדים מעצמם. אחד היה מקובל ואחד היה חקרן. המקובל היה חייט, ולא חייט פשוט אלא חייט של שמלות נשים שגם הפריצות היו תופרות שמלותיהן אצלו. כי היה יודע ומבין עפ"י "השכל" את ה"אופנה" ובעצמו לא היה מסתכל בנשים, וכשהיה מודד את גופה של האשה היו פניו כלפי גבה מחמת צניעות. הוא היה מסדר רק את התפירה של השמלה. עפ"י חכמת ה"מודה" שהיה משיג משכלו. ומלאכת התפירה עצמה היתה נעשית ע"י אחרים. על ידי בניו ועוזריו, ובעצמו היה מבלה רוב ימיו בבית המדרש. בין מנחה למעריב היה מלמד עיון-עקב ומדרש לבעלי מלאכה פשוטים, שהיתה תפירתו עליהם, שאחד משלהם דורש לפני הקהל. זקני לא היה גורס את למדנותו והיה אומר עליו שהוא מרבה עמי-הארץ, אבל היה זקוק לו מפני שהיה "המנהיג" אצל ההמון, וכשהיה לזקני צורך להעביר איזה דבר על ידי ההמון נגד תקיפי הקהל, די היה לו לרמוז לניסן החיט, וזה היה כבר יודע לסדר את הדבר ולהלהיב את ההמון. וזקני היה אומר לתקיפי הקהל, ש"העם" אינו רוצה וחסל.

ניסן החיט היה גם מעיין לפעמים בספר הזוהר ובעוד ספרי קבלה, כמובן מבלי להבין אף מלה, אבל שגורות היו בפיו המלים הטכניות של ספרי הקבלה, כגון סטרא דימינא, סיטרא דשמאלא, סטרא אחרא, סמאל, לילית, עשר ספירות, חכמה בינה דעת וכדומה, והיה משלב את המלים המפוצצות הללו בכל שיחותיו והיה חוזר עליהן בין לענין ובין שלא לענין. ניסן היה גדל קומה ורחב כתפיים, בעל ראש סגלגל ומצה רחב וזקן ארוך עם קווצות תלתלים שהיו יורדות על פי מדותיו והיה נראה כרב וראש-ישיבה. אצל הגויים היה נחשב כרב והיו קוראים לו "פאני רבין", כי היה מתוכה גם עם הגלחים שבעיר בעיניו אמונה והיה מדבר רוסית רצוצה והיו מתיחסים אליו כאל אחד הרבנים. באביו של ניסן החיט הזה אירע מעשה נורא: כשהיה זקן בן שבעים יצא מבית הכנסת ביום הכפורים בשעת תפילת נעילה והלך ישר אל הגלגל לכנסיה והשתמר. אמרו שגם יד גויה היתה בזה. אחרים אמרו שלא היה שפוי בדעתו. בודאי היתה בזה איזו מהפכה פסיכופטית בנפשו של זקן זה שיצא מן ה"אקסטזה" של תפלת נעילה לשמד. לאחר כמה השתדלויות עלה בידי ניסן להוציא את אביו מן השמד ולהביאו לביתו. הזקן חזר בתשובה ומת לאחר זמן קצר ואיש לא זכר לניסן את חרפת אביו, כי אמרו שמעשה-שטן היה כאן.

שני לו במעלה היה משה הצורף, שהיה חקרן ואפיקורוס לדברים ידועים. למשל פתאום נעשה צמחוני וחדל לאכול בשר ודגים אפילו בשבתות וימים טובים. והגיע הדבר לידי כך שתדל להתפלל תפלת-מוסף של שבת ויום טוב, שמתפללים אז על הקרבנות, מפני שהיה כופר בקרבנות ומלגלג על זה והיה אומר שבית המקדש היה בית מטבחים והכהנים היו קצבים פשוטים. גם על דוד המלך היה

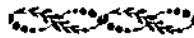
מדבר דברי גדופים ולא היה יכול לכפר לו עוון בת שבע. כל הדרשות של דופי הללו היה דורש בפרהסיא ולא היה ירא מפני כל. כשהגיע הדבר לזקני רצה להחרימו, אבל הוא בא בעצמו לזקני ולא קם ולא זע והיה אומר שלא איכפת לו אם יחרימוהו — הוא יעמוד בשלו. אדרבא יוכיח לו הרב את טעותו. אמר לו זקני: עם אפיקורס ישראל אסור להתוכח. טען משה, מהיכן הראיה שאני אפיקורס? ילמדנו רבנו! היתה לו למשה הצורף חזקה להתפלל מנחה לפני הקהל ביום הכפורים. כשיצא לתרבות רעה ביקש זקני לאסור עליו לגשת אל העמוד להתפלל כדרכו, אבל הוא עלת על הבמה והכריז שאין רשות לשום איש, אף להרב, לדחות אותו מחזקתו, שזוהו בכלל מלבין פני חבירו ברבים, ועבירות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר, והוא אינו מוחל. בפני טענות כאלו לא היה זקני יכול לעמוד ואמר לו לגשת אל העמוד.

ומלחמה היתה תמיד בין ניסן החיט ובין משה החקרן. כפי שקראו לו, זה היה מביא ראיה מן הקבלה וזה היה מביא ראיה מן החקירה ומן השכל הישר, והמלחמה היתה גדולה וארוכה בכל יום לאחר התפילה וגם בחורי ישיבה וכמה בעלי-בתים מיושבי קרנות התערבו בדבר והקולות עלו עד לב השמים. בלבי הייתי נוטה למשה החקרן, שהיה לפרקים בא אלי לשמוע מה שאני אומר אעפ"י שהייתי עדיין נער, אבל אימת זקני היתה עלי והייתי מבטלו בפה ומסכים עמו בלב.

מיום שבא הרב החסידי החדש — ועמו באו שני בניו המשכילים יודעי רוסית ועברית — נשתנה פרצופו של הנוער בעיר על ידי רדיפה אחרי השכלה ועם זה באה כרגיל חפשויות בדת ביד רמה וחילול שבת בפרהסיא עד שנשתנה לגמרי פרצופה של העיר ופנים חדשות באו לכאן, אבל אני נגעתי רק בקצה המטה של התנועה החדשה, כי משנתבגרתי עזבתי את העיר, כפי שאספר בהמשך הדברים, והציור שניתן כאן מפרצופה של עיר מולדתי הוא בעיקרו מימי ילדותי, כשהעיר שקטה על שמריה על פי המסורה מדורות קדומים.

(המשך יבוא)

יִשְׂרָאֵל וְעַם יִשְׂרָאֵל*

מאת אליהו אילת

מאחר העם ויעקב קלאצקין עד יחזקאל קויפמאן ושמעון ראבידוביץ היו הוגי-הדעות הציוניים דנים בשאלת-היחסים שבין עם-ישראל וארץ-ישראל לכשתקום מדינת-היהודים (או שם אחר אשר ייקרא לעצמאות פוליטית זו).

בעיה זו נותחה בעיון יסודי בכתבי ההוגים הציוניים. ניתוח זה של מושג-הגלות ומציאות-הגלות נשאר עד היום לרבים מאתנו דרך-הוראה בהערכה ובהבנה של העבר הקרוב ושל ההווה. אולם טועים היינו אילו באנו לבקש בכתביהם של בעלי-המחשבה הציונית תשובה נכונה ומוכנה לשאלות העומדות כיום על הפרק, ולא השאלות, בעצם, כי אם השאלה שהיא יחידה וכפולה כאחת, מה מוטל עלינו לעשות, בשעה שקיימת כבר מדינת-היהודים, להבטיח את קיום-האומה.

וכאן בדאי להעיר, שלא „ההלכה האופטימית“ הכריעה בתולדות הציונות, והעיקר, לא היתה המכרעת בבנין הארץ. ארץ-ישראל היתה הולכת ונבנית על ידי אנשים שלא נדחפו מסיכויים אופטימיים לתוצאות מעשיהם. די להזכיר אישיות בעלת-השפעה כיוסף חיים ברנר, מחנך דורות של חלוצים. הוא מצא עוז בנפשו אפילו לומר: „הציונות הוא חלום ריק“. כך הורה הניתוח ההגיוני, שיקול-הדעת הפכה של הכוחות החיוביים והשליליים. וברנר לא רצה ולא יכול להסתיר חשבון זה או לטשטשו.

כאלה היו, לכאורה, דברי-ההלכה. אולם מה היתה המסקנה המוסרית והמעשית שאליה הגיע? לא היתה זו מסקנה של יאוש או של אדישות. וככה פסק: „מתוך עצבות וחוסר פרספקטיבות גרנדיוזיות אין השכינה שורה, אבל את העבודה עושים תמיד אנשי-הרצון העצובים, ולא הרוקדים לפני השכינה הגרנדיוזיים. ולאנשים מן הישוב, עובדי אדמתם ועושים במלאכה, מסתפקים במועט... המוכנים לכל מצב ומוכנים ליסורים, לא יוכל כל אויב, יהיה ערבי או ישמעאלי, או גם לא ערבי ולא ישמעאלי“.

תסלחו לי על „סטיה“ זו, — נדמה לי כי נוגעת היא במקצת בעניינה. אכן אין המשל, ארץ ישראל, דומה לנמשל, קיום האומה בגולה. בארץ-ישראל היו הקשיים למעלה מכוחות-אנשים ואי-אפשר היה שיהיה לנו הבטחון „העיוני“ כי יש לאל ידנו להתגבר עליהם. בגולה אנו נתקלים בגבולות אוביקטיביים שלעומתם

(*) מתוך נאום.

נראה הרצון העז ביותר כחסר-ישע. אולם ההכרה של ברנר היתה, שבמלחמה עם התלאות היתרון לא לאופטימיסטן להלכה הבטוח בנצחוננו, כי אם לאיש-הרצון הפכה והעקשן.

ועכשו נחזור לעצם הענין.

אני מאמין שבכדי שמחשבותינו על הבעיה הגורלית — היחסים שבין מדינת ישראל ועם ישראל — תשאנה פרי, צריכה נקודת-המוצא שלנו להיות לא „הלכה“ דוגמאטית זו או אחרת, אף לא הסברה פסוקה זו או אחרת מתולדות-היהודים, כי אם המציאות הדיאלקטית של ימינו, המציאות של מדינת-ישראל ומציאות-הגולה. אין כוונתי בזה לומר, כי ההסברה והניתוח של מוריי-הדרך שלנו לא היו נכונים, ואם ניטל עלינו לדון בשאלה זו מחדש הרי זו תוצאת העובדה שהפרוגנוזות והתלומות של מנהיגינו הרוחניים היו לנו למציאות. השאלות שהיו להם בבחינת א י נ ט ר - פ ר ט א צ י ה היסטורית נעשו לנו לשאלות של א ו ר י א נ ט צ י ה יום-יומית. קיימת כידוע פרוגנוזה ציונית על הגלות, על חוסר-בית יהודי, אם רוצים אפשר לומר, כי הפרוגנוזה הציונית נתאשרה בשנות-הזוועה האחרונות. אולם דבר זה התרחש בהיקף ובאופנים כאלה, שהוא דומה יותר לרעידת-אדמה קאטאסטרופאלית מאשר לתהליך היסטורי תקין. עוד לא נוצרו הכלים המדעיים, שיוכל ההיסטוריון, הסוציולוג או הסטאטיסטיקון למדוד בהם מבול בן-היקף שכזה. אך סופר-הדורות בעתיד יוכשר לסכם את החשבון המקיף של התקופה האיומה.

כעת נוכל להגיד בבטחה אך דבר אחד: הגענו לידי משבר בתולדות „עם עולם“. ברור הדבר, כי השינויים שהתקופה האחרונה הביאה בחיי-היהודים הם כה יסודיים שאין לדבר על חזרה ליום אתמול שעבר. ואני מאמין שעוד דבר ברור: עם מדינת-ישראל מוכשרים אנו לראות את חוץ-העתיד של הקיום היהודי — בלעדיה החזון נעכר ומעורר דאגה מרובה.

„שליטת הגלות“, „חיוב הגלות“ — על השאלות האלה אי-אפשר כעת למצוא

פתרונים ע"י ניתוח אינטלקטואלי מופשט.

גישתנו לבעיית-העתיד של האומה הישראלית, בין במדינת-ישראל ובין בתפוצות-הגולה, תוכל להיות רק פראגמאטית. אחרי השבר הנורא נשארנו גוף פצוע (ולמותר להוסיף: גם הנשמה). שומה עלינו לחקור ולבדוק בזהירות, בכנות וברצינות איזה אברים מגוף-האומה יצאו ניזקים, ואיזה יצאו שלמים, לאיזה אין תקוה ולאיזה אפשר להעלות ארוכה ולהמציא להם תיקון. והעיקר: בלי שים לב לזה שחלקי-גוף זה קיימים בתנאים שונים — עלינו לחשוב עליהם כעל חטיבה אחת בעצם. הקמתה של מדינת-ישראל — מה טעמה בתולדות היהודים? אותו קיום של היהודים בתורת יחידים לבד או בני קהלות פזורות בארצות-נכר, שהיה נמשך כאלפים שנה, בטל ועבר עם יצירת מרכז טריטוריאלי פוליטי. מהיום והלאה יוכל העם היהודי, ב ת ו ר ת ע ם, לפעול ולתרום את חלקו לחיי-האנושות.

אבל: מדינת-ישראל שמה קץ לחוסר-הבית היהודי ולא לפיזור הממשי של העם. מדינת-ישראל מהווה את המפנה הגדול בתולדות הגלות — אך עוד לא הגענו

אל התחנה האחרונה בדרך־הגדודים משנות אלפים. תקומתה של מדינת־ישראל היא שעת־גאולה מכרעת בתולדות עם בלי ארץ. אולם בזו לא באו לידי גמר דברי־ימי היהודים מחוץ למדינת־ישראל.

בטוחים אנו, כי זרם העליה שהתחיל בימינו יגדל וירבה מחודש לחודש ומשנה לשנה. מדינת־ישראל וממשלתה מגייסות את כל כוחותיהן, כשרונותיהן ואוצרותיהן בכדי לסייע, לסדר ולקלוט עליה זו. זאת היא משימתנו הראשונה והעיקרית. אבל אין הדבר מוטל בספק, כי במשך שנים רבות עוד ישב רוב העם בארצות־הגולה. וכל עוד שמצב זה לא ישתנה — לא נחפוץ שאחינו ימצאו פתח־חֶפֶז בתקומת מדינתנו בכדי לפרוק מעליהם את עול־היהדות היקר והקדוש. קשה לתאר לעצמנו חילול־הנס של מדינת־ישראל גדול מזה — כאפיסות־הכוחות במאמצי הקיום של עם ישראל בגולה. יתר־על־כן: אין אנו מאמינים ואיננו רוצים להאמין באפשרות הדבר. מדינת־ישראל איננה תוצאת הרצון להסתלק מן העצמיות ומן המהות היהודית. מדינת ישראל צמחה מכליון־נפש של דורות למקור ה־"אני" הרוחני שלנו. מדינת־ישראל חייבת לעורר ולעודד את היהודים בכל מקום ולחזק את קשיות־ערפנו הנושנה לחיות כיהודים מבלי שים לב לעיכובים המתרבים על דרכנו, — להקים בגולה יהדות מאקסימאלית עד כמה שאפשר ויחד עם זה להמשיך בחתירה לקראת הגאולה שלמה.

וכאן אני רוצה להעיר הערות אחדות, שלפי דעתי, יש צורך לאמרן דווקא במסבה זו.

אני מאמין שכולכם תסכימו למסקנותי עד כאן. אך הרשוני נא רגע לדבר בכנות בלתי־דיפלומאטית.

במדה שיהודי פחות ציוני ופניו מועדות אל עבר הגלות — בה במדה יהא נוטה להסכים, אם נציג של מדינת־ישראל "מצמצם", כביכול, את גבולות מלכותו לטובת הטריטוריה השנייה של היהודים, הגלות. אבל החובה מוטלת על כלנו ללמוד מן המציאות המורכבת שלנו, החדשה.

כלנו רוצים שיתהוו קשרים עמוקים, אינטימיים בין מדינת־ישראל וישובי היהודים בארצות־הגולה. אבל מה יקשור אותם? עם־ישראל, לאסוננו הגדול, איננו עוד מה שהיה לפני שנת־האימים הגורלית 1939. היה מי שאמר בימים האחרונים, כי הלשונות העיקריות במדינת־ישראל בשנת 1949 הן: עברית, אידית, גרמנית, פולנית, אונגארית, בולגרית, ערבית, שפאניולית, טורקית, צרפתית. אפשר להוסיף לרשימה זו עוד לשונות אחדות. מצב כזה לא יתכן! בכדי שתהיה מדינה יהודית יש צורך לחסל מגדל בבל זה.

הלשונות השונות עומדות כחיץ בין קהלה וקהלה ובין את לאת. רק שפה אחת, השפה העולמית שלנו—העברית המקשרת את כל דורותינו ואת כל תפוצותינו — מוכשרת לחשל במדינת־ישראל עם אחד יהודי.

ארץ־ישראל היהודית תהיה ארץ־ישראל עברית. אין את נפשי לטפל ב"תיאוריות" של שאלת־השפה. גם העברית מצוות־המציאות היא. ואם כך — חובה

היא שהשפה העברית תהיה אחד מאמצעי־הקשר העיקריים (ואולי יותר נכון לומר הערכים המקשרים) בין מדינת־ישראל ובין קהלות־ישראל בארצות־הגולה. אין כוונתי בזה להמעיט אף כחוט השערה את ערך העבודה הגדולה הנעשית לטובת הלשון והתרבות האידית. מי כמונו, שחי בלבם זכר המאמצים הנואשים של דור שלם לשמור ולהחיות את העברית בתנאים הכי־קשים, מסוגל להעריך את מסירות־נפשם של קנאי־האידית? אולם חובה היא על נציג מדינת־ישראל לומר לכם: בלי עברית לא תוכל להיות מדינת־ישראל, אף לא יוכל להיות אותו קשר אינטימי בינה ובין שאר מושבות־ישראל, שכל כך אנו רוצים בו.

זה רק לפני ומן קצר היה הרוב המכריע של היהדות העולמית יהודי־אירופה המזרחית דוברי־אידית או לפחות שומעי־אידית. אולי היתה אז מובנת, אף כי לא מוצדקת, ההרגשה של עצמאות תרבותית שהיתה כה אופיינית ליהודי מאירופה המזרחית. כעת נשתנה המצב שינוי יסודי. עלינו לבקש את אחינו היהודי — בכל מקום, בכל צורותיו, עלינו לבקש את הקשר המשותף עם אחינו במדבר תימן, עם הקיבוץ היהודי אשר הקים מקרבו איש כר' שלום שבזי ובימינו ר' יחיה אלקאפה; עלינו לחפש את הרוח היהודי שגחלתו לוחשת בערמת הדלות והשפלות שבמושבות־היהודים במזרח הערבי, באפריקה הצפונית, קורדיסטאן, תודו ותורקיה. חיי־העדר הנוראים, כליו־הנפש לקצת חופש וחשיבות, הכמיהה לחיות בקרב אחים רחוקים ובלתי־ידועים כמעט, — כל אלה מביאים עשרות אלפים מתוכם אל חופי ארצנו, ומה יסגל אותם להכות שרשים בחינו, לקשרם קשר של קימא עם היהודים מאירופה המזרחית, מגרמניה, מארצות הבלקנים, מארצות השפה האנגלית? הלא היא לשוננו ותרבות־הדורות שלנו העתיקה.

ראינו מאז ומעולם את קשר היהדות העולמית עם ארץ־ישראל, את התענינותה ודאגתה לגידול הישוב, כדבר המובן מאליו. לדאבוננו עוד לא ידוע הרבה בחוץ־לארץ מה גדול רצון־הישוב להעשות גורם מכריע בכל המאמצים הפרודוקטיביים לעתידה של היהדות העולמית. יהודי־חוץ־לארץ יודעים רק מעט על אודות הקרבתו שהביא הישוב לעזרת היהודים באירופה בימי הכיבוש הנאצי. מאבקנו לעצמאות היה קודם כל מאבק בשביל עליה חפשית — לשחרר את היהודים מן המחנות ואת שארית־הפליטה.

אנו מאמינים, כי עובדה זו מבטיחה אותנו מפני הסכנה של ירידת ישראל לדרגה תחתונה של ישוב אגוצנטרי ושוקט על שמריו. אפשר להגיד בבטחה, כי הישוב שהיה מוכן לסכן את קיומו לפתוח את שערי־הארץ לעלית־אחינו, לא יוותר גם להבא על תפקידו המיוחד בחיי העם היהודי. וכשם שעמד עד הנה לעזרת העם בצרתו החמרית, במדה גדולה מזו עתיד הוא לעמוד כעת עם תקומת־המדינה לעזרת העם בכל מקום שהוא בצרכיו הרוחניים והתרבותיים.

ישראל מהווה את המסגרת הריאלית להתגשמות הרעיון הציוני בפתרון יסודי של שאלת־היהודים במובן של מרכז, שבו נוצרים חיים יהודיים מלאים ושלמים למחנה העולים ההולך וגדל, — ובמובן של מרכז תרבותי, בחינת

דוגמה ו"כתובת" לאומה הישראלית בכל העולם. מלכות-ישראל תסיר את הויכוחים העיוניים, אם אומה אנחנו או לא, כי האשר אישור ממש את שויונו עם עמים אחרים. מדינת-ישראל היא "שער פתוח" לכל יהודי — ולכל פרט יהודי ניתנת האפשרות ל"גאולה לאומית אישית" ע"י עליה לארץ-ישראל. אנו מקווים, כי הרבה יהודים יבואו למדינתנו דרך "שער פתוח" זה לא רק מפני לחץ העוני, כי אם מרצון ליצירה ולחיים יהודיים מלאים וחפשיים — ובתוכם ירבו העולים מאמריקה.

אנו מקווים ומאמינים, כי יהודי-אמריקה לא יצטרכו לעולם לעזרה חמרית או פוליטית מבחוץ. אבל מקווים אנו, כי חייהם-היהודיים והתרבות היהודית במדינת-ישראל ימלאו תפקיד גדול בעיצוב התרבות העברית והאידית באמריקה. על יהודי-אמריקה להיות מוכנים ומזומנים לקבל השפעה זו וכבר הגיעה השעה להתחיל במחשבה להתקין את הכלים לכך. אנו מקווים, כי קשרי-התרבות בין מדינת-ישראל והיהדות האמריקאית יהיו למופת לקשרים כאלה בין ישראל ושאר ישובי-היהודים בעולם כלו.

אכן תבינו, רבותי, למה אני מסיים את דברי בסימפוזיום שלכם בהטעמה של ענינים מעשיים. אני מאמין, כי במשפטנו על היחסים שבין מדינת-ישראל ותפוצות-ישראל אין לנו להזקק לשיטות היסטוריוסופיות, ואפילו מענינות וחשובות כשהן לעצמן. — כי אם נתחשב במציאות הכפולה של חייהם-ישראל בארצות-הגולה שלאחר החורבן האחרון — ושל תקומת מדינת-ישראל. כעת, אחרי קציר המוות האכזרי, נבחר ללכת בדרך חושי-החיים היהודי מאשר ללכת בעקבות כל שיטות היסטוריוסופיות. חוש זה לא יטעה אותנו כשם שלא הטעה את הטובים שבקרבתנו, בהורותו להם את הדרך למדינת-ישראל, דרך תהומות ומכשולים, בלי שים לב לעצת כל "החכמים והנבונים".

איש מאתנו לא יוכל לחזות מראש מה יהא מקום ישראל בקרב משפחות-האדמה, במזרח התיכון, על הבמה הבינלאומית. אבל גלוי וידוע לנו מהו מקומה בלב היהודי. אלפיי-שנים הזינה ארץ-ישראל את הלב היהודי, נתנה לו חייהם-עולם, חיזקתו ואימצתו בשעות רפיון וסכנה. בזכרונות מימי-קדם, זכרונות הנבואה והגבורה מארץ-ישראל, התקיימה האומה הישראלית אלפים שנה. ארץ-ישראל החדשה הוסיפה לעם-ישראל את המסורת של הבילויים ושל העליה השנייה של דגניה ונגבה, של אניות-המעפילים ומגיני-ירושלים. ושוב מזינה ארץ-ישראל את הלב היהודי, מוסיפה לו חיים, מרפאה אותו מכשלון ויאוש. זהו העיקר! כל עוד ישנה ארץ-ישראל אשר בכוחה לתת, שרק לה הסגולה לתת, וישנו עם יהודי בעולם הרוצה לקבל ובכוחו לקבל, — אין היחסים שבין מדינת-ישראל ובין הגולה מהווים בעיה אלא משימה.

יקרן מעוני שלו

סאה יעקב רמון

יקרן מעוני שלו – ספינת חיי במעגן האשר.
חסדי רעה רפרוהו ויחפו על יגון תוהם.
עצב גלותי נפץ אל סלע אמן, לך בלבי שמרתי.
בדמות בני מחמדי בא לי שבר שלומים, חיי נחו.
חיק רעה לא הקויב, פדני ברחמי אם ואחות
ותפליאי לי נעם-עדנד במבואות לב פתוח.
צרו לי מרחקי חבל וכתלי גנוג הדל נדלו, רחבו.
לילותינו העמיקו פשר חיים, לא אבד בנשיה
ותערי מקום אהבה ללא סכר, אריתי חלומי מלא חפנים.
אם כהה אור עיני, דועכים אישוני, את בלבבי המקור!
יקרן מעוני שלו – ספינת חיי במעגן האשר...

סָמִיר

(סיפור)

מאת יעקב חורגין

סמיר בא לעולם במער משולש בין שני פרדסים. את הצלעות עטרו שני טורי ברושים צפופים ופסוקי־ראשם. הבסיס היה קטע מדרך־המלך. בקיץ שימש המער מרבץ־הפקר לעדת חרולים וקמשונים. היה זה סבך אפור, משמים למראה, כפקעת־ענק של קורי עכביש, שהיה נענה בריטון חרהרני וזעוף לכל מגע של רוח מצויה. בימות הגשמים נערמו כאן תפוזים מרקיבים, שלך־הפרדסים הסמוכים. ריח הדרים חמיץ וחריף עם בוהק זהב טפחו יום ולילה על שחורו של כביש האספלט. בוקרו של יום אחד גילה במער חידוש; היו אלו ארבע סוכות עלובות על מכונן. דפנותיהן וגגותיהן עשויים היו בלואי־סחבות צבעוניים, קרעי שקים בלים ומזוהמים ודיקועי פחים תלודים וחרורים — ודאי שלל אשפתות ומזבלות. שני חמורים אפורים מצומקים עד לעור עצמותיהם, עמדו כפותים, ללא־נוע, בין הברושים. כלב מגודל, קצוץ אזנו האחת, רבץ לו רביצת־עצלתים לפניו, כשהוא משגר כנגדו נביחות־התוודעות קצרות. נשים אחדות העלו אש בציבור זרדים. גברים יחפים, אנשי קומה, שוטטו בין הסוכות והשלימו פת ושם את צורתן.

מי היו אוכלוסי־הזמנות אלה של אותו מער? — לא נודע. לפי לבושם ומנהגיהם — לא בידואים ולא צוענים. אולי איזו פליטה נידחת של גזעים ועממים נשכחים מלב הערבות והמדבריות. הנשים — פניהן היו מעוטרת מחרוזות כבידות ומצטלטלות של מטבעות עתיקים וסחרונים מנחושת, ולאפן נזמים גדולים, כעין החחים. והגברים — עיניהם מפויכות ושער ראשם המגודל משוח בעטרן מבאיש ודביק וקלוע לשתי פיאות שחורות ומתנוצצות, שירדו להם על אוניהם.

מאז התחיל אורח־חיהם של דרי המער החדשים, הסוכות היו מתרוקנות למשך כל היום כמעט. הגברים המעטים — מהם עבדו כשכירי יום בפרדסים קרובים או רחוקים, ומהם ששלחו ידם במלאכות, שאינן גראות ביותר לחוק ולמשטרה. הנשים, תרמילי שק תלויים ברצועות למצחן ומשולשלים על גבן, שוטטו בעיר העברית הסמוכה. כאן גברו בפחי האשפה שבחצרות ואגב כך היו קינות במשיכה מכל הבא ליד. ופעם אחת חזרה אשה מנשי המער במאוחר משיטוטיה, בתרמיל השק שעל גבה, בתוך שלל יומה, פירכס משהו חי ופועה. רגליה היחפות היו מגואלות בדם. בדרכה לסוכתה כרעה בשדה ללדת. נשמעה רק זעקה אחת, חטופה. ברוק מפיה רחצה את היילוד מחלאתו, בשניה שברה את צינור הטבור מזה ומזה, בקרע משמלתה חיתלה אותו הדק היטב, והטילתו לתרמיל, כהטל לשם חפץ בלה מפת האשפה. לאחר מנוחה קצרה קמה על רגליה ונשתרכה למעונה, בהשאירה

אחריה בעפר את משקע גופה ואת השיליה הטבולה בדם ובמים. פעיה דקה. בלתי פוסקת, לוותה אותה מגבה.

היילוד היה בן זכר. יבורך הבורא על חסדו. שתי כפות תמרים, שהוצבו במוזנות פתחה של אחת הסוכות, הכריזו ברבים, כי סוכה זו ולא אחרת היא שזכתה למשוך אליה את החסד הזה של הבורא. זה היה סמיר. אומצת בשר, מעין הרפש, ומעליה רעמת־חיה משונה, ומתוכה מבריקות שתי עינים שתורות בלהט־פרא אפל של שח־יער קטן. אומצת בשר לא־נדרשת ולא־נחשבת בעולם הגדול. זה היה סמיר. למן הרגע שהוא בא לעולם — בא עמו רגש של רעב. דדי אמו היו ריקים. הם היו נופלים ומתקפלים על פניו, מדי יינק מהם, כנאדות מרוקנים ומדולדלים. והוא היה מיבב בלא הפוגה כמעט — בשנתו ובהקיצה, בשכבו על מצע של זרדים בפתח הסוכה או בהיטלטלו בתרמיל השק. פעמים שהיתה אמו טובלת אצבעה ברוק ונועצתה אל פיו, אותו רגע משתתקת היבבה. כל יצוריו וכל חושיו היו מצטמצמים ביניקה סוערת וטורפנית, על מנת לשוב מיד וליבב ביתר עוז.

רק הזובבים לא הכזיבוהו. הללו שרצו במער ובכל אשר בו בשפעות לא־יך ספור ואיש לא כיהה בהם; לא כיהה בהם מחמות עצלות ורגילות. הם דבקו בשיכבה צפופה, בהמולת זמזום ניצחת, בעיני החמורים ובין ירכיהם — ואזן לא נעה חנב לא זו לטורדם. הכלב נמנם לו בנחת תחת עננת זובבים, ורק לעתים רחוקות היה גוער בהם בנהס־איום עצלולי. גברים ונשים וילדים התהלכו או ישבו, שוחחו או עסקו במלאכה כלשהי — ונשאו עמם, ללא מחאה, מקהלות זובבים בוזיות עיניהם ושפתותיהם.

באותו זמן היה סמיר אורב לזובבים לטורפם; אורב בבלי דעת, רק בכוח רעבונו הנצחי, אשר הניע, הוא עצמו, את מכונת חייו הזעירה והרופסת. שכוב היה סמיר על מצע זרדיו בפתח, מוקף המוני זובבים מתרוננים — פיו פעור לרווחה, כלוע־מלכודת של צמחים לוכדי זובבים, ועיניו האפלות עוקבות אחרי תנועותיהם של אותם יצורים מתעופפים, שכל תא מבית־חומרו וכל גיד מנפשו נישאו אליהם בתשוקת־איתנים. והיה הפה בסגר מיד, מעצמו, כל אימת שחדר זובב לתוכו. ואז היו פניו מתכווצים במציצה תאוזתנית וממושכת, מתוך נחרת־תענוג כבושה וחייתית. פגרו הסחוט של הזבוב ניגר אחרי־כן עם הריר החוצה — ושוב הפה אורב לטרף חדש.

לאחר חדשים אחדים נעלמו הסוכות מן המער לפתע־פתאום, בין־לילה, כלעומת שהופיעו. במקום נותרו רק איזו סחבות מוזהמות, מבוך של עקבות רגלים בעפר, גומות מפוחמות, גללים וגושים של רעי קרוש ומשחיר. במשך הזמן צצו הסוכות, ותמיד ארבע במספר, בפינות שונות בארץ, בהר ובגיא; צוץ והעלם בפתאומיות, כמעט בקצב מיוחד וקבוע, בשקט מסתורי של צללים, כאילו לא היו ממש, אלא הדים מימים רחוקים וגשכחים, שעולים לעתים מסוימות בזכרוננו של הזמן.

מתחנה לתחנה גדל סמיר והלך. גופיפו הכחוש, העירום תמיד, נתמשך, והוא נשא לפניו כרס גדולה ותפוחה, שכאילו הודבקה אליו מן החוץ. מן הכרס נזדקר שרר מגודל, שלא הוסר כראוי בזמנו, כגוש רפש חסר צורה. פרעות ראשו הסבוכות, הלהט האפל בעיניה, רצינות־התמיד הקודרת והקהה בפניו, שלא ידעו צחוק וחיוך, הרגלו להתרוצץ בזריזות עכברים על ארבעותיו הדקות כקיסמים — כל זה שווה לו דמות של גור־חיות. בזמן הנדודים רכוב היה עם שאר הילדים על אחד ההמורים. בצאת אמו לשיטוטיה היה נישא אתה בתרמיל שק מוארך, כעין הערסל, שהיה תלוי על כתפה ויורד על צלעה.

וככל שגדל סמיר — גדל עמו רגש הרעב, ויבבותיו לא פחתו ולא פסקו. בהקיצו ובשנתו, על גב החמור או בערסל שעל כתף אמו — מיכב היה בקול של התול מילל, והיכבה, כנגע הזבובים, נעשתה הרגל בעדה הקטנה, ואיש לא השגיח בה. שוב לא ארב בפה־מלכודת לזבובים. עתה למד לצודם בכף ידו ולמלא את פיו. לא עוד הסתפק במציעה, אלא לעוס לעס את טרפו בשניו הקטנות והחזקות, שהספיקו לצמח. בנבור אמו בפחי האשפה היה סמיר נמשך בכוח איתנים, על־ידי הריחות החריפים, מן הערסל ישר לתוך הפח. וכאן, דחוק בגופיפו העירום בתוך תביל המבאיש והססגוני של קיא־מטבחים וגרוטות ושאר דברי מיאוס, יושב לו סמיר ישיבת־נחת, שיכור ומורעב שבעתים משלל הריחות שמסביבו, והוא בולע בעוורון כל אשר ניתן ללעיסה. עוד שנה — וסמיר נעשה טורף מנוסה. נוקדן לא היה בבחירת הטרף. כל דבר חי ונע עורר את חמדתו. חיפושיות ובני לטאות, עכבישים למיניהם ושגר־קרפדות; אכן, לא היה דבר מתועב עליו.

וכך הגיע סמיר לשנתו השביעית. בשתי השנים האחרונות התחילה המשפחה לראות בו ברכה. את אמו בשיטוטיה היה מלווה ברגל, כשהוא אחוז בשתי ידיו בשמלתה מאחור ומהדס בזריזות בין רגליה. ובעיר זכת לעצמאות גמורה. בעוד אמו מחזרת על האשפתות — היה סמיר משוטט בחוצות ומאסף גללים וזנבות סיגריות, את שללו היה טומן בתרמיל שק קטן, שהתקינה לו אמו ואשר היה תלוי על מצחו ויורד על גבו. ובתוך אותו תרמיל מצאו להם מקלט גם חפצים שונים, שלא היו בגדר הפקר — מעל אדני החלונות מבחוץ ואף מתוך הדירות מבית. תרמילו היה תמיד מלא כל טוב — חוץ מדברי מאכל, את אלה היה סמיר מכלה תיכף למציאותם.

יום אחד עטפו אביו בשק, שהותקן כעביה, נתן מטה בידו והרכיבהו על גב החמור. אמו כיחלה את ריסי עיניו, מה שהעמיק את להטן האפל, משחה את סבך פרעותיו בעטרן וקלעה אותן לשתי מקלעות על שתי אוזניו, לבסוף תלתה על צוארו רביד לנזי ולמגן מפני עין־הרע; חוט מזוהם ועליו חרוז כחול ויחיד מזוכית. מעתה נעשה סמיר לגבר, ל"בן־אנשים". ועוד באותו היום הוציאו אביו לעולם הרחב.

החמור גמע שבילי הרים עזובים, על גבו האב, ובחיק האב — סמיר, בכל תפארתו הגברית. כך הגיע לכפר מרוחק, האב ירד ונעלם בפתחה של חצר סמוכה,

מאחורי מסך־שקים מטופל ברבבות זבובים. מקץ שעת קלה נקרא אף סמיר להיכנס פנימה. אז נודע לו, כי נשכור נשכר כעוזר לרועה. את השכר המעט במזומנים קיבל האב. ואילו סמיר עצמו יקבל בשכרו לחם לפיו וקורת־גג לראשו.

האב נעלם על חמורו, לאחר שהעניק לבנו, כמתנת־פרידה, טפיחה קלה על גבו. סמיר נשאר בכפר. ניתן לו מעון בדיר אפל, ששימש גם לול וגם אורווה לחמור. ימי הגשמים באו לעולם. השק, שהיה תלוי עד עתה על כתפיו, הורם ונתלה על ראשו. מתחת לשק נראו רק קיסמי רגליו, כאודים חרוכים. מן השק נדף תמיד ריח חריף של צואה.

בבוקר־בבוקר יצא סמיר עם הרועה בעקבי העדר והוא בשקו ובמטהו. מחוץ לכפר מסתלק הרועה למערה סמוכה לשם נמנים עד הצהריים — וניטל אז על סמיר לשים עין על בני הבקר, דלי־הבשר וקטני־הקומה, של הכפר. עינים קהות, מלופלפות, בוהות בנקודת־האדם הקטנה אגב לחיכה והעלאת גרה. לאכלו היה סמיר מקבל שלוש פיתות עם קומץ "זעטר" טחון וממולח. כורכם היה בסחבה על בטנו — ומאותו רגע נעשה המטמון הזה מרכז כל חיותו. שם פעל לבו. שם השתכן מוחו. משם ניתנו פקודות החיים לכל חושיו ויצוריו. מעולם לא אכל סמיר סעודה שלימה ורצופה. מהלך היה וצובט פעם בפעם, בחרדת־זהירות, מן הפיתות, ומניח פירור־פירור לתוך פה ממולא רוק חמים ומתקתק. חפץ היה לקיים את מטמונו בלי גבול — ואולם הוא היה כלה. גילוי זה היה מטיל עליו חרדה גדולה. הוא היה מתיר בידים רוטטות את הסחבה ומבלש אחרי כל פירור נסתר, עד שלא נמצא עוד דבר. ומיד, עם גילוי זה ממש, אווזו רגש הרעב הישן, והוא עדיין אינו רעב בחוש. ובאותו רגע יפתח סמיר ביללתו, כהרגלו מאז בא לעולם. בני הבקר בוהים בו מכל צד — והוא עומד על עמדו ומשגר יללות כלביות לתוך החלל וקוצר הדים ובנות־הדים מן הערוצים והגיאיות שמסביב.

רגש הרעב זונק מעל בטנו, מן המקום שעליו נחו הפיתות, והוא מעוטף בתחושת קור רעה. חושיו של סמיר מתחדדים. ריח עשב ובקר, ריח גללים חמים וטריים, שאון הלחיכה והלעיסה — כל אלה תולמים על חושיו ומדהימים אותם; כל אלה מחדדים בו את הרגש הזה עד לחוד הסכין, החותכת בכל תא בבשרו ובכל עצב מעצביו. הפרות לעיסתן פוסקת פתאום בבת אחת, ועוד הגרה בפיהן. העומדות על רגליהן מפסיעות צעד־צעד אחורנית, כנהדפות בכוח לאחוריהן. הרבוצות לארץ ומעלות גרה — קמות מרבצן, וכולן יחד מתלקטות צניפה אחת. כך עומדות הן צפופות, דוממות מאוד, ללא ניד וללא רחש, ראשיהן מלוכסנים למטה, קורי ריר מידלדלים משפתותיהן. משהו בעיניו של סמיר, באותם הרגעים, הוא שמבעיתו. משהו קדום מאוד, רע וטורפני, שרק אינסטינקט־התורשה של בעל־החי הנטרף עשוי להבחין בו. ולפתע ייעקר סמיר ממקומו — וכולו רועד מקור ושניו נוקשות שטוף ושטוף במרוצה פרועה, לאין תכלית, על־פני השדה, תוך להג יבבני, מבקש רחמים: — רעב הוי אנשים... רעב... רעב...

בראשית האביב נמסר לסמיר עדר עזים קטן עם גדיהן הצעירים. העטינים

היו נתונים בתוך כיסי עור משומנים — והיו הגדיים, ארוכי האזנים, מתלכטים בין רגלי אמותיהם, כשהם מלחכים באכזבה את הכיסים, לחוך ופעה ביחידות ובמקהלה. סמיר נצטווה לנהל את העדר לגיא. שם נשתמר עוד העשב ברוכו ובעסיסיותו, בזמן שבמקומות אחרים כבר הספיקו החמסינים הראשונים להכותו בחורון. היה זה גיא צר, ששימש ערוץ לנהל־אכזב. מזה ומה עטרוהו הרים תלולים, שעל שיפועיהם התגוררו בערבוביה טרשים אפורים וזעופים, חרולי־אשתקד מתגרדים ומתאנחים — ומסביב להם, ואף ביניהם, ירקות צוהלת ורעננה של דשא צעיר, מרוקמת פה ושם ריקמת פרחים בשלל צבעים. קרקע הואדי היה קרוח, זרוע צרורות ושיברי סלעים סחופים, ואילו גדותיו נתהדרו במרבדי ירק ופרחים, שעליהם טיילו ברוח הקלה שיחי הרדוף באודם ורדיהם, זיתים בודדים וצפצפות קיפחות וערומות.

סמוך לצהרים נתרצו מעל הגיא גושי עננים כבדים וקודרים, צלם מזה את כל הצבעים והותיר רק את האפרורית השוממת של הטרשים מכאן ומכאן. רוח נידרדרה, כסלע עקור, במורד, ותאנה בודדת וישישה נתפלצה מנמנומה ונשתוועה לעזרה בכל יצוריה החשופים והמקומטים. והנה פקעו נאדות במרומים בקולות רעם אדירים — והמלקוש ניתך ארצה בשפכים. הנטיפים הגדולים הקישו אל האדמה בכוח, כאבנים שהוטלו במקלעת. סמיר תקע שתי אצבעות אל תוך פיו ופלט שריקה חדה וממושכת. האות הזה כינס עד מהרה את העדר המפוזר סביבו — והרועה וצאנו, דולפים ומרעידים, חצו בדהרה את המטר, לעבר מערה סמוכה.

העזים נצטופפו אל הדופן הפנימי של המערה. התיש האמוץ התחיל לחזר אחרי אחת העזים — ותדל מיד; הוא נחל הפעם לא אותה סרבנות רגילה ומגרה, אלא אדישות מקהה. קר היה והדשא הטוב רחק עתה — ולבה לא הלך כרגע זה אחרי מזמוטים. סמיר נתישב תחילה מול הפתח. אחרי־כן נתעקר משם, מחמת הקור, ותקע עצמו בין העזים. הללו נדחקו אליו, התחככו בו, והתיש התיצב מאחוריו והשיר פעם בפעם זרירות קצרות מעל ראשו המעוטף בשק. עדיין נשתייד לו, לסמיר, מקצת ממחיית־יומו במטמון שעל בטנו — וכך ישב וצבט ממנה בנחת; צבוט והארך בלעיסה, להאריך את ההנאה.

בפתח נארגה רשת מאושת של מטר. כלניות הלומות־רוח עמדו לרגליה, מורדות ראש ומרעידות. הואדי המת נתחיה לפתע; סוסי מים עכורים, ברעמות־קצף פרועות, עברו־שטפו בו בדהרת־איתנים רועמת ועוורת. ומשתמה המחיה במטמון — קפץ על סמיר רגש הרעב הישן, שנתמוג עם תחושת הצינה, ויחדיו התחילו לטלטל את גופו בצמרמורות חזקות. וכאילו פגע הרגש הזה גם בצאן — נצטדדו העזים בכה ובכה, פניהן אל הדפנים, ועמדו ללחוך את הטחב הרירי. הגדיים חידשו את מלחמתם בעטינים המסוגרים. קמת דממה מוזרה, שעמדה כמחסום אטום בפתח והטילה החוצה את הקולות מקרוב ומרחוק.

ואז פתח סמיר ביבבת־הרעב שלו. היתה זאת כעין מקהלה של יבבות, שבקעו מפיו ומעיניו ומכל טילטול מטילטול־הרעד של גופו המצומרד. סביבו רקעו העזים באי־מנוחה. מנגד, בעד רשת־המטר הארוגה בפתח, שאג ומרכר הנחל, כסמבטיון

גרגו. הוא ישב, מכונן ומטולטל בעטיפת שקו הדולף, ויבב כנגדו בקול חדגוני, שהזכיר את יללת התן הרעב.

חלפו שעות והמטר טרם ייכלא. הואדי הוסיף לעלע מים עכורים ומקציפים, כשהוא מפכפך ומבקבק, כנתון במחנק, בכל חריציו. ריח חריף של אדמה ועשב חדר אל תוך המערה והגביר, הלך והגבר, את רעבו של סמיר. הנער יבב בלא הפוגה, בכל גרונו, עד שהצריד וקולו נתחרחר, אך לא חדל מיכבתו. והנה, לפתע, נדם. הוא השיר את השק מעליו, ומתוך עירום גופו נשתלחו עיניו בעדר שמסביבו בבילוש ממושך. מבטו הקהה והקודר זרע בעתה על סביביו. העזים נתעקרו בתנועת־בהלה ממקומן, כמו הונף עליהן מטה לא־נראה, ונדחקו במרוצה אל הפתח. התיש השתער בראש — והעדר אחריו. מול רשת המים נעצר התיש תחתיו. הוא שירבב את ראשו החוצה והחזירו מיד שותת מים. אז הרתיע אחרוניו, כשהוא הודף אחריו את העדר כולו, עד שנצמדו אל דופן אחר. וסמיר נותר יחידי במקומו.

אבל סמיר לא השגיח בכך. עיניו לא הרפו מן העדר בהשתערו אל הפתח להימלט מזה ובהרתיעו חזרה — עד שננעצו, כמלקחים מלובנים, אל גדי שחור ומתנוצץ. וברגע שפגעו בו העינים — ניתר הגדי ממקומו, כאילו קוץ נתקע בו. בפעיית־פחד נתכנס בין רגלי אמו, ומתוך האפלולית של מחבואו קמו עיניו אל מול פני הנער. קל ומהיר השתרע סמיר על ארבעותיו, חיפש רגע בזחילה על־פני הקרקע, עד שנזדקף וכידו אבן חדה. הוא פרץ לתוך צניפת העזים, תפס את הגדי המתפרפר בפעיה מבקשת רחמים והטילו לארץ. רק פעם אחת הרים את האבן החדה באגרופו והורידה בהולם עמום — ולא שנה; הגדי נדם. עתה ניסה סמיר להטיל שסע בגופת הגדי; חבט כאן באבן, חתך שם בחודה — ולשוא. רוחו קצרה עליו. הוא נתקצף. את חמתו שפך בהלמו באבן שבידו על ראש הגדי המת; הלם בחמת־נקם וקילל בכל פה, הלם וקילל. לאחר מכן — שוב מגששות ידיו הרוטטות בכל פינה שבגוף, על־מנת לחשוף מקום נוח לשיסוע. דמויות ועצורות־נשימה, ללא ניד ורחש, כמוכות־תדהמה, התבוננו העזים בעינים קמות, נסוכות תמיהת־טיטום, אל הנעשה. ראשו המקרין של התיש נזדקר וקפא בלא ניע מעל כל הראשים. והנה נתמלאה המערה ריח חם, כבד, של קרביים ודם טרי. התיש נודדור, רגלים רקעו בזחירות חרדה, מתוך אי־מנוחה פתאומית. סמיר זרק את האבן המגואלת בדם הצדה והסתער בנהם חיה רעבה על הבטן השסועה. כל גופו ניטלטל מתוך פריעה ושסיעה בשיניו ובציפורניו המגודלות, אגב עילוע חטוף ולעיסה מאומצת ובליעות קולניות. אך בעיצומו של מעשה הטריפה נפלה על סמיר אימת־פתע ללא פשר. הוא ניתק בפלצות מעל טרפו — ומבלי להשתהות רגע שטף החוצה, לתוך הסערה והמטר. הוא לא ידע כי עירום הוא וכי קר לו. הוא לא ידע מפני מי ומה יירא ואנה זה ישא רגלים להימלט. פרעות ראשו ופניו וידיו שתתו דם על גופו ועל צדיו. קיסמי־רגליו לשו בהתאמצות ביון הטובעני והחלקלק של מעלה ההר, הוא רץ וועק בכל כוחו לאמו, רץ והרק מתוך כני־בעתה את כל אשר בלע בהטחות־קיא תכופות ונסערויות. טרשים אפורים ודלופים נהמו סביבו, כחיות שהוטרדו ממנוחתן. רעם רדף אחריו. למטה, בגיא, פירכה התאנה הבודדת את עשרות זרועותיה כלפי השמים...

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בִקְרָת

שְׁתֵּי אֱנֹתוֹלוֹגִיּוֹת

מאת ש. הלקין

I

ראובן גרוסמן : מבחר שירת אנגליה, הרומנטיקנים והויקטוריאנים, הוצאת „מסדה“, תל-אביב, תש”ב (215 עמוד) ; מבחר שירת אנגליה, מציור ועד סוף המאה השבע עשרה, הוצאת „מסדה“, תל אביב, תש”ד (223 עמוד).

בעצם שנות-האימים שעברו על האומה, תש”ב—תש”ד, יצאה בארץ ישראל אנתולוגיה של השירה האנגלית, ילקוט-שירה רב הכמות והאיכות, שגרם זמן צאתו לאור והבקורת העברית לא עמדה עליו כל צרכו, ואף על פי שהוא אחת התופעות החשובות ביותר בדורנו בספרות-הפיוט המתורגמת. גרם הזמן — בארץ ישראל בפרט, דוקא באותן השנים, שבהן ראה הישוב את עצמו כאילו הוא עצמו נשרף בכבשונות-האש ההיטלראיים, הלא התפתחה תוצרת הספר בארץ והגיעה לידי שיעורים מספריים גדולים מכל שהיינו רגילים בהם קודם, אבל גרם, כפי הנראה, היחס אל אנגליה ואל תרבותה באותן שנים ראשונות למאבק הנואש עם הלגיונות האנגליים, שחסמו בפני פליטי ההרג והאבדן ההיטלראיים באירופה את הדרכים ארצה, העקובות מדם, והבקורת העברית בארץ כמעט העלימה עיניה מן המאורע הספרותי הזה בתוקף התנאים המדיניים-הצבוריים, ואשר לאמריקה העברית — שיבוש-הדרכים באותו פרק-זמן בין ארצות-הברית לארץ ישראל הוא שהאפיל כאן על העובדה, שסוף סוף יצא ספר בעל ערך, שעל דוגמתו חלמו המשוררים העברים האמריקניים בפרט — מיטב היצירה הלירית האנגלית, שתרומתה לשירה העברית החדשה, כפי שנסתננה תרומה זו לאוצר ספרותנו דרך צנורות גלויים ונעלמים יחד, דרך השירה העברית באמריקה ביחוד, עדיין לא נעשה נסיון רציני להעריכה הערכה נכונה. ספק הוא, אם בכלל הגיע הספר הזה לידי רבים מן הסופרים והקוראים העברים באמריקה עד היום, ומצוה ספרותית היא לפרסם את מציאותו בתוך קהל

העברים שבמדינה, ואפילו באיחור־ומן לא־מעט, ואפילו בציון ביבליוגרפי בלבד לעת עתה.

אכן גם סקירה חטופה בלבד על תכנית האנתולוגיה הזאת יש בה כדי להרהיב את העין ולהעיר רגש הפלאה כלפי המתרגם, שנטל עליו תפקיד עצום זה אף מילא את תפקידו באמונה, בכוח־עבודה לא־יאמן ובנאמנות פיוטית ברוכה. משתו מן הפלא היה אדם רואה באנתולוגיה מסוג זה, אילו ניתרגמו כל היצירות, שכונסו בה, על ידי מתרגמים אחדים, וכשזו מעשה־ידינו של אדם אחד — לא כל שכן. ראובן גרוסמן, המשורר העברי־האמריקני, האמריקני על פי הורתו ולידתו וחינוכו, והוא הראשון במשוררי־אמריקה העברים שהשתקע בארץ ישראל ונעשה חלק ממנה בכל נפשו ובכל מאוֹדו, בבשרו ודמו ממש, הוא שהוציא אל הפועל תכנית נועזה זו, המתקרבת אל הפלא בעצם מבצעה — תרגום השירה האנגלית הלירית לכל רחבי תקופותיה השונות ומתוך הבלטת אישיותו הלירית הפרטית של כל אחד מגדולי המשוררים האנגליים, בני התקופות השונות. תכנית האנתולוגיה, כפי שהחזה אותה לפניו המתרגם, כוללת שלשה חלקים: הראשון — מצ'וסר עד סוף המאה השבע עשרה; השני — משוררי המאה השמונה עשרה והתשע עשרה; והשלישי — המשוררים החדשים באנגליה, כלומר: מאחרי דנטי גבריאל רוזטי (1828—1882) ועד ימינו. הכרך השלישי, והוא עתיד לכלול את משוררי החלק השלישי בתכניתו של המתרגם, לא הופיע עדיין. אבל שני הכרכים הראשונים, כשהם לעצמם, מלאים וגדושים עושר פיוטי, פרי יצירה שירית אדירה הולכת ומתגברת, הולכת ומתחדשת ומתגוונת, משך חמש מאות שנה רצופות, וכל העושר הזה ניתן כאן רובו ככולו בפעם הראשונה בתרגום עברי יפה, נלבב ומלבב, מעשה ידי יחיד.

רובו ככולו — לאו דוקא: למעשה, הרי שני הכרכים האלה בשלמותם כמעט ילקוטי שירה, המכילים שמות יוצרים לעשרות ושירים וקטעי־שירה למאות, שהקורא העברי, שאיננו חניך הספרות האנגלית במקורה, טועם את טעמם, רואה אותם בעיניו, בפעם הראשונה בתולדות הספרות העברית. נהג ראובן גרוסמן מנהג הכנסת אורחים במה שמצא לפניו מן המוכן בספרות העברית החדשה וכלל באנתולוגיה שלו כמה תרגומים מן הליריקה האנגלית, שהכניסם לתוך ספרו, בלי לשוב ולתרגם את מקורם מחדש. אבל מי שמכיר, כמה מעט ניתרגם לעברית מן השירה האנגלית, מן הליריקה שבה בפרט חוץ מעבודתו של מחבר האנתולוגיה בעצמו, אינו נפתע לגלות שמספר התרגומים, המכונסים כאן משל אחרים, „בטל בששים“ לעומת תרגומיו הוא החדשים. שבעים וששה מענקי־הרוח בשירה האנגלית כלולים באנתולוגיה שלפנינו — ומאלה ניתרגמו לעברית קודם רק שנים מאלה, הבאים בכרך הראשון, היינו: שקספיר ומילטון, ושנים עשר מאלה, המופיעים בכרך השני, והם גדולי התקופה הרומנטית בעיקר, כגון וורדסוורת וקולרידג', שלי ובירון. אבל אף חשבון זה יש בו כדי להטעות את הקורא, עד שיעיין בטיב החומר ובמיונו באנתולוגיה עצמה. כי אם אמנם ידועים היו לקורא העברי הטוב ארבעה עשר שמות אלה של גדולי הגדולים בשירה האנגלית, הרי למעשה לא היו ידועים לו גם אלה (חוץ משקספיר ובירון), כי אם על פי קטע

לירי אחד או שנים, שניתרגמו באקראי על ידי מי ממשוררנינו העברים לפני גרוסמן. בתוך ארבע מאות ומעלה היצירות הליריות, המכונסות בשני הכרכים — והן, פרט לקטעים מועטים, שירים שלמים — לא תמצא בתרגומם של אחרים כי אם שתיים-עשרה מן הסונטות השקספיריות⁽¹⁾. חמשה ליקוטים ליריים מתוך מחזות שקספיר⁽²⁾, שני קטעים משל מילטון⁽³⁾, ועשרים ואחד שיר וקטעים שיריים משל המשוררים בני התקופה הרומנטית⁽⁴⁾ — ארבעים מתוך ארבע מאות ומעלה.

חשבון סטטיסטי זה, כשהוא לעצמו, אפשר יש בו כדי להעמיד את הקורא על המעשה הרב, שעשה המתרגם להעשרת הספרות העברית, להעשרת תפיסתה במהות הליריקה במיטב היצירה הספרותית, בפרט, במשך שלשים השנה האחרונות, החל בפעולתה היסטורית של הוצאת א. י. שטיבל, נתעשרה ספרותנו במאות תרגומים מן הספרות האירופית לתקופותיה, לארצותיה וללשוניותיה, ובתוכן גם האנגלית. כמה מן התרגומים האלה הם יצירות קלאסיות, המהוות אבני-יסוד בספרויות המקוריות, הורותיהן ויולדותיהן, ואבני-שתייה שמהן הושתת עולם-הספרות האירופי כולו, בהשפעת-הגומלין שהשפיעו הספרויות הלאומיות השונות באירופה זו על זו בהתפתחותן במשך מאות בשנים. אין כל ספק איפוא שספרותנו העברית אף היא, הנלחמת עדיין לגיבוש תכנים וצורות משלה, לעיצוב עצמיותה הישראלית בתוך מסגרת ערכיה האנושיים-הכלליים ינקה ויונקת ביודעים ובלא יודעים מן היצירות העולמיות הללו, שנשתזרו לתוך ארגון-מסכתה בדורות האחרונים, ואף על פי שעדיין לא נעשה שום נסיון רציני במחקר ספרותנו להגדיר הגדרה מסוימת את טיבן של ההשפעות האלה לזרמיהן ולתכונותיהן בעשרות השנים האחרונות, שבהן הגיעה ספרותנו אל שיאה האמנותיים המובהקים. אבל דבר אחד ברור לכל מי שמכיר את ספרותנו החדשה מבפנים: יניקתה הרוחנית של הספרות העברית מספרות-אירופה מותחמת בעיקר בתחומיהן של הספרות הרוסית (גם בסיפור גם בשיר), ושל הספרות הגרמנית (בשירה ביוחד), לא כן השפעת הספרות האנגלית על ספרותנו, גם מן האנגלית קלטה ספרות-התרגומים שלנו יצירות רבות מספור במשך שלשים השנה האחרונות, אבל לא זו בלבד שיצירות מרובות אלו רובן ככולן הן פרי זמננו אנו, יצירות שזכו לפרסום במקורן באנגליה או באמריקה וגירו את יצר השוק העברי מפאת חידושן הזמני, ולא דוקא משום ערכן האמנותי הקיים, אלא שאף אלה היו כולן יצירות הפרוזה האנגלית הספורית ולא יצירות הפיוט האנגלי-האמריקני החדיש. אם שירת אירופה הקונטיננטלית לא תרמה כי אם מעט בערך לספרותנו התרגומית, הרי מעט מן המעט אפשר היה למצוא בה מן השירה האנגלית. רק המשוררים העברים באמריקה הם שהיו יכולים לעבוד בשדה נרחב זה, לטייב ולהפרות את שדה השירה העברית בהכנסת ערכיה הגדולים של השירה האנגלית לתוך עולם פיוטנו העברי: השירה

(1) בתרגום ש. שלום.

(2) בתרגום י. ע. סלקינסון, ב. נ. סילקינה, א. א. ליסיצקי וכותב השורות האלה.

(3) בתרגום י. ע. סלקינסון וש. גינצבורג.

(4) בתרגום י. שנברג, א. רגלסון, ש. טשרניחובסקי, אשר ברש, א. א. ליסיצקי, ש. גינצבורג,

י. ל. גורדון, י. ל. ברון, דוד פרישמן, פ. לגר, זאב זיבוטנסקי וא. בירמן.

העברית האמריקנית. עם כל היותה בשר מבשרה ועצם מעצמיה של השירה העברית כולה, הרי חדשה היא בכמה מתכניה וצורותיה דוקא מתוך שהושפעה במדה רבה כל כך מן השירה האנגלית והאמריקנית, אשר בה חי המשורר העברי באמריקה את חייו התרבותיים-הכלליים. אבל גרמו כמה גורמים, שלא כאן המקום לעמוד עליהם, ועבודת הרבים זו לא נעשתה על ידי הרבים, זכה ראובן גרוסמן וזיכה את שירתנו העברית זכות-הרבים: בילקוט רב-מדות זה של תרגומי-ליריקה משוכללים קרע לשירה העברית חלון רחב אל עולם-שירה עשיר שבעשירים, שהשפעתו על הפיוט העברי בדורות הבאים תלך ותגדל, תלך ותתגלה.

II

מרדכי יאפע: אנטאלאגיע פון דער העברעאישער פאָעזיע, מיט קריטישע אַפּהאַנדלונגען, בוך איינס, ציק"א ביכער פאַרלאַג, ניו יאָרק, 1948 (399 עמוד).

אנתולוגיה זו לשירה העברית לדורותיה חידוש גמור הוא בספרות הישראלית, ולא בלשון שבה היא מופיעה, באידית, בלבה. משני חלקי הספר הזה יצא לעת עתה חלקו הראשון. אבל המעיין בתכנית האנתולוגיה הזאת לפי הכרך הראשון שלה גם הוא, כבר מזדקרים לעיניו שני קויה העיקריים: היקפה ההיסטורי וכמות החומר ההסבריי שבה — שני חידושים גדולים בספרות האנתולוגית השירית שלנו. מבחינת ההיקף ההיסטורי (ואולי נכון יותר: הכרונולוגי), אין כותב השורות האלה יודע עוד ספר דומה לזה בשאיפותיו אפילו בעברית, ובאידית או בלשון אחרת לא כל שכן. מטרה רחבה מכל ששאפו אליה האנתולוגיות הקודמות לשירה העברית הציב לו מרדכי יפה — לתת בספרו, על שני כרכיו הגדולים, את מבחר השירה העברית מלאחר התנ"ך ועד עצם ימינו אלה. הכרך הראשון, המונח לפנינו, כבר כולל את השירה העברית כולה, מתקופת ימי-הבינים ועד זמננו, כלומר: החל באליעזר הקליר במאה השביעית וכלה בכמה ממשוררינו בני הדור האחרון, שיצירתם התחילה משגשגת לפני עשרים וחמש שנה לערך, בשנות העלייה השלישית, ואשר לצד ההסבריי, מעלה טובה שניה, המציינת בחידושה את האנתולוגיה הזאת, ברור שוב כי לא הופיע עוד ספר כזה, המכיל לא רק חומר מלוקט מתוך השירה העברית לתקופותיה השונות, כי אם גם חומר של מבואות והערכות רחבים, כתובים בידי המחבר עצמו, ובו הוא מכניס את הקורא לעולמה הרוחני של כל תקופה ותקופה בפני עצמה ואף לעולמו הפיוטי של כל משורר ומשורר מאלה, שהוא מציג אותם בספרו בתרגומיו מתוך דבריהם. שני קוים יסודיים אלה בבנין האנתולוגיה יש בהם כדי ליחד לה מקום-כבוד בעולמנו, ואפילו בעלים עין לעת עתה מערכם האמנותי הרב של התרגומים ומכוח חדירתו של המחבר אל חיי רוחו וחזונו המיוחדים של כל משורר עברי, שכינס מדבריו לתוך ילקוטו. עצם היקפו של הספר ברכה מרובה בו, לא הקורא האידית בלבד, שהתרחק בעשרות השנים האחרונות מן הספרות העברית בכללותה, עשוי מעתה שיהא נפתע למראה העושר, הגנוז בשירה העברית. הקורא

העברי אף הוא, עם כל הרגשתו ביקר תפארתה של השירה העברית לדורותיה, עשוי שתתבהר לו קצת על פי הספר הזה הרגשתו זו, העמומה בדרך כלל; עשוי הוא שיתחיל מעתה לרחוש רגשי-כבוד מגובשים יותר ומוצקים יותר לתכניה ולגווניה הרבים והשונים של השירה העברית ההיסטורית, ואף על פי שתכנים וגוונים רבים ושונים אלה לא תמיד ניתנים בעין בילקוט זה, אלא יש ולפעמים אינם אלא מתרמוזים בו, מתרמוזים בלבד.

כי על כן כדאי להתעכב קודם כל על בנין האנתולוגיה, לשם הבחנה מדויקת יותר בין הראוי ובין המצוי שבה, בין התכלית הנכספת שבתכניה ובין הדרך בה הלך המחבר למעשה לקראת התכלית הנכספת. בפתח-דברו ("פארבאמערקונגען"), אומר מרדכי יפה, כי שתי מטרות ראשיות היו לנוכח עיניו בעבודתו: (1) לתרגם את כל החומר, שליטתו בזהירות ומצאתי ראוי לפרסום; (2) לסמן את אפיים של המשוררים בהערכות מתאימות ואת אפיים של התקופות והמקצועות — כמה למשל, מקצוע החומר והחידוד — במבואות. בחירת החומר וסימון אפיים של המשוררים צריכים היו איפוא להיות בהתאם לאפשרויות: הייתי צריך מדי פעם לוותר על הכמות ולהקפיד יותר על האיכות. ואכן "צורך" זה "לוותר על הכמות" של החומר המתורגם מורגש מאד בבנין האנתולוגיה: בודק אתה את כמות החומר המתורגם לעומת כמותו של חומר המבואות וההערכות ואתה טועם טעם של דיספרופורציה לא-נוחה ביותר בין שני אלה. כל האנתולוגיה — בשני כרכיה — נחלקת לשש מחלקות: "ימי-הביניים"; "הזמן החדש וההשכלה"; "התחיה וארץ ישראל"; "אמריקה"; "משוררות"; "הומור וחידוד". בודאי טעמיו ונימוקיו של המחבר בארגון החומר המתורגם לפי המחלקות האלה דוקא, ואולי יתברר ערכה של חלוקה זו עם צאת הכרך השני, בו עתידים לבוא המשך המחלקה השלישית ושלוש האחרונות. אלא שלעת עתה ברור, שהחומר המתורגם בכרך הראשון, עם כל חשיבות התרגומים, כשהם לעצמם, כבר נתקפחה כמותו מחמת החומר ההסבריי המרובה. מתוך שש המחלקות שבאנתולוגיה באות בכרך הזה שתיים הראשונות וחלק גדול מן השלישית היינו: מקונסטנטיין שפירא (1840—1900) ועד י. קמזון, אחד משלושת המשוררים, הכלולים בכרך זה, ששנת לידתם היא 1900. אבל משהו אתה את מספר העמודים, המוקדשים כאן לתרגומים מתוך יצירות המשוררים, המכונים בזה, אל מספר העמודים, המוקדשים להערכות ולמבואות ואתה מוצא שקצת למעלה ממחצית הספר תופס החומר ההסבריי שבו. הוה אומר: לעתים קרובות קולט הקורא את מושגיו בטיב מהותו של המשורר הנדון מתוך דברי ההערכה של המחבר יותר משהוא קולטם מיצירותיו של המשורר עצמו. דבר זה מורגש ביחוד בשתי המחלקות הראשונות ופה ושם גם במחלקה השלישית, שהיא, דרך אגב, אחת מן העשירות ביותר — ובצדק — באנתולוגיה: השוה למשל את ההערכות היפות לשלמה אבן גבירול, ליהודה הלוי ולמשה חיים לוצטו מול הליקוטים מתוך דבריהם הם. ספק גדול הוא, אם יש בחומר המתורגם בשתי המחלקות הראשונות בפרט להעמיד לעיני הקורא את דמויותיהם של כמה מן היוצרים הגדולים, המופיעים

בהן, אפילו לפי מאמציה, המוצלחים מאד, של המחבר עצמו להעמידם במבואותיו ובהערכותיו במלוא שיעור-קומתם.

אמנם הרגיש המחבר באי-הטבעיות שבחלוקה דיספרופורציונלית זו של החומר בספרו, שכן הוא אומר בפתח-דברו: „בודאי היה זה פרופורציונלי יותר, אילו יכלה האנתולוגיה שלי לכנס את כל המשוררים העברים; אילו אפשר היה לתת יותר דוגמאות ככל האפשר מתוך (יצירת) המשוררים החשובים ביותר — אבל בנידון זה העכשוי הייתי אנוס לותר על תכנית גדולה כל כך של אנתולוגיה כזאת, שהיתה דורשת אלפי עמודים. אנוס הייתי איפוא לקמץ אפילו בשל המשוררים הקלסיים, כדי שלא יקופחו משוררים אחרים בעלי ערך פחות מאלה. עם זאת היתה כוונתי להביא את הקהל לידי הכרה במשוררים, הידועים פחות, ולהוסיף על חלקם גם על חשבון המשוררים, המקובלים יותר“. הסבר זה בודאי מתקבל על הדעת בכל הנוגע לקורא האידי, שהשירה העברית החדשה, למתקופת התחיה ועד שירתנו הצעירה, על כל פנים, אינה ידועה לו מכל וכל — חוץ משירת ביאליק, וכאן הגדיל מרדכי יפה לעשות: הוא „גלל את חרפת מצרים“ מעל השירה העברית בדורות האחרונים בתרגומיו המרובים מתוך השירה העברית החדשה והחדשה ובכתיבת דברי-בקורת דקיהגות ומלאי-חיבה על המשוררים העברים, יוצרי השירה הזאת — עשרות עשרות תרגומים ומאמרים ורשימות, שפרסם בעתונות האידית באמריקה בעצם השנים האלה; והוא שמציג אותה שירה חדשה וחדשה שלנו גם באנתולוגיה הזאת על יוצריה כולם כמעט ומתוך מתן דברים ממיטב יצירתם על פי רוב, יתר על כן: מבואותיו והערכותיו באנתולוגיה זו, כשהם לעצמם, קובעים ברכה לעצמם — בכללותם, ואפילו בלא הווגמאות המתורגמות, הם מהווים מעין מבוא שווה לכל נפש לערכיה העיקריים האנושיים-הישראליים של השירה העברית לדורותיה. אלא שדברים אלה, שנאמרו כאן על היחס הכמותי בין החומר המתורגם באנתולוגיה לבין החומר ההסבריי שבה, יש בהם כדי להבליט רעיון אחד לפחות: גם מתוך המתרמו בלבד בתכנית הספר הזה ובאדריכלותו עשוי אף הקורא העברי שיכיר, כמה הוא חסר בהנחותיו המקובלות, בשיגרות-לשון שלו הרגילות, על היש ועל האין (על האין בעיקר) בשירה העברית לכל רחבי תולדותיה, דומה: יש באנתולוגיה זו של מרדכי יפה לעורר את הלבבות גם בארץ ישראל על הצורך באנתולוגיה מקיפה לשירה העברית ההיסטורית.

שתי מעלות טובות נצטרפו בו במרדכי יפה להכשירו לעבודתו זו רבת החשיבות — חושו הפיוטי האינטואיטיבי ואהבתו לשירה העברית, לא יאמן כמעט, שעלה בידי אדם אחד זה לתרגם באותה מדה של הצלחה אמנותית משוררים רבים ושונים כל כך, בני אקלימים היסטוריים, תרבותיים ולשוניים רבים ושונים כל כך. רק חוש-השירה הדק שלו — ואין צורך להוסיף: שליטתו בטכניקה השירית — עמד לו בעבודתו זו מרובת-הפנים, שכל מי שניסה ידו בתרגום שירה ידע להעריך כמו את כל ה„נסים“, הכרוכים בה, בודאי אדם משורר בעצמו כמרדכי יפה יש לו משורריו הוא, החביבים עליו יותר, ופרקי-שירה, ילידי תקופות היסטוריות ידועות,

קרובים ללבו יותר, ובאלה הצליח ביותר כמתרגם אמן. כך, למשל, נראית מוצלחת ביותר מלאכת־מחשבת זו שלו בתרגום כמה מן ה"פיוטים" וה"סליחות" — הללו עלה בידו להפכן לתפלות עממיות, שיש בהן גם טעם שירה מודרנית. מפתיעה לפרקים ב"העזה" הציורית שבה ובקפיצות־דרכה המושגיות והרעיוניות (אפשר, משום קרבתו היתירה אל היסוד העממי שבשירת בית־הכנסת הרבה לתת מתוכה והמעט לתת מן השירה ה"נשגבה" יותר של האינדיבידואליסטים הגדולים בשירתנו בתקופת־הזהב בספרד). כמו כן מתגלה כוחו יותר בתרגומיו מתוך משוררים גערצים עליו באמת גם במחלקת "התחיה וארץ ישראל", כגון שאול טשרניחובסקי מזה וא. צ. גרינברג מזה. אבל בדרך כלל עדין כל כך חושו השירי־הלשוני ונאמן חושו זה כל כך, שכל משורר ומשורר שתרגם מדבריו יכול להתברך בתרגומיו. בודאי עוד יבואו הקפדנים והנקדנים למיניהם, יבדקו שבע בדיקות בכל תרגום מתרגומיו של מרדכי יפה ויגלו "מומים": כאן שינה מן המשקל, כאן השמיט ציור חשוב או מושג נכבד, וכאן השתמש במלה "פרוואית" יתר על המדה לשם מסירת פרט זה או אחר, הנראה "פיוטי" יותר במקורו. אבל בלבו פנימה ידעו ויכירו גם הנקדנים והקפדנים, כי אמן משורר הוא האיש הזה, המריק מבלי אל כלי סוגי חוייה שירית שונים כל כך בגווניהם ובצליליהם, כחיצוניים כפנימיים. מטעם זה אין הקורא עשוי שירגיש ביותר אף כאותה חד־לשוניות מוכרחת, המתחייבת מתוך העובדה שמשורר אחד הוא שהעתיק ללשונו שלו האחת יצירות רבות ושונות של משוררים מפייטים בסגנונות שונים. הרגשה זו, אם יש והיא מתעוררת בלב הקורא באנתולוגיה, כשהוא עובר מקריאתו במשורר אחד אל השני, המרוחק ממנו במקום ובזמן ובהלך־הנפש, כולה מתבטלת כשהוא משהו את רשמיו מן העיון באקראי פעם בתרגומים למשורר זה ופעם בתרגומים למשורר זה: אותה שעה מתברר לו, כי אחד וקבוע כאן תמיד הדיוק הנאמן במסירת רוחו של כל שיר ושיר, לפי תוכו וברו, לפי תכניו וצורותיו.

אפשר, בדרך כלל, אסור להשוות שיר במקורו אל צורתו המתורגמת. אבל כלל זה אינו חל על תרגומי מרדכי יפה כי אם במיעוטו התוכי, היינו, שלעולם עולה המקור הטוב על התרגום הטוב. אבל תרגומים אלה, שבהם הכתוב מדבר כאן, מצטיינים באותה אהבה מצד המתרגם למקור השירי, המכשירה אותו לחיות את חווייתו של המשורר המתורגם, כאילו לעולם היא שלו, של המתרגם. אהבה זו לשירה העברית היא הפותחת לפני מרדכי יפה את נפש המשורר העברי במבואותיו ובהערכותיה, עד שאפשר להוציא את אלה כספר בפני עצמו, כאוסף פורטרטים רוחניים של משוררים עברים לדורותיהם. ואהבה זו היא שנדוגה בתרגומיו לחושו האמנותי הטבעי, היא היא שורש חושו האמנותי כמתרגם באנתולוגיה הזאת. ספר חשוב ניתן לה לספרות האידית, אבל גם הספרות העברית חייבת לברך עליו: לא רק שחוג קוראיה נתרבת מתוך כך, אלא שהיא עצמה עשויה מעתה לתת דעתה ביתר עוז על "כינוס" מעין זה משלה לשירה העברית כולה.

„הדים“

„הדים“, מאת שלמה דמשק (הוצאת
„בצרון“, תש"ח).

שמור בזכרוני רושם קריאה ראשונה בסיפורו של דמשק. היה זה הסיפור הקטן על הסנאית שאבדה לו למירנדה הספרדי החולה ועל עצבו של הלז וצערם של חברי מירנדה באגף בית החולים לחולי שחפת. דומה, בספור זה נקבע תוכן יצירתו של דמשק: אהבה לחי, אהבה לאדם, ההתעוררות בלב האיש בשעה שהוא רואה את מסירות עמיתו לחי ולאדם. אין העולם קים אלא בזכות האהבה, והכול ראויים לאהבה והכול נוקים לה.

ברוב סיפוריו של דמשק מסופר על אנשים חולים ומעונים ממחלות. מקובל בדרך כלל שהחולה עינו רעה באדם הבריא, שהחולה איש קשה-רוח ופגיעתו רעה. סיפוריו של דמשק מכחישים זאת לגמרי. אדרבא: החולה מבקש רעות וידידות, וכל קורטוב של חיבה יפיסוהו וישתדו. מצפה החולה לתשומת לב יותר מהאדם הבריא, אלא שלא תמיד קל לו למצוא יחס בלי לב ולב בין הבריא. אמת מרה בפתגם כי „לא יבין השבע ללב הרעב“. באים הבריא אל בית החולים, ומרגיש התולה, ביחוד כשהמחלה מתדבקת, שהביקור אינו אלא ביקור חובה או ביקור מתוך רחמים. לא כן יחסי החולים איש אל רעהו. כאן יש רעות וכנות: רוח האדם הכמהה לידידות מקרבתם. יחס זה של אהבה לכל הגברא הוא התוך של ספורי דמשק החדשים, „הדים“.

הנים סיפורים אלה בעיקר במראות עיירת מולדתו של המחבר, ניסוחיו, בסביבתה ובאנשיה. סיפורי ילדותו של המחבר הם ברובם זכרונות רעננים של ילד ער הרואה את העולם הגדול והיפה ראייה ראשונה מופלאה, ראייה של חיבה והתפעלות. טוב וגדול ויפה העולם וטובים האנשים שבו, וכשבאה רעה על העולם וכשבא עצב ובא יגון עומד הילד תמה — לא כך צריך עולם לנהוג, לא טבעית היא הרעה, ומצטער הילד בראותו את הרעה, ומתעצב אל לבו. אך דומה קורטוב הצער לדמעת ילד בהירה ולא למרירות הבגרות הרואה מראשית אחרית.

בני העיירה של דמשק הם אנשים פשוטים וטובים שעינם טובה בשל אחרים, בני אדם העוזרים איש את רעהו מתוך חבה ופשטות ללא חשבונות, מתוך אהבה לבריות, פשוטה כמשמעה. בכעס יש משום עבודה זרה ובשנאה לא כל שכן. קשה לו לאיש הטוב להאמין שיש רע בעולם, ולכשהרע לפעמים מזדקר וקם לעיניו, הריהו פורש לקרן זווית ובוכה בדממה. אף במראות הטבע שלו ישנה בהירות זו ופשטות זו: אין לו ברד ואין לו סערה — יש שמש, ויש רוח. אפילו הבוץ של שכונת מיכאלישוק הענייה לובש רוח בצוירו של דמשק: „צער רב הצטערו העוברים והשבים האיס-טניסים. אלה היו אותנים את שולי בגדיהם בידיהם, נזהרים בלכתם, צועדים עקב בצד אגודל. אולם עד שהוציאו רגלם האחת, והנה כבר הטבעה השניה בעיטת הבוץ, ולא אחר מעד ונפל מתוך זהירות יתירה לשמחת פרחחי מיכאלישוק, שהיו מלווים את הגופל בקריאת „בץ!“

כך מספר דמשק. ואין הפרחתים רעים ואין האנשים שמחים לאד. גם הנערים וזקוקים לקצת חרוה וטוב שגם היא מזומנת לידם, ולגופל לא יבולע חלילה בבוץ הרך של ניסוחיו. כי בכלל מעטים מאוד האנשים הרעים בעולם, ולא כל שכן שמעטים היהודים הרעים. יש אנשים מאוכזבים, יש אנשים מרי לב אבל לכשאתה מוצא בהם את ה„נקודה“ הגנוזה הרי גם הם מתעוררים לקראת הטוב והגעלה. כך מתעורר ומתמלא חיבה מידנשיטש החולה הקפדן מר הגפש בדבר אליו חברו על זמיר-חיו של יוסלה רונגבלס, וכך מתעורר קאפולו האיטלקי בשמעו ברדיו שיר אריה של חורדי. ואפילו בשעה שדמשק אומר לספר על אבי זריות הוא אינו ריגו על החוטא אלא על החטא. כשהוא כותב על „גמילות חסדים“ שאינה גמילות חסדים אינו מתאר את הלב לר הקפדן אלא את האשה האומללה המביאה כעבוס את המעיל החדש שתפרה לבתה לחופתה.

יש עממיות חביבה בסיפורי דמשק. אינו כותב על גדולי העדה אלא על פשוטי העם, אולם פשוטי-עם אלה גם הם אינם עמיאראך

„אחדות מאבני המצבה היו קטנות, בלתי מהוקצעות שנראו לי מיובלות כידי, איש תם נהנה מיגיע כפיו“ — שהיה תרות עליהן. אודה ולא אבוש: בקראי ספורייהעצירה

של דמשק אחד אחד בכתבי העת, היה הרושם אחר מאשר בראותים מכונסים בקובץ. לכשתפי גוש איש מהאנשים הפשוטים והטובים האלה של דמשק ברחוב, תדבר אליו ותשכחנו. אין כוחו של האיש גדול אלא בסביבת עמיתיו וידידיו, בצוותא, ששם מתבלט לשד עממיותו. כך בחיים וכך גם בספרות. וכשאסף דמשק את אנשיו בקובץ, נוצרה איריה. כביכול, חיזקו האנשים איש את רעהו.

ומענין לענין, דומה, שמשום כך נחלשו האנשים האלה בהעקרם ממקומם כשבאו לערי אמריקה והתפזרו זה בכה וזה בכה.

והנך קורא את הסיפורים האלה של דמשק, ולא רק את מיכאלשוק אתה רואה לפני עיניך ולא רק את ניסחיוש אלא גם את עיירתך החרבה ושאר העיירות היקרות והאנשים היקרים והטובים והתמימים.

ודחקא מפני שכתובים הסיפורים באופן „קלאסי“ פשוט ללא פלפול וללא יחוד, רואה כל קורא וקורא בתוכם את העיירה שלו ואת ה„גמילות חסדים“ שלו, ובית הכנסת הקר, והפרוש, והנפחים ומכבי האש ואת קלמן אריכא המאסף נדבות ללחם עניים ואת המש׳ כיל הקורא ב„הצפירה“ ואת הרבולוציונרים העממיים המסדרים שעורי ערב לפועלים. בחור-בן הנורא הנך נמצא במצב הילד שדמשק מספר עליו בסיפורו „לשונות אש וספרי תורה“: בעת שפרצה השריפה והילד נשאר יחידי עם ספרי התורה הקדושים האחדים שניצלו מן השריפה הוא „פתאום גוחן על אחד החפצים ומנשקו נשיקה ארוכה ארוכה“.

ראובן ואלנרוד

ואינם חלילה גסים. אדרבא, הם הם עמודי העדה. ויש בסיפוריו אהבת האדם למלאכתו שלא הוטעמה די צרכה בספרותנו על העיירה היהודית.

דמשק מתאר באהבה את בעלי המלאכה האלה שהיו את חוט השדרה של העיירה היהודית. וכמו בעיירתו של מנדלי ש„בזמים ההם“ גם בעיירתו של דמשק הנפחים והסנדל-רים והנגרים הם אינם מצויירים כגדכים וסוכ-לים, אלא, אדרבא, שירה יש בתייהם ויופי וחדוה.

שתי מפחות בשכונתו של דמשק ושני נפחים. ומיטיב הוא לצייר את שניהם. ירמיהו הנפח הוא „אדם בעל צורה רחב כתיפים, נקנו השחור מגודל ומנהגו כמנהג בעל בית חשוב. אולם במפחה שלו היתה שוררת ציגה תדירית. גם כשהאש היתה משתלהבת בכור וגצים היו יוצאים מתחת פטישו של ירמיהו ברקעו את הברזל המלוכנ היו השיגים נוקשות מקור בעמדך שם . . .“

ולאידך, הנפח השני, יוסל, „גמוך קומה היה, בעל עינים חומות. שערות אחדות צמחו לו בחוד סנטרו. מקטרתו היתה תמיד נתונה בסיו . . . כל הנכנס למפחה של יוסל היה מרגיש מיד בהמימות שהיתה שופעת מכל מה שעשה . . .“

וכך מתאר הוא גם את החיס והסנדלר, שהוא, אגב, גם ראש הכבאים בעיר ויודע פרק בשירה, מספל בנגנה ובגידול אחוים וברוזים, ואף חבר פעיל בחברת „פועלי צדק“ הנהו ומשחק בשחמט. אף חורת האותיות על המצבות עושה את מלאכתו מתוך מסירות של אמן אף כי אינו יודע את פירוש המלים. ואגב, כדאי להביא את ההשוואה המצויינת של דמשק המציינת את גישתו העממית לדברים ולאנשים:

לקורות היהודים ברוסיה ואוקראינה

הימים שלנו. עכשיו, כשנחרבו כמעט כל הקהילות באירופה המזרחית והתיכונית, הלך גם לטמיון החומר שממנו היינו יכולים לשאוב ולערוך מאספים שלמים על הקהילות בפולין, רוסיה, אוקראינה, רומניה ועוד ועוד.

הפולנים, שהם זרזים עד מאד בחקירת העבר שלהם ובהפצת ידיעות על דברייהם בשכבות רחבות של העם הפולני, פרסמו מאספים על ערים, עיירות וכפרים שבכל המחוזים בפולין גופא, ליטה, רוסיה הלבנה ואוקראינה. רוצה אני לסמן פה רק שתי הוצאות בניזון זה. האחת היא „פולין העתיקה“ (Starożytna Polska) בארבעה כרכים מאת באלינסקי ורפינסקי. הוצאה ב' היא ה„מילון הגאוגרפי של פולין“ (Słownik Geograficzny) בחמש עשר כרכים.

בכמה מן הערכים שבהספרים האלה נמצא גם כן חומר מענין על היהודים. החומר הזה המפוזר במאות הערכים על ערים ועיירות הוא לסעמים רביה ערך — כפי שהיתה לי הזדמנות לקבוע בשעה שחיברתי בשעתם בשביל האנציקלופדיה היהודית-רוסית מאמר רים רבים על ערים שונות במזרח-אירופה שבהן היו חיים יהודים, ומציע אני שחבררתינו לחקירת דבריהימים של היהודים בארצות מזרח-אירופה יאספו את החומר „היהודי“ שנמצא בשתי ההוצאות הפולניות הנ"ל בספר מיוחד.

אבל נחזור לענינו, דהיינו לספרו של מר אשעראויטש. כמובן הוא לא ערך ולא היה בדעתו לערוך אוסף של קורות הקהילות ברוסיה ובאוקראינה. אגב יש לציין שעבודה זאת נעשתה בהאנציקלופדיה היהודית-הרוסית, שהזכרתי לעיל, עלידי חבר של היסטוריונים וסופרים. מגמתו של אשעראויטש היתה לספר על חיי היהודים או לספל במקרים אחדים בדבריהימים של ישובים יהודיים בערים ועיירות שהיו ידועים לו מימי בחרותו באוקראינה, מביקורו ברוסיה הסובייטית בשנות השלשים ומחקירותיו בתולדות הקיבוץ

הסופר והעתונאי מגדל אשעראויטש הוא בעל חוש היסטורי. הוא אוהב מאד לכתוב על נושאים היסטוריים. הוא יודע לנפת רוח חיים בעובדות, מעשיות ובתעודות עתיקות. הוא כותב באופן פופולארי ובסגנון קל ונח לקריאה. אבל יחד עם זה הוא שוקר על האמת ההיסטורית וכן בישוכי-הדעת ואובי-יקטיביות יתירה על החומר שבידו. כבר ציינתי את כשרונותיו של אשעראויטש כתור מחבר בשדה ההיסטוריוגרפיה בהערכה שכתבתי על אודות זכרונותיו שפרסם בשנת 1945 (ראה „בצרון“, שנה ח', חוברת ח', סיון—תמוז תש"ט).

ספרו החדש של מר אשעראויטש „שטעט און שטעטלאך אין אוקראינע“ (שני כרכים, ניוירוק 1948) דן בקורות היהודים בערים ועירות שונות ברוסיה ואוקראינה. ספרים ממין זה נחוצים מאד. הם משמשים כאבני היוצר בשביל הבנין הגדול של היסטוריה כוללת של עם ישראל. היסטוריות לוקליות הן הבסיס להיסטוריות של המחוזים או המדינות והן מצדן הבסיס לדבריהימים של היהודים בכל ארץ וארץ. היסטוריונינו בגרמניה וצרפת הבינו את הנחיצות לחקור בתולדות היהודים בכל עיר ועיר, בכל עיירה ועיירה ובכל כפר וכפר שבהם היו קימים ישובים של יהודים, והם ערכו מאספים או אנציקלופדיות של קהילות. יש לנו אנציקלופדיה היסטורית-טופוגרפית של הקהילות באשכנז בימי הביניים, Germania Judaica (1917, 1934), וגם אנציקלופדיה היסטורית-טופוגרפית של הקהילות בצרפת, Gallia Judaica (1897). הערכים שבהן נסדרו בסדר אלפביתי והם מכילים הרצאה קצרה של המאורעות החשובים ביותר מיום הווסדה של הקהילה, שמות האישים שתפסו מקום נכבד בחיי הקהילה, תופעות בשדה הכלכלה והתרבות, ועוד ועוד. ביחס להקיבוצים של היהודים בשאר הארצות, ביחוד אלה של אירופה המזרחית, אין לנו מאספים ממין זה. וחבל שלא דאגו לכך היסטוריונינו והחברות לחקר דברי

שנכתבה על מקומה של האישיות הנפלאה הזאת בתולדות היהודים ברוסיה. הריב"ל היה יליד ציר קרימיניץ בואהלין. אבל המחבר השמיט לגמרי פרק על אודות הקהילה קרימיניץ שחפסה מקום חשוב מאד בחיי היהודים בפלך האהלין ופולין בכלל במאות הסיז, היז והי"ח. המחבר מתנצל בזה שהריב"ל היה האישיות הגדולה ביותר שבקרימיניץ "היהודית", ושהוא הניח את תורתו על העיר ותושביה היהודיים. אינני מסכים עמו. הריב"ל חי ועבד בקרימיניץ במאה הי"ט. אולם לפניו חיו ופעלו בקרימיניץ רבנים מפורסמים וביניהם ר' מרדכי יפה, בעל הלבושים ואחד ממסידיו של ועד ארבע ארצות. קרימיניץ היתה אחת הקהילות הראשיות של הועד בואהלין.

פרק מיוחד מוקדש להירשלי אוסטרופוליר. כידוע, עזב הירשלי את עיר מולדתו, אוסט רופול, והתיישב במזוביש בחצרו של רבי בורך'ל, נכדו של הבעש"ט. הירשלי קווה שימצא שם פרנסה בעד משפחתו. תקותו נכזבו אבל הוא חי במזוביש כל ימיו. הוא נקבר בבית העלמין דמיושביוש, ששם נקברו הבעש"ט וצדיקים יהודיים. אשכנזי חישש מספר, שהמונייהודים, שבאו בזמנם לקבר אבות בחודש אלול, היו מתפללים גם כן על קברו של הירשלי אוסטרופוליר, והיו מניחים שם פתקאות ("קוילעך") עם בקשות "שיתדל בעדם בעולם-ההוא".

שיטתו של המחבר, בכתבו על הערים והעיירות, היא לא רק לתאר את מצבם הגיאוגרפי של המקומות, וחיי יומיום של היהודים, — התנאים הכלכליים, היחס בין היהודים והגויים, הרדיפות והשחיסות, — אלא גם לספר על האישיות דמיוניים שנולדו בהערים האלה, או אישים שבאו ממקומות אחרים להשתקע שם. כך, למשל, במאמרו על סאמארץ, ששמה היום הוא קריבישטו, מספר המחבר על יעקב טייטל, העסקן היהודי, השופט, והפילנטרופ הנלהב.

בפרק על בערשאץ ימצא הקורא דברים מענינים על הצדיק העניו רפאל בערשאדער, תלמידו של ר' פנחס קארעצער, שהיה תלמידו

צים האלה. הוא קרא בשקידה רבה ספרים ומאמרים רבים על אודות ההיסטוריה של היהודים ברוסיה ואוקראינה, ועל ידי כך עלה בידו לכתוב את הספר שלפנינו. הספר נתבסס על חומר היסטורייספרותי ועל מה שהמחבר שמע באזניו וראה בעיניו ממש.

הכרך הראשון מכיל עשרים ואחד פרקים, והכרך השני מכיל שבעה עשר פרקים. רוב הפרקים, עשרים ושנים, מוקדשים לערים ועיירות באוקראינה. וזאת היא רשימת המקומות לפי סדר אלפביתי (וכפי שהם נקראים באידית): אבאדיווקא, אומאן. באלטע, בארדיטשעו, בראצלאת, בערשאץ, דובנע, זשיטאמיר, טאלנע, טולשין, טראסטאנעץ (עיר מולדתו של המחבר), יעקאטערינאטלאו, כאבנע, כארקאט, מעזוביש, נאחאגראד, וואלינסק, נעמיראט, פאלטאוו, פראסקוראוו, קערטש, קיעת, וקרעמענטשוב.

עשרה פרקים דנים בערים שברוסיה הגדולה, רוסיה הלבנה וקרים, שבהן גרו יהודים בזמנים שונות — ואלו הן: בריסק-דליטא, האמעל, חאראגיועו, חעליוש, יאלטע, מאהי לעו על הניפר, סאמארקאנדישעו, סמא לענסק, סעוואסטאפאל ופעאדאסיא.

הפרק האחרון בכרך ב' מכיל סקירה כללית על הנחר וולגה בדברי ימי ישראל וכדבר הימים של הדת הישראלית. בקשר עם הנחר הזה, שנקרא בימי הבינים איטל — וזה היה גם שמה של עיר-הבירה של הממשלה הכורזית — נתן לנו אשעראוויטש שרטוטים מענינים מהתקופה הקלאסית של הממשלה הכוזרית ומתקופת הירידה. הפרק על החול' גה דן גם כן בתולדות הגרים הרוסיים שבמקומות הסמוכים לנהר.

חמשה פרקים, שיש לצייןם ביות, מוקדשים לאישים מפורסמים שבתפוצות ישראל ברוסיה וחוף מהארץ הזאת. הפרק על הבעש"ט הובא אחרי המאמר על אודות מעזוביש. הפרק על לוי יצחק מברדיטשוב סמוך למאמר על אודות העיר הזאת. הביר גרפיה של יצחק בער לחינסון, בעל ה"תעודה בישראל", נערכה בחיבה יתירה ועל יסוד בקיאות גדולה בספריו ומכתביו, ובספרות

פעטלורית עד רגעיו האחרונים — כשנפצע ושכב על הארמה וירה במכונת-היריה שלו. במאמרו על יעקאטערינאָסלאָוו, שעכשיו נקראת דניעפראָפּעטראָוסק, נתן המחבר שרטוטים ביוגרפיים של איליאָ אַרשאָנסקי, אישיות נודעת-לשם ביהדות-רוסיה של המאה הי"ט, סופר בעל כשרון, יוריסט רוסי מצויין, והיסטוריון של יהודי רוסיה. ביעקאטערינאָסלאָוו, עיר מולדתו, היו קוראים לו אברהם אליהו.

ספרו של אַשעראַוויטש משמש מצבה לא רק לעשרים ותשע קהילות באוקראינה ורוסיה אלא גם להרבה אישים מצוינים בישראל — רבנים, צדיקים, משכילים, סופרים בעלי-מדע ועסקנים — שהשפיעו על חיי עמנו ורישומם ניכר בדברי ימי ישראל בורות האחרונים.

ד"ר מארק ווישניצ'ר

של הבעש"ט. ר' רפאל בערשאָדער דרש תמיד שהגאווה היא אחת מן העבירות הגדולות-ביותר. הרב בערשאדי משה אהרן, שנהרג על קידוש השם בשנת 1920, בדובנאָ ווא, חשב את עצמו לתלמידו של ר' רפאל. ר' משה אהרן היה אביו של מיכה יוסף בערדיטשעווסקי וחנך את בנו בדרכיו של ר' רפאל. אַשעראַוויטש זוכר, כיצד התגאו הבחורים המשכילים בבערשאד, טראסטיאנעץ ושאר המקומות שבסביבה בזה שמיכה יוסף יושב בברלין ועוסק במדע. אַשעראַוויטש דן גם-כן, בקיצור, בעבודתו הספרותית הפוריה של ה"בונטאר" בערדיטשעווסקי, שמוצאו מבערשאד ה"עיר של ענינות". לוחם ממש, גבור חיל, היה משה דאמבראָווענסקי, שמוצאו גם כן ממשפחה חסידית בבערשאד. בימי הפרעות של חיילות-פעטלורא ארגן משה הגנה עצמית, שהוא עמד בראשה, נגד כנופיה

הערות להערות

הושפעו ע"י האיסלם. עוד לפני שש שנים כתבתי על מחקריו של מאהלר: "הוא לא שם לב לגורמים הפוליטיים והחברתיים של הסביבה האיסלמית. אי-אפשר להבין את התהוות הכתות השונות של אותה החקופה, וגם של הקראים בתוכן, בלי ידיעה יסודית של התנועות המהפכניות והפוליטיות במזרח הקרוב במאה השמינית והתשיעית. התהוות הכתות היהודיות היתה בלי שום ספק קשורה ותלויה בשינויים החברתיים והתרבותיים שהאיסלם גרם"¹.

ובבקורת שלי ב"בצרון"² חזרתי עוד פעם על הרעיון הזה כאשר הדגשתי, שמאהלר

זאת היא תחבולה בדוקה ומנוסה של מתבררים שונים שכאשר ספריהם אינם זוכים בבקורת הרצויה להם הם מתנפלים על המבקרים. במקום לענות אל הענין על הסענות של משיגיהם הם מלגלים על דבריהם.

בשיטה זו, שהיא שיטה קלה, נקט גם ד"ר מאהלר בהערותיו על בקורתי על ספרו³. ראשית כל פסק כפוסק ראשון ואחרון גם יחד שלטענותי אין ממש ולבסוף הוא מחליט שקריאת ספרו עלתה לי בתוהו והוא מציין אותי כאפולוגיסט, כאחד אשר רוצה להסב את גלגל ההיסטוריוגרפיה היהודית אחורנית. אבל למרות שלטענותי אין ממש הוא מואיל לענות על אחדות מהן, כמובן בסון של לעג ובטול.

נבדוק את תשובותיו של מאהלר ונראה אם יש בהן ממש.

בבקורת שלי ערערתי על התיות שלו והיא, שהכתות במזרח הקרוב בתקופת הגאונים לא

(2) "יווא-בלעטער", כרך כ"א (1943), 73. ע"ג במכתבו של ז. קלמנוביץ אל אופאטושו (זאמלביכער, כרך ז' 1948, 460): "אויב מען וויל מאַטעריאַליסטיש דערקלערן קאַראַי מיזם, דאַרף מען נעמען פאַרשן די סאַציאַל-עקאָנאָמישע סטרוקטור פון דער פערסישער מאָנאַרכיע, פון דעם קאַליפאט וכדו', און ד"ר מאהלער מוט דאָס ניט".

(3) שבט, תש"ס, 279.

(1) "בצרון", ניסן תש"ס, 57.

המוסלימית במשך תקופה של שלש מאות שנים בערך הן מועטות מאד. אני משוכנע... ששם בפרס, כורוסאן ארמניה — עמדו הערבי סות של התנועות האנטיתלמודיות והאנטירבניות ושעונן זה חכמים של עוקברה וא"י הם רק היורשיהם של הורע אשר נזרע ע"י המתישבים החרשים במתוות המזרחיים שהיו בורים ועמיאריץ. שם הושיפעו מן הלאומיות הפרסית והספרסיתם הדתיות... (הפנור שלי).

באותו הזמן שבו הופיע ספרו של מאהלר הופיע גם המחקר החשוב של החוקר הצעיר נפתלי וידר „ההשפעות האיסלאמיות על הפולחן היהודי“⁴, בו מוכיח המחבר את ההשפעה העצומה של האיסלם על הפולחן גם של הרבנים וגם של הקראים. המסקנות האלה של מומחים לספרות היהודית-העברית מערערות לבטח את התיזה העיקרית של מאהלר.

מאהלר מתרעם עלי על זה שכתבתי עליו, שאיננו בן בית בספרות של אותה התקופה שהוא דן בה ושאנינו מומחה לספרות ולתולדות הערבים. לא הוצאתי עליו שום לעז. ד"ר מאהלר איננו ידוע כמורחק. הוא אמנם בקי בספרות המודרנית על אותה תקופה, אבל איננו בן בית בספרות של אותה תקופה, מפני שרק חלק ממנה תורגם לשפות מודרניות. דעתי היא, ואני חושב שכל בר דעת יסכים אתי, שרק היסטוריון מזרחי השואב את ידיעותיו ממקור ראשון והבקי ברקע הכללי של תקופת הגאונים על סמך מקורות ראשונים מוכשר לכתוב את תולדות התנועה הקראית. כהוכחה לרברי די להוכיח, שההיסטוריון גראפיה היהודית ניוזנית זה שנים רק מחלק קטן של ספרו של ההיסטוריון הקראי הידוע קרקסאני, מאותו החלק שתורגם לשפות מודרניות. רובו הגדול של ספרו של קרקסאני לא נוצל ע"י מאהלר במחקריו למרות שהוא נמצא זה שנים בהוצאת נימוי. ספרו של קרקסאני

טועה בזה שהוא מכחיש את השפעת האיסלם על מבשרי התנועה הקראית ועל הקראים. על האמת ההיסטורית הזאת לא מצאתי עד עכשיו מערערים חוץ מד"ר מאהלר. האמת הזאת, כפי הנראה, איננה מתאימה לשיטתו על המקוריות השלמה של מיסדי הכתות האלה ובעיקר זו של עגן ושל חכמי הקראים הראשונים.

החוקר הידוע ישראל פרידלנדר פרסם מחקר ארוך ומפורט על השפעת האיסלם על מבשרי התנועה הקראית⁵. בעיקר התעכב פרידלנדר על אבו עיסי. אבל בספרו של מאהלר הדן באריכות באבו עיסי אין זכר להשפעה חיצונית עליו, אבל הוא נפל כעל מציאה גדולה על תיזה אחרת של פרידלנדר באותו המחקר, תיזה שהוא לא ביסס ושהביע אותה רק דרך אגב ושכפי הנראה לא נתקבלה על ידי המדע בדור האחרון, ועשה אותה ליסוד כל מחקרו על הקראים.

פרידלנדר מבדיל במחקרו בין הכתות שקדמו לקראים ושעריסתם היתה פרס ובין הכתה הקראית שקמה בבבל. דעתו של פרידלנדר היא, שבקראות אין השפעה חיצונית ניכרת; אמנם הוא מוסיף: „מלבד רות הזמן הכללי שהצטיין בספקנות ובנטיה מסוימת לכתתיות הדוות למזיגת תרבויות שונות“⁶. לרות הזמן הכללי הזה, שאפילו פרידלנדר מודה בהשפעתו על הקראים, אין זכר בספרו של מאהלר. כבר הזכרתי, שדעתו של פרידלנדר לא נתקבלה על ידי חוקרי התנועה הקראית בזמן האחרון. עיין, למשל, במאמרו של י. מארקון על הקראים באנציקלופדיה יודאיקה הגרמנית ובמאמרו של ליאון נימוי על הקראים ב„יוניברסל דזשואיש אנסיקלופדיה“. ד"ר נימוי, חוקר שאפילו ד"ר מאהלר יודה בסמכו תו המדעית, כותב במכתב פרטי אלי (11 באפריל 1949): „ידיעותינו על התנועות האנטיתלמודיות בחלק המזרחי של האימפריה

4) בשלשת הכרכים הראשונים של הרבעון האנגלי, סדרה חדשה. מאהלר פוסר את כל מחקרו של פרידלנדר במשפט סתמי אחד שאיננו אומר כלום. עיין „קאדאמער“, 127.

5) רבעון אנגלי, סדרה חדשה, כרך א' (1911), 215.

6) אוקספורד, תש"ז.

אויף הויז לארץ" (10) (הפיזור שלי). ביאורים מיותרים.

יכול מאהלר להיות חוקר מצוין של קורות היהודים בפולניה ולא להיות תלמודי וחוקר ספרות הגאונים וההלכה הקראית.

מאהלר מציין אותי כאפולוגיט על זה שאיני מסכים להשקפתו שהקראים הם הם שהיו "זי געטרייע היטער פון דער שבועה, אם אשכחך ירושלים". הוא לוקח לעצמו את העטרה של אוביקטיביות ומאשים אותי כאפולוגיטיקה. מה שנוגע להאשמה הזאת הגני בחברה טובה. הוא מונה גם את יעקב מאן ז"ל בין האפולוגיסטים (11).

אליבא דאמת ספרו של מאהלר רחוק מלהיות אוביקטיבי כרחוק מזרח ממערב. כבר הזכרנו שהוא העלים לגמרי את המסקנות של פרידלנדר בנוגע לאבו עיסי ועשה מן הטפל שבמחקרו עיקר. ספרו חדור כולו הערצה לקראים. עלי לצטט את המשפט הבא במקורו לדוגמא:

"די לייכטנדיקע אידעע פון ענגס סעקסאנטישער שפאלטונג בליצט דא אויף פון די סאמע טיפפענישן פון זיין אנגעווייסיקטער, אבלידיקער און רעבעלישער נשמה: נישט קיין אנדערע ציל האט ער געהאט פאר זיך, ווי אויפצושטעלן א געקליבענע כתה פון פרושים, וואס פירן א הייליק לעבן כדי זוכה צו זיין צו ברענגען די גאולה פארן

הוא אוצר בלום של הלכה ופרשנות קראית, אבל הוא ספר חתום לנו כל זמן שלא תורגם לשפה מודרנית.

מאהלר מרגיש את עצמו געלב על זה שכתבתי עליו שאיננו תלמודי. גם בזה לא הוצאתי עליו שום לעז. מאהלר בעצמו הודה פעם, שאיננו נזקק לתלמוד, ותודאת בעל הדין כמאה עדים דמי (7). חוקר המטפל בהלכה של הקראים והנכנס בנתוח דק מן הדק של פרטי פרטים של ספרות הגאונים צריך להיות תלמיד-חכם ממדרגה ראשונה ולא אחד שנכשל כבר פעמים אחדות בענינים קלים בתלמוד (8). בבקורת שלי מניתי מספר של טעויות שמצאתי בספרו אנב קריאה. מאהלר משתדל ליישב אותן כולל, אין ברעתי להכנס בנתוח חדש של אותן הטעויות. אבל בכדי שהקראים לא יחשדו אותי בנטיה לחפש מומים באחרים, ארשה לעצמי להביא ברייתא ברורה אחת ואת תכנה המקורי אצל מאהלר, ועל הקוראים לדון אם צדקתי במשפטי.

הברייתא היא: "רבי אומר וזה דבר השמיטה שמוט, בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים" (9). והנה נראה את תכנה אצל מאהלר: "ר יהודה הנשיא . . . גייט נאך חייטער און דערקלערט אז די שמיטה איז לויט דער תורה חל נאך, בארץ ד"ה אין די צייטן פון בית המקדש (כך !!) און נאך מדברי סופרים ווערט זי אויסגעשפרייט

(10) כפי הנראה, הטעה הרכבי את מאהלר. עיין "לקוטי קדמוניות", ח"ב, 197 (11). הרכבי כתב: "דעת רבי . . . כי מן התורה שמיטת כספים נוהגת רק בזמן ששמיטת קרקע נוהגת ורק מדברי סופרים נוהגים בשמיטת כספים בחוק לארץ". הערבוביה של המושג זמן עם המושג מקום אצל מאהלר היא משל הרכבי. רבי איננו מדבר על חוק לארץ כלל. דעת התנאים היתה שלשמיטת כספים אין הבדל בין ארץ ישראל לחו"ל. עיין ספרי, דברים, דאה, ק"א; ע"ר י' יוסי הגלילי, בירושלמי שביעית פרק י', הלכה ב'; קדושין ל"ה, ע"ב.

(11) "יוזאבלעטער", כרך י"ד, 166.

(7) "יוזאבלעטער", כרך י"ד (1939), 160, 162.

(8) כ"ל, ע"ג "בצרון", טבת, תש"ד, 309.
(9) גטין ל"ו, ע"א; קדושין ל"ה, ע"ב.
מן הברייתא הזאת יוצא שעפ"י רבי שמיטת כספים בזמן הזה איננה מדאורייתא. אמנם יתכן שעפ"י רבי גם בזמן הבית השני שמיטת כספים לא היתה חוב מדאורייתא, מפני שעפ"י ברייתא אחרת של רבי שמיטת קרקע בזמן הבית השני היתה רק מדבריהם. עיין ירושלמי, שביעית פרק י', הלכה ב'; גטין פרק ד', הלכה ג'.

של העבר. לפנינו כאן לא רק שאלה של תאור עובדות, כי אם אינטרפרטציה של העבר. כל ספרו הוא אינטרפרטציה של הקראות לאור התפיסה המארכסיסטית שלו. הוא נגש במחשבה שבה תחילה לשאלת התחוות הקראים. טנדנציה אחת עוברת כחוט שני בכל ספרו והיא, שהקראים הם שהיו המהפכנים החברתיים והלאומיים בה"א הידיעה של תקופת הגאונים. אפילו סופר יהודי ראדיקלי, סטאליניסט כפול שמונה כמשה כץ, שאין לחשוש אותו באפולור-גיטיקה, הכיר בזה. משה כץ כתב: "מאהלער . . . האט שטארק איבערגעבויגען דעם שטעקן אין דער אנדער זייט"¹⁵, והוא מטיל ספק במסקנותיו של מאהלר. כפי שידוע עכשיו, עוד בשנת 1938 כתב ז. קלמנוביץ, מראשי ה"יחא" בוילנה, על מחקריו של מאהלר שהם "פארטייאיש"¹⁶.

אינני, איפוא, ה"אפולוגיסט" היחיד, הרואה במחקריו של מאהלר על הקראים טנדנציה אידיאולוגית צרה.

ד"ר יהודה רוזנטאל

(15) "יידישע קולטור", יוני, 1948, 32 ואילך.

(16) "זאמלביכער", כרך ז' (1948), 469. כדאי עוד לצטט את המשפט הבא של קלמנוביץ: "מאהלער האלט עס דווקא פאר א מצוה צו האבן א וועלט־אנשוואונג. ער ווייס שוין לכתחילה, איידער ער האט אריינגעקוקט אין זיין מאטעריאל, דעם עיקר, דעם פרינציפ. וואס קאן אים ארץ אז דער אדער יענער פרט שטימט גיט. די וועלט־אנשוואונג ווייס בעסער".

י י ד י ש ן פ א ל ק " (12) (הפזור שלי). מאהלר מתרשם ומתפעל מדרישתו של ענן בספר המצות שלו להבדיל מן הנכרים ומן הרשעים, ואפילו אם הם קרובים, ולהתאסף במקום אחד. המשפט המעורר את התפעלותו של מאהלר כולל גם את הדעה שכל ישראל שאיננו עושה מצות הבורא נקרא גוי¹³. כידוע, דעת התלמוד היא להיפך, שישאל אעפ"י שחטא ישראל הוא. בעיקר מעניין הבאור ה"אוביקטיבי" של מאהלר על המוסריים של ענן בהתבוללותו לאור המסקנות האחרונות של גימזי על הנושא הזה. גימזי בא אחרי נתוח מפורט של כל החומר ההיסטורי רי על ענן ועל סיבת התבוללותו לידי מסקנה שידיעותינו האמתיות על כל הדברים האלה הן — אפס¹⁴.

ובאמת יש להשתומם על הנאיביות של ד"ר מאהלר בשאלתו, האם אי אפשר להיטוריון להיות אוביקטיבי בתאור העבר מבלי הפיסת עמוה. לד"ר מאהלר, שהוא היסטוריון מארכסיסטי, אי אפשר להאמין בהיסטוריה גראפיה אוביקטיבית כלל. לשיטתו, לכל הופעה חברתית יש רקע מעמדי. האוביקטיביות לשיטתו היא אחיזת־עינים בורגנית, ביוזעים או בלא יודעים. אפילו בבחירת העובדות ההיסטוריות או בהרגשתן יש גישה מעמדית, כידוע, ולכל מעמד יש אינטרפרטציה אחרת

(12) "קאראימער", 206.

(13) "לקוטי קדמוניות", ח"ב, 6—7.

(14) עיין "מזכרת עמנואל", ספר זכרון לעמנואל לעף, בודפשט, 1947, 248.

ההומניסטון ואיש-המצפון בספרות העברית החדשה

(לדמותו של יעקב רבינוביץ ז"ל)

העובדות ובקבוצים השונים היה מרצה על ירושלים ועל הישוב הישן... כי רודף שלום. איש המצפון וחניך הליברליזם הרוסי היה יעקב רבינוביץ.

הוא היה חניך האסכולה האודיסאית בספרותנו, ואהבתו המיוחדת לנוף הדרומי והתפעלותו מעסקני אודיסה באו לידי

יעקב רבינוביץ אהב את הסינזזה, ועוד לפני מלחמת העולם הראשונה כתב מסות על הירושה והערכין של ההשכלה העברית, על מיכה יוסף לבינונו, על דור ההשכלה שסלל את הדרך ללאומיות הרומנטית.

לא מקרה הרב, שכירושלים עיר בירתנו הנצחית היה מרצה על זגניה, על ההתישבות

בשיחותיו היה מעין של רטט והתלהבות, אהבה לכל מה שנברא בצלם אלהים, ונכונות להקרבה עצמית. כל דבריו נבעו ממקור טהור, וגם השאגנים בפתחיתקוה הקשיבו לו קשב רב, והצעירים שבכל המושבות עשו אזנם כאפרכסת, האזינו לחרותו לגורל התפוצות וישובנו. בכל נקודה היה מופיע ומרצה ברבים את השקפותיו המקוריות, ובהתחלת מלחמת העולם הראשונה, כשפרץ בשובנו ויכוח סוער, אם להתעתמן בכדי להישאר בארץ או לעזוב את המולדת ושוב לגדוד לתפוצות הגולה, הופיע יעקב רבינוביץ וקרא באזני העוזבים: „בשם אלהי ישראל, להתעתמן ולהכות שורש בארץ האבות והבנים“.

הוא ידע לקרב צורה ישוּבית אחת לשניה ובהתרחקותו מייכוחי סרק היה אומר: „העיקר לא הצורה כי אם התוכן. בכל צורה ישוּבית אפשר להכניס תוכן חדש. מוכרחים גם להחיות את הנקודות הוותיקות, המבודדות, המבודלות ולהכניס בהם מתישבים חדשים ותוכן חדש... העיקר לא הצורה — כי אם ההצלחה המשקית האנושית“. בכל פעם היה חוזר על הביטוי „חם אנושי“ — „חם אנושי זה העיקר“ — כאלו בזה ראה את כל התוכן של תנועת העבודה בישראל וההתישבות העובדת.

עם כל קרבתו לברנר לא היה שולל קיצוני של הגולה וכעצם הגירוש מיפו בשנות כלחמת העולם הראשונה הדפים בקובץ „הגליל“ ספור מחיי יהדות ליסא, בשם „טוחנים“, הגדוש תאורי הוי. ובקובץ „הדים“ — דרירתון שנערך על ידו ועיי אשר ברש, יבדל לחיים ארוכים — הדפיס מסה על יהודי ביהם, רשמים גלגלים מיהודי ציכית ומעיר ואם בישראל פראג.

איש המצפון היה ולכן גם לא בקש כבוד לעצמו, ועם כל הכבוד לספרות העברית ויוצריה — לא בקש כבוד לסופרים, ובמאמרו „כבוד סופרים“ („הדים“, חוברת ו', תרפ"ו), הוא כותב: „הקורא העברי, העובד העברי מרכין ראש בפני א. ד. גורדון ואני כשאני לעצמי לא חובע כבוד מהמושבה הישנה, לא

ביטוי בספורו רב הכמות והאיכות: „גוה קיץ“; אבל הוא לא חשש בכל זאת למזוג האכסניות הספרותיות של ורשה ואודיסה. באכסניות הספרותיות השונות היה תלמיד נאמן לדוד פרישמן ז"ל. בפילסון ובמסה הלירית מיוג את הסגנון הפרישמני במגמת חיבת ציון של אחד העם ז"ל.

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה פרסם יעקב רבינוביץ ב„השלח“ (תרס"ז) רשמי דרך מארץ ישראל, שעשו רושם בכנותם ובהתרחקותם מכל זיוף. עוד בשנת 1905 בא בשם חובבי ציון כמשא ומתן עם הביולוגיים החדשים שלנו ומכתבים לאלפים הריץ לצעירי ישראל בכל תפוצות הגולה. ובכמה צער ואירוניה דקה כתב לצעירי ציון: „צעירי ציון מודקנים בגולה ובני ציון בודאי לא יראו את ציון לעולם“. וכשהוא מרגיש בהתעוררות, בראשית הצעירים של העליה השנייה, הוא מבשר מעירה לעירה על ההשתרשות במולדת, על כבוש העבודה, ומוסיף: „לא תמנו לגווע, לא דעכו כל הגיצוצות, לא תמו“. ... ולגותן חפשי (כיום בנהל) יבדל לחיים ארוכים הוא מבשר לפני עליתו: „הביולוגיים החדשים הפסיקו את פעולותיהם, התפקידים עוברים — להפועל הצעיר“.

אחרי אודיסה והשאגנות של חיבת ציון הוא מצא את האכסניה שלו ב„הפועל הצעיר“. בפיליטוניס, במסה הלירית, בחוון, בשיר ובפרוזה נתן את גיבו וחילו. אבל ביחוד התחבב על צבור הפועלים בסוליו במולדת לארכה ולרחבה ובשיחותיו הפופולאריות על ספרותנו, חיינו וישובנו.

אף סופר עברי אחד, חוץ ממשא סמילג'סקי יבדל לחיים ארוכים, לא הכיר את ישובנו, משקיננו וכל שבילי נקודותינו כמוהו, וכבר בהתחלת עבודתנו הישובית השתדל בטובה ונחת לחבב את ירושלים והישוב הישן על התישבותנו, וכן גם בתקופה האחרונה היה מיישר את הגוזים בין הישוב האזרחי ובין ההתישבות העובדת, בין הפרדסנות הפרטית ובין ההתישבות בעמק על אדמת הלאום.

אחת של "הדים" הוא נוגע בשאלת הסבלות : "סוחבים יהודים כפופים משאות כבדים ; האדם שובח לישר קומתו, ומי שלא ראה אדם נופל תחת משאו — נופל ממש — לא ראה עלבון מימיו". יעקב רבינוביץ מתאר את סבל אחינו התימנים ודורש מהסתדרות העובדים לבוא לעזרתם, והוא מסיים : "יעשה נא המעט, וכי לא בדרך קמעא קמעא כעלות השחר גאולתם של ישראל ואדם?"

בספרו האחרון "הנער עם אופנים", שנדפס בקובץ סופרי ארץ ישראל "מעט מהרבה", גזכר יעקב רבינוביץ שבימי המאורעות הרפ"ט השאירו ילד תימני עם אופנים לשמור בפניה אחת. בצורה אמנותית הוא מתאר את העוברים ושבים, את הויכוחים שבין אנשי ז'בוטינסקי ובין "הנער העובד", אבל — מדגיש הסופר — את הילד התימני שכחו, שכחו לגמרי... הנער ירד מהאופנים, עמד מרותק למדרכה, רגז ובקש להחליפו והיה כולו זיעה ורעב...

יעקב רבינוביץ היה סופר בעל מצפון ולב, אוהב ישראל, בעל תכונות הומניות, שמעטים כמותו בדורנו.

ש. שפירא

מאנשי כסף ונכסים כבדים שאינם קוראי... אני לא נדחק לדלת סגורה ולא מתפרץ לדלת פתוחה". ובעדינות מיוחדת הוא מסביר לסופרים שאין צורך "בהתאחדות סופרים", כי סופרים אינם כשאר בני אגודה מקצועית ואינם תמיד קרובים ברוח אחד לשני, והוא מסיים : "אני מחפש לי קרובים ברוח בין אנשי עמל ועבודה, אבל מה לי ולכבוד סופרים... הלואי והיינו קודם מגיעים לכבוד אדם".

בספרו הגדול "נודדי עמשי השומר", שהופיע בשני חלקים, הוא מתרומם לידי מדרגה חשובה של שלמות ריאלית, וחן המולדת הקמה לתחיה שפוף על כל דף ודף של הספר.

זכיתי להיות במחיצתו לפני מלחמת העולם השנייה בתפוצות ישראל בפולניה. בסערה ובהתרגשות עבר את כל משקי ההכשרה של "החלוץ", ומי שלא ראה את יעקב רבינוביץ עומד בבית הכנסת של עירו חלקוביסק ומדבר בהתרגשות, כצעיר, על ציון וחלוציה — לא ראה בעל מזג טוב מימיו.

מתוך יחסו האנושי לכל חלקי ישובנו, שם המשורר את לבו לסבל התימנים, ובחוברת

ציונים ביבליוגרפיים

מצוקות השאל שסבלו אחינו ברורות האחר רונים. ידעו נא חניכינו הצעירים, מה גדול היה המחיר ששלמנו בעד גאולתנו ומה יקרה לנו הגאולה שעלתה לנו במחיר גדול כל כך — — —

בספר נאספו ועובדו דברים משל משה פראגר, אביגדור המאירי, א. יערי, משה סמילנסקי, יהודה יערי, שמואל דיין, אליעזר שמאלי, ש. שלום, גרשון שופמן, אנדה פינד קרפלד, יהודה קרני, ברוך הרמנוביץ, ש. קאצ'רגינסקי, מיכאל רכבי, משה מוססונו, ס. חאן-פאססן, מרים סירקין, יואל פלגי, חיים ארלוזורוב, רות גרובר, יעקב טשרנוביץ, שמשון מלצר, אליהו מייטוס, יצחק שנברג,

"בזמן הזה", מעובד בידי חברי מורים של גרין-קוליני בפילדלפיה — עזריאל איזנר ברג, פינחס זוכטר, זאב חומסקי, שמואל פיסליק, השער צויר עלידי יצחק סנקובסקי. שני חלקים (במימוגרף).

ב"פתח-דבר" נאמר :

"מטרה בפולה הציבו לפנינו מסדרי הספר הזה : א. להמציא לתלמידינו חומר ספרותי קל ומגרה את תאבונן הקריאה, ולהרגילם בקריאה עצמאית. ב. לגולל לפני חניכינו את פרשת, חבלי משיח' וחדות הגאולה של דור אחרון לשעבוד וראשון לגאולה. — מחובתנו היא להכניס את תלמידינו לפני ולפנים של מגילת הלבטים, העינויים וכל

„שניט פון מיין פעלד“ (עטייען, דער ציילונגען, מיניאטורן), פון ש. טענעט בויס. ארויסגעגעבן מיט דער קאָפּע ראַציע פון דעם ש. טענעט בויס בוך־קאָ מיטעט. ניו־יאָרק, 1949 (628 עמ').

בספרו החדש הזה „קציר שדי“ של ש. טננבוים נאספו מסות, סיפורים, מאמרים, ריפורטאזשות, זכרונות, שרטוטים ורשימות מפריעטו של המחבר בשנים האחרונות. רובו המכריע של החומר שנאסף פורסם ב„וואכנבלאט“ הניו־יורקי בשנות 1935—1948. כמה מן הדברים נתפרסמו בכתבי־עת אחרים. ספר זה גרפס בצורת „פוטו־אופסט“, והוא, כפי שסובר המחבר, הספר היהודי הראשון מסוג זה. בספר באו „מאמרים ומסות על סופרים יהודיים, על בעיות יהודיות, שנכתבו במצבי־הרוח ובאווירה של השנים האחרונות, החרשים האחרונים, השבועות האחרונים. הספר הוא משום כך ספר אקטואלי —“ („במקום הקדמה“).

...

„התנועה הציונית בהתפתחותה“, חלק שלישי: ממות הרצל עד מלחמת־העולם הראשונה (תשעה־עשר שיעורים), מאת יצחק גרינבוים. יוצא־לאור עלידי המח' לקה לעניני הנוער של ההסתדרות הציונית בהוצאת ראובן מס, ירושלים, תש"ס (304 עמ').

ב„דברי הקדמה“ אומר המחבר:

„מטרתו של הספר להסביר איך הגענו עד היום, מה הם המניעים והגורמים שעוררו את הכוחות בעם, ומה הם התנאים, בעולם ובארץ, שקידמו את התנועה לקראת הגשמתו של חזון הגאולה. בשני החלקים הראשונים עמדנו על תקופת ההכנה לניסוח הרעיונות וגיבושם וכן גם על ההתקפה המעשית הראשונה לשם הגשמתם. בחלק השלישי שלפנינו אנו מגוללים את הפעולות הראשונות, לאחר כשלונה של אותה ההתקפה, לשם צבירת כוחות בארץ וסלילת הדרך להתפתחות האורגאנית“.

בסוף הספר באה ביבליוגרפיה על „הת-

נתן אלתרמן, יעקב פיכמן, משה טבנקין, אפרים תלמי, איש חוליה, דוד שמעונוביץ, ועוד.

...

„פון ארץ ישראל אנצור“, פון הרב נפתלי האַדאָוויץ, הוצאת „פרדס“. ניו־יאָרק, 1949 (192 עמ').

בספרו זה, „מאוצר ארץ ישראל“, אסף המחבר „מאמרי חז"ל וזוהר, ביאורים בתורה ורעיונות, אימרות והערות חסידיות, מעשיות ואגדות, הלצות ובדיחות, שנכתבו ושנאמרו על ארץ־ישראל במשך הדורות“, מימים קדומים עד לזמננו־אנו.

ב„הקדמה“ מציין המחבר, כי „באוסף המאמרים והרעיונות הנבחרים יקלטו הקוראים את בתי־הקול של הרגש העמוק בעד ארצנו שפעם בלבנות מורינו ומדריכי־נו“, והוא מביע גס־כן את תקוותו, „שאוסף זה ימלא חסרון, שמרגיש בו כל אדם המתעניין בבעיה הארץ־ישראלית“.

...

„די יידן אין אוקראינע“ (פון די עלטסטע צייטן ביז נאך ת"ח ות"ט), פון י. ש. הערץ, פאָרלאַג „אונזער צייט“, ניו־יאָרק, 1949 (262 עמ').

הספר מכיל ארבעה חלקים: חלק א' — הקמת הישובים היהודיים; חלק ב' — מן ה„אונזע“ הלו־בלינית עד המרד של כמילניצי קי; חלק ג' — ת"ח ות"ט; חלק ד' — האם חכרו היתודים כנסיות גוצריות? בסוף הספר באו „ביבליוגרפיה“ ומפתח השמות של האנשים, הערים והישובים שזכרו בספר.

על יסוד ראיות חזקות מוכיח המחבר בספרו, שנכתב מתוך ידיעת הנושא, כי שקר טפלו על יהודי־אוקראינה כמה „היסטוריו־נים“, שהם היו חוכרים את הכנסיות הגוצריות (ה„צירקבות“), ועל ידי כך פגעו קשה ברגי שותיהם הדתיים של ההמונים האוקראיניים — וזה גרם להריגות האיומות ביהודים. מר הרץ קובע, כי אין להאשמה זו שום יסוד.

...

ארץ-כסופיהם — ארץ ישרא ל.
הפעולה הזאת, שנושאת העיקרים במשך כל
שלש השנים היו ה"ברית" והעליה (ההעפלה),
אורגנה ובוצעה במסגרת משותפת של תשע
תנועות ציוניות, אשר הקימו והו את הסתר-
רות, תחלוצ האחד בין שארית הפליטה
באיטליה. — אנו אמונה, שדפים אלה יתנו
לקורא ולחוקר תמונה נאמנה מתקופה רבת
לכטים והישגים בדרך לקראת קיבוץ
גלויות. — — —

...

"לא תשכח", פון הרב אהרן ירוחם
(אלטשטעטער רב). פארלאג "סיני", ניו
יארק, 1949 (רמ"ח עמודים).

המחבר, הרב אהרן ירוחם, שהקדיש את
ספרו זה לאחותו מרים-שרה שנפטרה על
קידוש-השם, התכוון בחיבורו (כפי שהוא
מציין בפרק הראשון "כתוב זאת זכרון
בספר") להזכיר לנו שוב את דבר החורבן
הנורא שבא על עמנו באירופה תחת שלטון
הנאצים ימ"ש — כי "מהר"מדי נרגענו, תיש
מהר השלמנו עם השמדת ששה מיליונים
יהודים". המחבר סובר, ש"אם נכניס את
החורבן לתוך תפלותינו ומנהגינו, לא יישכח".
והרי "ציון וירושלים נשארו קרובים לנו
בגלות בת אלפים שנה, רק מפני שחכמינו
הבינו לעשותן חלק בלתי נפרד מפעולתנו
הדתית בכל יום". אמנם, התקנות שהובאו
בחיבור זה צריכות להיות מורחבות ומוש
למות עלידי כנסיה של מנהיגים דתיים. כאן
נרשמו רק שרשונים, ראשי-פרקים. בספר
זה נעשה "הנסיון לתת סקירה כרונולוגית"
על מהלך המאורעות האיומים ולעורר את
הקהל לקיים את מצות "זכור את אשר עשה
לך עמלק".

בספר באו גם כן הרבה צילומים מזעזעים
מתקופת-האימה.

נועה הציונית בשנות תרס"ד-תרע"ד —
מאת ד"ר ישראל קלוזנר.

"דאס פאלקס-מויל אין נאצי-קלעס"
(ריידענישן אין געטא און קאצעט), פון
י. קאפלאן, ארויסגעגעבן פון דער צענטר-
ראלער היסטארישער קאמיטע ביים צ"ק
פון די באפרייטע יידן אין דער אמערי-
קאנער זאנע אין דייטשלאנד. מינכען,
1949 (62 עמ').

בחוברת זו נאספו ביטויים ופתגמים, חי-
דושים והלצות, שנוצרו עלידי אחינו המעונים
שבארצות השעבוד הנאצי, המחבר מציין
בהקדמתו, ש"תהליך היצירה העממית לא
פסק אף במצב הגרוע ביותר בגיטו ובמחנה-
הריכוז", אבל "עם כל העמל להכניס לתוך
אוסף זה חומר מתוך גיטאות ומחנות רבים
ככל האפשר", הרי רוב האמירות "מוצאן מן
המקומות, שהמחבר עצמו היה בהם בימי
הנאצים. אלו הם הגיטאות של קובנה, ריגה,
שאול והמתנות של קיזורטאלד (לטביה),
פוגיביזש (ליטה), שטוטהוף (פרוסיה),
ודאכאו".

...

"תחלוצ בברית" ובחשפלה" (פעולות
והישגים), חיבור-סיכום להסתדרות "החי-
לוצ האחד" בין צביר הפליטים באיטליה.
בהוצאת מרכז "תחלוצ האחד" ברומא.
העורך: ל. לוש. רומא, סבת תש"ט
(144 עמ').

ב"מבוא" נאמר:

"חוברת צנועה זו באה לסכם פעולה חלוצ-
צית בתקופה שלאחר מלחמת-העולם השניה,
בשנים תש"ו-תש"ט (1945-1948), בין צי-
בור של יהודים פליטים מארצות מורחא-איר-
פה, שהגיעו לאיטליה על מנת להעפיל לחופי

רשימות וסקירות

פרופ' חיים טשרנוביץ ז"ל

רבי ד"ר הנרי מ. רוזנטאל בניו-יורק, שלמה טשרנוביץ וד"ר חשה טשרנוביץ בניו-יורק, ועמנואל טשרנוביץ בהרצליה שבארץ-ישראל. בשנתיים האחרונות מתו על רב צעיר אשתו הדסה ובנו גרשון.

בהלווייתו השתתף קהל רב. למעלה מאלף איש מילאו את האולם והיציעים וגם את הרחוב שלפני הבית. דברי-הספד נשאו: ארתור לוריא, קונסול ישראל בניו-יורק, בשם הישוב בארץ-ישראל; השופט יוסף מ. לוין, בשם המכון היהודי לדת; ד"ר פינחס חורגין וד"ר הנרי מ. רוזנטאל. את תפילות האזכרה והאשכבה נשאו הרב יצחק אלקלעי, לשעבר הרב הראשי ליוגוסלאביה, מיידינו של המנוח, והחזן פנחס יאסינובסקי.

תהי נשמתו צרורה בצרור החיים!

הספדו של מר ארתור לוריא,
הקונסול הכללי של מדינת
ישראל בניו-יורק:

... לא אדבר כאן על תרומתו למדע; אחרים יספרו על חלקו בהתפתחות המדע העברי, על תרומותיו לידיעתנו והבנתנו את מקורות התלמוד, על תפקידו בספרות העברית החדשה. אולם אני בא הנה בתפקיד כפול — להביע את צערי ואבלי גם בתור ידיד פרסי, כבנם של הורים שהיו מסורים מאד לרב צעיר ושגם הוא מצדו נתן להם את ידידותו

אור ליום א', ט"ז אייר (15 במאי), בשעה שתים בלילה, נפטר בגיל שבעים ושמונה פרופ' חיים טשרנוביץ (רב צעיר), מיסד „בצרון" ועורכו עד ימיו האחרונים ממש.

פרופ' טשרנוביץ היה חולה זמן ממושך, ובחדשים האחרונים נתגברה עליו מחלתו וגרמה לו כאבים מציקים ויסורים קשים. אבל בכל זאת, בכל שעה שהוקל לו מעצמת מכאור ביה, המשיך לעבוד על ספריו וטיפול בענייני „בצרון", וגם היה מקבל בסדר פנים יפות את ידידיו ומקורביו שביקרוהו. הוא גם המשיך להכתוב, מעל ערש-דווי שלו, את פרקי ה„אוטוביוגרפיה" שלו, שתתפרסם בהמשכים ב„בצרון", מדי חודש בחודשו.

במשך שנות-חיו היה רב צעיר כמה פעמים חולה מסוכן — והרופאים היו מתפללים על החיוניות התוססת שבו ועל כוח-רצונו החזק, שסייעו לא במעט לכך שינצל מכל הסכנות ויחלים. לכן האמינו מוקירי רב צעיר, כי גם הפעם יעלה בידו להתגבר ולשוב לאיתנו. הידיעה על מותו עוררה על כן צער עמוק ואבל כבד בכל שכבות האוכלוסיה היהודית, שכבדוהו והוקירוהו, ובעיקר בחוגי המלומד דים והסופרים העבריים והעסקנים הציוניים, שהעריצוהו גם כחוקר וסופר עברי רב-הכשר רונות וגם כמנהיג והוגה-ידעות ציוני מבני העליה שבדור.

פרופ' טשרנוביץ הגיח אחריו שתי בנות ושלשה בנים; מרים, אשת אברהם גראנובסקי, ראש הקרן הקיימת בירושלים, וחול אשת

ד"ר שרנוביץ למכון האציל עליו מרוחו וקבע רמה תרבותית גבוהה לחבריהם שלנו — שהתמידה ופרסמה את חבריהם במשך כל השנים מאז נוסד המכון שלנו. במובן ידוע, הוא היה הפנינה שבכתרו.

אחרים ידברו על חכמתו, על הספרים הקלאסיים שכתב ופירסם ושימשו לו מצבת זכרון, על ירושתו הגדולה שנשארה מחייו ופעולותיו למען היהדות, על אהבתו לציון ועל שאר מעשיו הגדולים והרבים.

אני מדבר ורוצה לזכור אותו בגלל צניעותו, ענוותנותו, סובלנותו, סבלנותו, אורך-רוחו, בגלל נפשו העדינה, יחסיו הנאים עם תלמידי דיו והשפעתו הרבה עליהם, בעד ההתעוררות הרוחנית שהאציל עליהם, ובגלל החיבה, יראת-הכבוד והאהבה העמוקה שהם רחשו אליו. — — —

... קריאתו חזרה למוחו וללבו של כל אדם — של כל אלה שרצו ללכת בעקבותיו... הוא היה נאמן לעקרונותיו, ועל אף ענוותנותו לא היה קל לשאת-ולתת אתו, כי הוא לא ידע פשרות בין הטוב והרע... כיצד יכול היה מישור להתווכח אתו כשהתיזה שלו היתה צדק ויושר!...

תנוח נפשו צדק בבית עולמים.

הספרו של ד"ר פנחס חורגין:

רב צעיר חתם את ספר חייו כשהוא בצעירות רות רעננה ובעוז עולמים. מעולם לא היה תוסס מרץ בה אדיר ברוח היצירה כבשנות זקנתו האחרונות. ועד רגעו האחרון כמעט לא מש מאוהל היצירה. רב צעיר חזר בעבודת רוחו אחרי האופקים הרחבים, אחרי התסיבה השלמה. בחקירותיו המדעיות בקש תמיד את הכלל, את הקו הממושך העובר מראשית דבר לסופו, קו הדמות השלמה. הפרט משך אותו עד כמה שהוא מצטרף לפרט שני, ושניהם — לכלל. ואף שרב צעיר לא התרועע לצמצום, הרי נקודת-הכובד של רוחו היתה בנחלת התורה שבעל פה, שאת אהבתו אליה נחל מאבותיו ומרביתו הגדולים. אבל גם שאלות החיים, הנהו עם מראותיו החולפים, ענינו

ונאמנותו, וגם בשם מדינת ישראל, שיש לי הכבוד לייצג.

בתור ידיד היה חיים שרנוביץ עדין, חכם סובילב ומקסים, חריף ופקח. בתור ציוני היה לוחם, שנלחם בעטי-חכם שלו בכוח ובעוז ובהתלהבות. חיבת-ציון והאמונה בתקומת הלאום הישראלי בארץ-מולדתו העתיקה שימשו בכל ימי חייו כגורם ראשי בכל מחשבותיו ופעולותיו.

דורנו הוא בעל זכות מיוחדת, כי בימינו נתגשם חלום-הדורות של עמנו, והוא — הקמת מדינת ישראל. בשביל חיים שרנוביץ, שהיה קשור בכל נימי נפשו לרעיון הציוני, היתה זאת שמתה מיוחדת להשתתף בפעולות שהביאו להכרזת-העצמאות שלנו לפני שנה, ולזכות-לראות את מדינתנו הצעירה-העתיקה שהוקמה מחדש על יסוד איתן.

אנחנו, שהכרנוהו ואהבנוהו, והנמצאים כעת תחת רושם האבדה הגדולה שלנו, מזועזעים ומדוכאים, וקשה לנו למצוא נחמה בפרספקטיבה של ההיסטוריה והדורות. אבל שמו של חיים שרנוביץ יהיה בכל זאת תמיד קשור עם תקופת-התחייה הגדולה של עמנו, תקופה של טרגדיה איומה אבל גם של התגשמות מפוארה.

הספרו של השופט יוסף מ. לוין, יו"ר ועד-הנאמנים של המכון היהודי לדת:

... זה למעלה מעשרים וחמש שנה מאז הרב שרנוביץ הופיע בראשונה במכון היהודי לדת, לפי הזמנתו של ד"ר סטיפן ס. חייזר. בשנים הראשונות היה הקשר שלי אתו כללי, אבל הוא התפתח מהר לידידות אינטימית. אני זוכר יפה כשד"ר ווייז, שהיה אוהב את רב צעיר ומרבר עליו ביראת-הכבוד, העיר בראשונה את סקרנותי בנוגע להופעתו ואפיו של האיש הגדול הזה, שהוא הזמיננו להצטרף לחבריהם שלנו, ובאיוה דטס וצפיה חכית לפגשו — וכיצד הופתעתי באופן געים כשי ראיתיו. דיוקן של אנדרטה, איש ידידותי, הבנית בשביל רמברנדט חדש. מאז בואו של

זו היתה זכות גדולה לחיות אתו כאחד מבניו — ואחריות גדולה.
יקבל אלהים חיים את נשמתו לחיי-עולמים.

העתונות היהודית והעברית וגם העתונות היהודית-אנגלית והכללית שבארצות-הברית וקאנאדה פרסמו הרבה מאמרים והערכות על המנוח. יש לציין במיוחד את מאמריו של א. יואל והרב ד"ר ש. פדרבוש (ב„הדואר“), ד"ר שמעון ברנשטיין (ב„גירפאלסטיין“), מ. אושורוביטש (ב„פארוורטס“), ב. צ. גולדברג (ב„טאג“), אהרן צייטלין וד"ר א. מוקדוני (ב„מורגן-זשורנאל“), י. ה. (ב„קענעדרער אדלער“). העתונות האידית בניו-יורק פרסמה גם כן מאמרים ראשיים על הנפטר הגדול, חייו ופעולותיו.

במערכת „בצרון“ נתקבלו הרבה מכתבי השתתפות, טלגרמות והחלטות-אבל, ממוסדות והסתדרויות ואישים חשובים, שבארצות-הברית, מדינת-ישראל ועוד. והנה כמה מהם (לפי סדר א"ב).

אליהו אילת, שגריר ישראל בוואשינגטון:

אני משתתף באבלכם ומצטער צער רב על פטירת המנהיג והמלומד היהודי הגדול-ביותר שבימינו. תרומותיו הרכות והחשובות לספרות העברית ולמדע העברי וכמו כן למחשבה הציונית הפוליטית ישמרו את זכרו לנצח. מדינת-ישראל תמיד תכבד ותוקיר את זכרו של האיש שהטביע חותם עמוק על התרבות העברית המודרנית ועל התחיה היהודית הלאומית... במותו הלך מאתנו לא רק יהודי גדול וציוני גדול, אלא גם אדם יקר וחביב, שהיתה לי הזכות להכירו במשך השנים האחרונות של שהותי במדינה זו. יודע אני, עד כמה היה מפעל ה„בצרון“ יקר ללבו, ואיני רואה דרך יפה יותר להנצחת זכרו מאשר המשכת-הוצאתו של הירחון...

אותו תמיד והיה יוצא מזמן לזמן מקודש-הקדשים של המדע לעזרות של חיי השעה והרגע — ויצירתו נשתגבה, לא נתמעטה, לא נתפזרה. הוא היה מעמודי המדע הישראלי ועמוד-אור לדור גדול, שהתחיל להתדפק על פתחה של הגאולה, בארנו של רב צעיר נגנו כוכב גדול שכבה. אבל שמו ינון לעולם. דור דור יקראו בספריו הגדולים ולאורו יעמדו על סודות-רוחו של עם ישראל — ויראו ללב הדור, שהעפיל וכבש, שתרג מתהומות, שרב צעיר היה אחד ממאורותיו ומיוצגיו-דמותו.

הספדו של ד"ר הנרי מ. רוזנטאל:

בין דיבוריו האחרונים היו המלים: „ראו, אני במלוא הכרתי“. הוא אמר זאת כאדם המרגיש במלוא-המידה ביופי ובחדווה של ההכרה, וכאדם המצוה לבניו לזכור את הרגע הזה.

הוא היה בשבילנו כהופעת הסבע גופו: גבעה גבוהה או „עץ-החיים“ עצמו. הוא הוכה קשה עלידי ברק האסון, אבל מתוך הפצעים העמוקים הללו הופיעו שוב גידולי חכמה, אמת והומור.

הוא היה כשעור בזמן. חייו היו מכונים באופן מצויין לפי הזמן. הוא נולד בזמן, והוא גדל לחיי-בגרות בהמר עתים, ובא לאודיסה בזמן, ועשה את עבודתו החשובה בזמן הנכון. הוא עזב את אודיסה בזמן ובא לארץ זו כשהגיעה השעה לכך, ומרחוק ראה, בראית-חכם, מה שלא היה עוד באותו זמן אבל מה שהתבכר במשך הזמן ההוא. זו היתה ישראל החדשה הישנה. ומפני שתוש הזמן שלו היה כה עמוק לכן לא היה מעולם עבד לזמן אלא התנשא מעליו; והוא הסתכל באנשים ובטבע מתוך גקודת-ההשקפה של ה„נצח“.

הוא שימש לקח חשוב בשבילנו — כיצד להיות אנושי, לגבו, פירוש-הדבר היה לחיות תחת הברכה הכפולה של סבל וחדווה, של אהבה ואמת. הוא אהב את בניו, אבל לא כל כך זכות-עצמם כזכות בניהם-הם, ובני-בניהם, ותעודת-האמת שלמענה יפעלו.

כילנו נחרוששנו במותו כשם שנתעשרנו
עלידי חיינו.
זכר צדיק לברכה.

מנחם דימן, תל-אביב:

אתמול קראתי בעתונות את הטלגרמה של
סט"א על פטירת פרופ' טשרנוביץ הגדול —
ונדהמתי.

הוא עומד לפני כמו חי מאז עבדתי והת'
ענגתי שבועות ספורים במחיצתו: פניו
הקורנים, עיניו העדינות והמפיקות תבונה,
וכל ישותו האצילה השופעת טוב-לב וחכמת
חיים. לא תארתי לעצמי כשנפרדתי מלפניו
בניו-יורק שתהא זו פרידה שאינה חוזרת —
והוא כה ער וכה שלם ובמלאו כחיו. היה זה
אחד האנשים היקרים ביותר שפגשתי בדרכי,
מבני המעלה שזכרם נשאר בלב כמורשת נעלה.
דמותו תישאר אתי תמיד. —

היא"ס, ניו-יורק:

... הוא חי חיי צדיק, תרם מזמנו, מרצו
וכספו לעזרת בני-עמנו בכל מקום שהם. חיי
צריכים לשמש דוגמה להרבה מאתנו.

שמאל א. טלסר, נשיא.

ההסתדרות העברית באמריקה:

ההסתדרות העברית באמריקה מבכה את
פטירתו של הפרופ' חיים טשרנוביץ, שכיניו
הספרותי רב צעיר התנוסס לתפארה במשך
יובל שנים בהיכל הספרות העברית. פרופ'
טשרנוביץ העשיר את ספרות-המחקר העברית
בשורת יצירות-ערך, שיישאו בחינת נכסי
צאן ברזל בחקר ההלכה. ממעין רוחו העשיר
הרוח גם את הספרות העתית הלאומית שלוח
הה את תנועת התחייה ביסוד מדינת ישראל.
בפעולתו החינוכית בארץ מולדתו ובארץ
הזאת העמיד תלמידים רבים, הממשיכים
לזרוע מאור תורתו ברבים. במורשת זו,
הגדולה והברוכה, ינשא זכרו לעד בלב ישראל.

ההסתדרות הציונית באמריקה:

יחד עם כל העם היהודי אנו מתאבלים על
מותו של המלומד והסופר העברי הגדול פרו-

האקדמית היהודית לאמנות ומדע:
האקדמיה היהודית לאמנות ומדע מתאבלת
אבל כבד על מותו של נשיאה המלומד הגדול.

ליאו יונג, סגן-נשיא:

אברהם בורשטיין, מזכיר.

בית-המדרש למורים דבוסטון:

בשם בית-המדרש למורים דבוסטון אני מביע
את צערם העמוק של התלמידים והבר-המורים
על הסתלקותו של פרופיסור חיים טשרנוביץ,
הסופר והמלומד האהוב. תרומותיו ללימודי
היהדות ישכינו את זכרו בלב עמנו לנצח.

א. יצחק זילברשלאג, דיקן.

ד"ר ש. ברנשטיין:

בשמי ובשם משפחתי אני רוצה להביע לכם
את השתתפותי מקרב לב כצערכם על מותו
של ידידי היקר הפרופיסור חיים טשרנוביץ.
ערכו היה רב בשבילי ובשביל עבודתי
במשך שנים רבות מאד, והוא חיבב את עצמו
עלי ביותר עלידי ידידותו העמוקה, עצותיו
הפקחיות ונכונותו התמידית לבוא לעזרתי.
זכרוננו ישאר בלתי-נשכח בתולדותינו
כאיש הרוח, מלימד גדול ומורה לדור...

י. ד. ברקוביץ, תל-אביב:

קבלו נא את רגשות השתתפותי הנאמנים
כצערכם ובאבלכם הכבד על מות ר'
חיים טשרנוביץ ז"ל, שהיה קרוב ואהוב ללבי
גם כידיד ורע נעלה, גם כסופר ואיש-מדע יקר
ערך ורבי-פעלים, שאין לו תמורה בחיינו ובספ'
רוחנו. הבה נבקש תחנונים בזה, ששמו ופועל'
חיינו המפוארים יוסיפו לחיות ולהפירות את
שדה המחקר העברי והמחשבה העברית, וסיג'
נונו החי והמזהיר, המפכה מבאר תפורה
ראשונים, יעמוד למופת לסופרים ולחוקרים
הבאים אחריו.

הרב ד"ר דוד די סולא פול ורעיתו:

אנו מתאבלים אתכם על פטירתו של המלומד,
היהודי המצויק והאיש האציל.

ד"ר מאיר וואכסמאן, שיקאגו:

קבלו נא בזה את השתתפותי בצערכם על האבדה הגדולה שאבדה לכם ולכל בית ישראל במות הרב החכם הגדול גאון עמנו ר' חיים טשרנוביץ. מלים אין בפי לנחמכם, תנוחמו בעבודתו הגדולה לעמנו ולספרותו, שלא תשכח לדורות.

ועד הספר „ליטא“:

הוועד והמערכת של הספר „ליטא“, ההולך וגדפס כעת, מביעים את אבלם העמוק על מותו של אחד המלומדים והסופרים החשובים ביותר שלנו, שהיה ידיד קרוב של הספר „ליטא“ והשתתף בו.
בשם ועד הספר „ליטא“ — ד"ר מ. סודארסקי.

ועד הרבנים בניו-יורק:

ועד הרבנים בניו-יורק מתאבל על מותו של מורה ומנהיג גדול בישראל...
רבי שמעון ג. קרמר, נשיא;
רבי הרצל ה. גרדון, מזכיר כללי.

חבר-העובדים של ההסתדרות הציונית האמריקאית:

בשמי ובשם חבר-העובדים של ההסתדרות הציונית האמריקאית אני מביע לכם את תנוחמי על מות הפרופיסור חיים טשרנוביץ ז"ל. במשך השנים האחרונות, שהיתה לי הזכות להכירו, למדתי לאהוב אותו כאישיות גדולה ואצילית. יראת-הכבוד שלי בפני השכלתו והתמדתו היתה ללא גבול. יורע אני שפעולתו הציונית השאירה רושם מתמיד על המחשבה של תנועתנו וממנו...

סינדי מארקס, מזכיר-מנהל של ההסתדרות הציונית באמריקה.

חוג משפחת בני-רפאל:

אנו מתאבלים אבל כבד על מות חברנו האהוב והנעלה.
בשם חוג משפחת בני-רפאל — אירווינג קוברג, נשיא.

פיסור חיים טשרנוביץ. גדולות הן תרומותיו לספרות העברית, אבל גם גדולות הן זכויותיו תיו בשהדהפעולה למען הרעיון הציוני, שנלחם למענו כל חייו. מאמריו הפובליציסטיים החריפים, שפירסם נגד המשטר הבריטי בארץ ישראל, בוודאי סייעו הרבה למלחמה בעד הגשמת האידיאל הציוני.

מאמריו על הציונות, שפורסמו בירחון „בצרון“, ישארו בתור תרומה חשובה לתולדות הציונות העולמית ואמריקאית...
תהי נשמתו צרורה בצרור החיים!

בית-המדרש למורים ובית-הספר הגבוה „הרצליה“ בניו-יורק:

אנו מביעים את השתתפותנו העמוקה בצערכם על האבדה הבלתי-חוזרת בשבילכם ובשביל כולנו במות מורנו הנערץ חיים טשרנוביץ. מצאו ניחומים ועידוד בהכרה ששמו יהיה נזכר תמיד, בכל מקום שיהודים עוסקים בלימוד ספרותנו העתיקה ובכל מקום שקוראים את ספרותנו העברית החדשה...

אנחנו — חברי-הפקידים, המורים והתלמידים של „הרצליה“ — מתאבלים אבל כבד על הסתלקותו. היתה אצלנו מסורת רבת בשנים, שפרופ' טשרנוביץ היה נואם לפני המסיימים בטכס-הסיום. צערנו גדול מאד על כך, שאיש-ינתו האצילית לא תפאר עוד את הגה-הסיום שלנו — לא בשנה זו ולא בשנים הבאות...

יעקב ה. כהן, נשיא;
משה פיינשטיין, דיקן.

התאחדות-המסיימים של המכון היהודי לדת:

התאחדות-המסיימים של המכון היהודי לדת מתאבלת אבל כבד על פטירתו של פרופיסור חיים טשרנוביץ, המורה האהוב, שחכמתו העמוקה, אישיותו המזהירה ומסירותו הגלגה ליהדות ולעם ישראל שימשו כמקור-השראה תמידי בשביל התלמידים.

אדוארד אי. קליין, נשיא;
אברהם טולסט, מזכיר.

מותו של היקר באדם, תלמידהחכם ואיש המדע המנוח ז"ל.

בשם הנהלת הליגה אנכי להביע בזה את השתתפותנו בצערכם־צערנו ובאבלכם הגדול. בעבודה התרבותית ובהמשך הוצאת פרי עבודתו לאור תמצאו נחומים. המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים. הרב מאיר שוחטמן, מנהל.

ד"ר מ. לנסקן, ירושלים:

דומם עומד אני על יד קברו הפתוח של עורך ה"בצרון" פרופיסור חיים טשרנוביץ. לפני חדשים קבלתי ממנו מכתב מלא חיים ומרץ. לא שערתי כי המוות ישום קץ לחייו הפוריים בזמן קצר. הסתלקותו היא אבדה גדולה למחשבה העברית, שהמנוח היה אחד ממחולליה וממעצבי דמותה. חבל על דאבדין ולא משתכחין. קבלו גא את רגשי השתתפותי בצערכם הגדול.

המגבית הארץ־ישראלית המאוחדת:

בשם ועד המנהלים והאבזקוטיבה הכללית של המגבית הארץ־ישראלית המאוחדת אני מביע את צערי על מותו של הפרופיסור חיים טשרנוביץ.

הלך מאתנו אחד מבעלי־הרוח הנאיבי־יותר והאישים הגדולים־יותר של דורנו. יצירתו הספרותית הגדולה בלשון העברית, שהתחיל בה עוד לפני חמשים שנה ומעלה במרכז היהדות הרוסית, באודיסה, ושהמשיך בה גם בהיותו בקרבנו כאן, השפיעה לא רק על הקוראים העבריים אלא גם על החוגים הלא־מייים הרחבים של היהדות האמריקאית. למאמרי ריו החריפים והערוותיו הבקרתיות על הציונות היה תמיד הד חזק בציונות האמריקאית... סופר יהודי גדול, מלומד, פובליציסט ולוחם למען הציונות הלך מאתנו.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים!

השופט מוריס רוטנברג,
יו"ר המגבית האי המאוחדת.

דוד יוסיפון, ירושלים:

קבלו את תנחומי הכנים על פטירתו של האי גברא יקירא, הפרופיסור חיים טשרנוביץ ז"ל, עורכו החשוב של הירחון החשוב. וי להאי שופרא וחבל על דאבו ולא משתכח. זוהי אבידה שאין לה תמורה ליהדות העולם בכללה וזו של אמריקה בפרט. נתינתם הדור. תהא נשמתו צרורה בצרור חיי האומה לגצח־נצח!

המכון היהודי המדעי — "ייווא":

המכון היהודי המדעי — ייווא מביע את צערו העמוק על מותו של המלומד היהודי הגדול פרופיסור חיים טשרנוביץ (רב צעיר). מחשבתו המתקדמת ועבודתו הספרותית הכללית יתפסו מקום־בראש בתולדות־התרבות של עמנו.

לייבוש לעהרער,

יו"ר של הנהלת "ייווא".

הרב ישראל ת. לווינטאל:

... תמיד התייחסתי אליו ביראת־הכבוד ובאהבה רבה. הערכתי במאד את שרותו הרב לתכמת־היהדות ולתרבות העברית. הוא היה אחד הענקים הרוחניים והתרבותיים של דורנו, וכל עם ישראל מתאבל על מותו...

רגינה והארי לוריא, ירושלים:

גדהמו ונרגשנו על הסתלקותו של אביכם היקר וידידנו החביב, האיש הגדול והחכם, מאור הגולה ואביר ספרותנו. זכרו יונצח בקרב לבותינו בחיבה והוקרה.

הליגה למען הפועל הדתי בארץ־ישראל, ניו־יורק:

בצער רב קבלנו את הידיעה המעציבה על פטירתו של הרב פרופיסור חיים צירנוביץ (רב צעיר) זצ"ל.

הנהלת הליגה למען הפועל הדתי בישראל איבדה, במותו של המנוח הגדול, אחד מידידיה ומעריציה החשובים ביותר בארץ הזאת. אבדה ליהדות בכללה אישיות חורגית בעלת שיעור קומה שאין תמורתה. יחד אתכם אנו מבכים את

אבדתו היא אבדה שאין באמת תמורתה, אבדה לספרות העברית, איש וסופר שקשה למצוא דוגמתו. מוקירי תורתנו וספרותנו מחאבלים על האי גברא רבא ועל האי שופרא דבלי בארעא.

ידעתי את רב צעיר עוד באודיסה והוקרתיו ואהבתיו אהבה בלי מצרים. — — — בעבודתכם המסורה למען רעיון הגאולה והספרות העברית תנוחמו.

**אליעזר ארי' הלוי פינקלשטיין,
נשיא הסמינר התיאולוגי
היהודי באמריקה:**

בכאב רב קראתי הבוקר את הידיעה המרה על מותו של החכם הגדול בישראל ד"ר חיים טשרנוביץ ז"ל.

אבדה גדולה היא לנו ולכל חוגי התרבות בעולם. לי, אדם שזכה לעבוד עם המגנח ז"ל, להכירו באופן אישי וכן גם לדעת את עבודתו החשובה, מותו היא אבדה כפולה ומכופלת. — — —

**דניאל פריש, נשיא תהסתרות
הציונית באמריקה:**

... אני מביע לכם את צערי העמוק. זוהי הכרתי החזקה, שהעולם היהודי איבד במותו של הפרופיסור חיים טשרנוביץ אחד מבני-אל מוות המצויינים של דורנו. מצאו ניהומים בפעולתכם למען התרבות העברית.

קלוב-פא"ן עברי באמריקה:

קלוב פא"ן עברי באמריקה מבכה את פטירתו של זקן הסופרים והחכמים, נשיא-הכבוד של הקלוב, פרופ' חיים טשרנוביץ (רב צעיר). זכרו יהיה לברכה בתולדות המחקר הישראלי והספרות העברית.

ד"ר שמעון ראבידוביץ, שיקאגו:
הנני להביע ל"בצרון" ולסופריו את השתת-פותי — והשתתפות ה"מצודה" וסופריה — בצערכם הרב על פטירת הפרופיסור טשרנוביץ הנעלה, מבני ציון המצוינים שבדור, ארז

מועדון-פא"ן עברי בארץ-ישראל:

מועדון-פא"ן עברי בישראל מבכה את האבדה הגדולה לספרותנו במות האדם הגדול, הסופר והחוקר פרופיסור טשרנוביץ. — יעקב כהן וראובן אבינועם (גרונסון).

**מועצת הפדראציות היהודיות
וקרנות-ה"וולפיר":**

קבלו את תנחומי הכנים על פטירתו של פרופ' חיים טשרנוביץ.

אני מקווה שצערכם יוקל במקצת בידעכם את גודל תרומתו התרבותית בשביל העם היהודי.

חבר-העובדים של המועצה מצטרף אלי בהבעת השתתפות בצערכם ובצערם של כל עובדי "בצרון" וידידיו.

ארנולד גורין, מנהל מועצת הפדראציות היהודיות וקרנות ה"וולפיר".

המכון היהודי לדת:

ועדה-נאמנים וחבר-המרצים של המכון היהודי לדת מביעים את צערם העמוק על פטירתו של פרופיסור חיים טשרנוביץ. זכרו של המלומד הגדול והמורה הנעלה הוה, שהיה קשור עם בית-ספרנו מתחילת היוסדו, ישאר לתמיד כמקורה-השראה בשבילנו.

יוסף מ. לוי, יו"ר הוועד;

ד"ר ה. טלוינסקי, דיקן.

המכון למדעי-היהדות בירושלים:

אנו משתתפים בצערכם על פטירתו של חיים טשרנוביץ, שהוא היה אחד מגדולי מלומדינו, עסקנינו הצבוריים ומורי דורנו. — — — בשם המכון למדעי היהדות בירושלים — פור-סיני.

אליעזר הלוי גוביץ:

משתתף אני בצערכם הגדול בהלקח מאתכם המורס מעם, הסופר הגדול והלמדן המצוי, ידידי הרב ר' חיים, ד"ר טשרנוביץ, נ"ע. קשה לי להאמין שר' חיים היקר, זה האיש — סמל המרץ והתנועה, איננו בין החיים.

הרב אדוארד קיוב ורעייתו, הרב דוד ס. שפירא, ועוד.

ישיבות-אבל ונשפיראזכרה לרב צעיר נחלקימו על-ידי מוסדות שונים.

בשיקאגו עורכות ההסתדרות העברית של שיקאגו והמדרשה ללימודי היהדות ביום ה', י"ט סיון, 6 ביוני, בשעה 8:30 בערב, באולם ביאליק של המדרשה, 72 רחוב 11 מזרח, נשף לזכרו של פרופ' חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל. הנאמים היו: ד"ר ש. בלומנפילד, ד"ר מאיר זאכסמאן וד"ר ש. רבידוביץ. החזן יעקב חייר ישא תפלת האזכרה. ד"ר י. רוזנ טאל ישב בראש.

נשפיראזכרה לרב צעיר בניירורק

נשפיראזכרה לזכר הפרופיסור חיים טשרנוביץ ז"ל יערך ביום א', כ"ב סיון, תש"ט (19 ביוני 1949), בשעה 8:30 בערב, ב"קויפמאן-אוידי" טוריום" של ימ"א, רחוב 92 ושדרת לכסינג טון, ניירורק. דברי מספר והערכה על מורשתו המדעית והספרותית של רב צעיר ישאו: ישראל מן, בשם ועד-בצרון; שמואל כ"ץ, בשם הוועד להוצאת כל כתבי רב צעיר; פרופ' שמעון הלמן, בשם המכון היהודי לדת; ד"ר ניסן טורוב, בשם קלוב-פאן עברי באמריקה; גב' רוז דזשיקובס, בשם ידידי המנוח; ד"ר שמעון ברנשטיין, בשם ההסתדרות הציונית האמריקאית; ד"ר שמואל בלומנפילד, בשם תלמידי רב צעיר; פרופ' שמואל ק. מירסקי, בשם ההסתדרות העברית באמריקה; מ. גליק, בשם אגודת המורים העברים; ד"ר מ. ווישניצר, בשם התאחדות יהודי רוסיה; ד"ר ליאו יונג, בשם האקדמיה היהודית לאמנות ומדע. תכנית אמנותית מתאימה תבוצע על-ידי החזן פנחס יאסינובסקי. חיים גרינברג ישב בראש.

מארזי לבנונו, בעל תריסין בהלכה ובאגדה, תנא ופליג שרבים שתו ורבים ישתו ממימיו. בקרתי את רב צעיר ז"ל בח' פברואר שעבר ושוחחנו ארוכות על עניני תורה וספרות, והוא היה בן ע"ת כבן כ' לרעננות המחשבה ולבריות גופא. לא שערתי כי זו תהא פגישתנו האחרונה. חבל על דאבדין.

ואתם תמצאו נחמה באבל רבים על פטירתו ותזכו להמשיך בטפות הנטעים שנטע בכרם ספרותנו.

המקום ינחם אתכם בין שאר אבלי ציון וירושלים.

ישעיה רבינוביץ, טורונטו:

בזה באתי להביע את צערי העמוק על פטירתו של רב צעיר. ידעתי מה אבד לישראל ע"י הסתלקותו של המורה הגדול. כל הימים התפארתי בידידותו. למדע ולספרות הישראלית אבד אביר הרוח שנשא את מורשת ישראל ואת חיי ישראל בנאון.

תנחמו בחזן אבלי ציון וירושלים.

הרב אהרן צבי שור:

השתתפותי העמוקה בצערכם. העולם היהודי איבד חכם גדול ומורה-משפיע. זכרו הברוך ישאר לעולמי-עד.

כמורכן נחקבלו סלגראמות-אבל ואגרות-ניחומים מאת: הרב דזשירום אונגר, י. אופאי טושו, אינסטרייטל פרס און אמריקה, יעקב בילליקוף, אהרן בליק, ג. גאיר, פרופ' לוי גינצבורג, הרמן ג. דזשיקובס, שלמה דמשק, הרב אוירחין היימן, שלום הקטין (מזכיר ועד המחנכים למען החלוצים בארץ-ישראל), הרב הראשי לארץ-ישראל ד"ר י. א. הרצוג, הרב הרברט דזשיי. חילנה, יעקב זיפער, אליהו ויעלה יעקבי, יוסף כהן, ד"ר שלום כהן, ש. לשצינסקי, ד"ר רפאל מאהלר, הרב ארטור מאירוביץ, יעקב צור (באיכות מדינת-ישראל באורוגוואי).

מעידן לעידן

היתה על נושאיה שבהן דן, מתודש לתודש, כרגיל, ועל סגנונו המיוחד לו. יכול היה אחד לקרוא רשימות וסקירות אלו וליהנות מאותה פשוטות וזו ת שבה הצטיין שעה שהסביר

"בין הזמנים" פינה זה, שיחד לעצמו, ר. צ. — הלא הן ראשי

תיבות של רב צעיר, הוא הוא פרופ' חיים טשרנוביץ, זכרנו לברכה — כולה שלו

איכה וזכרו לו חסד נטיותיו... אך מדרכו לא נטה, ונשאר נאמן לעצמו כשנתבצר בכמה מיוחדות, שלא בכדי כינה אותה "בצרון"... ומחונן היה האיש הזה בסגנון עברי משובח ומנוסה, שהכירוהו מרחוק בין כל אלה המושכים בעט סופרים. גלוי הלב, יושר השכל וצחות הדעת — שלוש מידות אלו מנה בסגנונו של רב צעיר אחד ממעריציו המרובים, ד"ר גרשון א. חורגין, ברשימתו הנאה ב"חבורת רב צעיר" של "בצרון" (שנה ט', גיסן תש"ח), וממנה נעתיק שורות מספר לצרכנו: "סגנונו של רב צעיר הוא אחד משבעת עמודי חכמתו. יודע הוא לכונו אל הנושא והענין, כמו במחירייד הוא הורס את החץ המכזיל בין שני עולמות, עולם הספר ועולם הקורא. סגנונו של רב צעיר הוא מעין שליח צבור המדבר על לב הקורא, משדלו ומפיסו ומקרבנו לתורה ולחכמה. על דרך זו מוזג רב צעיר את עולמו הפנימי, הגות רוחו ורחשי לבו, עם העולם החיצוני של קהל הקוראים".

הועידה הציונית הועידה הנ"ב של ההסתדרות הציונית בארצות הברית, שנתי קיימה בסופו של חודש מאי, עמדה במזל של חיפוש דרכים לפעולה בחיי ישראל באמריקה. דרכים אלו לא נדרכו, שכן דרך אחת ויחידה זו של שאיפה להקים מדינה עברית בארץ ישראל מצאה את גלויה בייסוד מדינת ישראל, ומהציונות, כפי שהיתה עד עתה, ניטל הרבה מטעמה ותוכנה. בעיקרון זה יש להודות על מנת שהענינים העומדים עדיין בפני כל ציוני באשר הוא שם יתלבנו ויתבררו ללא כל צל של ספק.

המקבל עקרון זה יצטרך לשאול את עצמו: מה הם תפקידי התנועה הציונית לעתיד? האם תהא מטרתה רק לעזור לקיום מדינת ישראל ולביסוסה, או התוכל לקבל על עצמה תפקידים נוספים, ברוח המקום והזמן, להעשיר חיי ישראל בגולה בערכי תרבות, ולהשתתף בכל פעולה צבורית בעלת אופי לוקאלי?

סוגיה חמורה בהלכה, ושעל מידה זו וזה לביטוליה מצד אותם "בעלי תריסקין" המאמינים באמונה שלמה, כי התורה רק להם ניתנה. בארצות הברית, ובדבריה, שנאמרו או נכתבו כבהירות רבה, הוכיחם על פניהם, ובנוסף עצמי משלו קיים את הנאמר "תא אחוי לך הר סיני": גילה את הנסתרות, יישר את ההדורים ופינה נתיב לכל שותרי דעת, ותורה זו, שחתומה ניתנה. שוב פתחה היחה לכל המעיין בה.

פשטנותו וישרונו תכונות היו אצל רב צעיר שעה שטיפל בשאלות הצבור שהומן גרמן. פובליציסטן בעל עין חרה היה שלא נעלמו הימנו הנגעים שפשו בגוף הציבוריות היהודית בארצות הברית ומחוצה לה. לא אחת הסתכל סביבו ונוכח, כי לא תמיד ראויים הם הקופצים בראש לחפוס את עמדותיהם שעל ידן מתיימרים הם לצמת בקהל ולהדריך עיני הכלל. לא חת איפוא להביע את דעותיו בניגוד למקובל, היינו לומר "לא" במקום "כן". סובלים אנו כאן ממידה "כנה" זו, שבעלי פרסומת — "פובליק ריליישנס פייל", בלע"ו — העלו אותה למדרגת אמונות ממש, ושאין מפלט ממנה בכל אשר נפנה. ביקורת ראויה לשמה על מנהיגים ומעשיהם, על מוסדות ופעולות תיהם אינה קיימת, ולא אחת יקרה, כי המעיז לחזות דעתו ברבים מסכן את פרוסת לחמו, ואוי לו אם על הציבור פרנסתו. דרוש אומץ רוחני לקעקע את בירת ה"פובליסיסטי", המושלת בכל פינה ופינה מחיינו, ועשרה קבין של עוז שירדו בעולמנו כאן, תשעה מהן נטל רב צעיר לעצמו, וברשימותיו לא גרע לגלות את אשר עם לבבו.

בנידון זה אפשר לומר, כי רב צעיר המשיך במסורת הפובליציסטית של משה-לייב לילינבלום, אחד מ"חבורת אודיסה", שעמה התייחד המלומד ואיש-החברה הגדול באחת מתקופות חייו. כקודמו כך הוא עצמו הכה בשוט לשונו כל התרפסות וחזילה למיניהן וכל הסתלקות מהכרת עצמית. ימין ושמאל פרץ, ואת האמת העריץ. לא יפלא איפוא, אם חוגים שונים, כאן ובארץ ישראל, נטרו לו

הלבבות ולפתוח את הכיסים — ולואי וסרתתם תעלה פירות משובחים...

זאת ועוד אחרת: מדינת ישראל זקוקה לא רק לממון של ישראל בארצות הברית, אלא היא אף מבקשת את הנפש. לפי שעה נשמעת בקשה זו לעליה מאמריקה רק בלחש בלבד, אך ספק הוא אם תתקבל, ולו באמת מידה קטנה. על חלוציות נוסח אמריקה שמענו רק מפי אחד הנאמנים בישיבה שהיתה מוקדשת לענייני חנוך ותרבות, שהם בבחינת "בנים חורגים" בהסתדרות הציונית. הדברים היו חריפים, אך נדמה היה, כי נבלעים הם בתלל המליצה, מבלי להשאיר רושם כלשהוא על שומעיהם. רגילים אנו בכך: הנאום ינאם, השומע ישמע, והתוצאה — אפס, כמימים ימימה...

ואין כלל להעלים עין מדרישה לחלוציות מכאן, ולאו דוקא מארצות שמהן נסים פליטים למצוא להם מפלט בישראל. רובם של אודים מוצלים מאש אלה אינם אלמנט חלוצי; עיפיים בגופם ורצוצים ברוחם, אין הם מסוגלים ליטול על עצמם תפקיד של בונים בתנאי החיים הקשים שמדינת ישראל נתונה בהם. אם צריכים היינו להוכחות על הנאמר, אפשר היה למצוא אותן בשורת המאמרים על הפליטים במחנות ישראל מעטו של העתונאי אריה גלבלום בגליונות "הארץ" בחודש מאי. ברור, כי הם ושכמותם זקוקים לדם של בריאים בגופם וברוחם — ואלה מניין ימצאו? העידה ציונית זו, ש"חשבונות" רבים היו לה עם ממשלת בן-גוריון, לא מצאה בה עוז להשמיץ דברים ברורים על חלוציות מאמריקה. ואולה אין להאשימה כלל, משום סיבה פשוטה בהחלט: כל הדיונים בה מבוססים היו על הריאליזם בארצות הברית, ואין אפוא זו מסוגלת עדיין לקלוט הדים על עליה וכדומה לה.

ובכן, ישאל השואל: אם תכנית לעליה לא נשמעה, והדברים לחיזוק התרבות כאילו מהשפה ולחוץ נאמרו — מה היו, איפוא, הישגי ועידה זו? אם נוציא את כריחת ברית השלום הפנימית בין ההנהלה והאופוזיציה, היינו, עם חברי הוועדה לציונות פרוגרסיבית,

שאלות אלה וכדומה להן נתבררו בוועידת ההסתדרות הציונית, אך לכלל מסקנות לא הגיעו, כשם שאף הוועדה המיוחדת — ועדת השופט ריבקינד — שנתמנתה למצוא דרך לפתרון בעיות אלה, הסתפקה אך ורק בדין וחשבון ובהצעות מסוימות, שרובן קרובות להתקבל ומיעוטן שנויות במחלוקת. התשובה הסופית להמשך קיומה של הציונות ודאי תינתן בקונגרס הציוני העומד להתכנס בירושלים בקיץ הבא; אך לפי שעה תשתדל ההסתדרות הציונית באמריקה לנהוג לפי ציוני הדרך שסומנו בדין-וחשבון הנ"ל.

לפיהן אין יצירת מדינת ישראל המטרה האחת והיחידה של הציונות, אלא על התנועה לדאוג לקיומו של עם ישראל בעולם ולחזק בו את תודעת האחדות. התפתחותה של מדינת ישראל והדאגה לעליה ולסיפוק צרכיה תהינה בראש שאיפותיה; אך יחד עם זה לא תפעול התנועה הציונית כסוכן לישראל ולא תתערב בענייני הפנימיים והחיצוניים. התנועה והמדינה — שתי רשויות נפרדות הן, ואין אחת נוגעת בחברתה אלא בענייני סעד חמרי ומשען מוסרי בלבד. נקודת-כובד זו חשובה היא, שכן היא מדגישה בכל לשון של הדגשה, שאין כאן ענין של "לואיות כפולה", אשר ממנה יראים לא רק אלה המשתייכים לחוג ה"קונסיל אוף דיוטאזום" בלבד...

תכנית זו סעיפים סעיפים ניתנה, אך האמת ניתנה להאמר, כי ממנה לא חיבנה הציונות באמריקה. תכנית של קופה לצדקה אין בה כדי להלהיב המונים מישראל כאן. כראיה לכך אפשר להזכיר כאן את התוצאות העלוכות של המגבית המאוחדת, שאספה עד כה סכום של לא יותר מ-62 מיליון דולאר. אכן, נתבעים יהודים, אך — נותנים הם במידה זעומה, ואין נתינה זו יכולה בשום פנים לספק את הצרכים המרובים לעזרת הפליטים בישראל. לא לחינם הטריחו לכאן את נשיא המדינה, ד"ר חיים וייצמן, את הרב הראשי, ר' יצחק הלוי הרצוג, ואת שר העבודה, גברת גולדה מאירסון. על "שליחי דארעא" אלה הוטל התפקיד לעורר את

תשי"ט): "אל נא נשלה את עצמנו שידדותה של אמריקה היא מובטחת. ועל כן שומה עלינו לשמור שמירה קפדנית על היחסים עמה. עלינו לזכור שאין רחמים במדיניות ושגם ארצות הברית שומרות על האינטרסים שלהן והם משמשים קנה מידה ליחסים בין אמריקה ובין ארצות החוץ. אין כל ספק שמשנאינו ינצלו את התנגדותנו לאיטליה ולבריטניה בשאיפותיהן להשתלט על טריטוריות באפריקה הצפונית כדי להשיג אותנו בעיני אמריקה; ועלינו, לכן, להסדיר את עמדתנו ולשמור על היחסים לאמריקה מפגיעה רעה".

ראש הממשלה בן-גוריון הצהיר לא אחת, כי ישראל תנקוט עמדה גייטראלית ויחד עם זה תוסיף להשתתף בכל תכנית פיתוח למזרח הקרוב. על דעה זו חזר עתה גם ד"ר מרדכי אליאש, ציר ישראל בבריטניה, במסיבת אגודת עתונאי החוץ בלונדון. יחד עם זה הוסיף, כי "כחברה נאמנה לאומות המאוחדות רוצה ישראל בכנות להשתתף בפתוח כל המזרח הקרוב. מדינות ערב הביאו תכניות להקמת ועדה לפתוח המזרח הקרוב ליד האו"ם, תוך התעלמות גמורה מקיומה של מדינת ישראל, אך עתה יהיה לשנות תכניות אלה".

על כן מענינת ההצעה, שהובעה על ידי ד"ר ק. הילב ב"הבוקר", כי על מדינת ישראל "לחתור לקראת יצירת גוש בלתי תלוי בזה, שעיקר תפקידו תהיה השמירה על דרכי התחבורה ביים התיכון ומניעת הפרעות מכל צד שתבואנה". ההצעה להקים גוש עצמאי ביים התיכון עלולה עתה שתהיינה לה אונים קשובות, בעיקר משום שתורכיה, התוקה בכל ארצות המזרח הקרוב, גם היא מעונינת ביצירת גוש כזה, ומומן הציעה משהו בכון זה למשרד החוץ של ארצות הברית. העתיד יוכיח מה ממש יש בהצעה כזאת, ומה יהא חלקם של המערב והמזרח גם יחד במימושה.

מ. מ. ק.

התשובה לא בוקל תמצא. אך גם הישג זה — עם רשות האוטונומיה שהאופוזיציה השאירה לעצמה בשאלות ארגוניות — חשוב הוא, בעיקר כשעניני השעה דורשים חזק הלבבות ולא פירורים.

אך עוד ענין לא פחות חשוב צויין בתכנית הפעולות להבא של ההסתדרות הציונית באמריקה, והוא — השתתפותה בחיים הפנימיים של יהודי ארצות הברית. עד עתה היו פעולותיה מכוונות אך ורק למען ארץ ישראל; מעכשיו ואילך תהא ההתאמצות מכוונת להשתתף יחד עם ארגונים אחרים בהגנה על זכויות היהודים ובמלחמה באנטישמיות בכל מקום שהוא. תכנית זו, אם תוצא לפועל, תוסיף להסתדרות הציונית חשיבות לוקאלית ותרחיב את חוג פעולותיה גוסף על דאגתה לחזק צרכיה הכלכליים של ישראל.

יש רק לאחל להסתדרות הציונית שהצמצום לא יחול עליה ושתזכה להוציא את משאלותיה לטובת כל הצבור היהודי בארצות הברית.

ישראל והמזרח הקרוב
בעוד המשאומתן לשלום בלונדון לא התקדם במידה ניכרת ובעוד שאלת הפליטים הערבים עומדת עדיין לדיון, צצה מאליה עמדת מדינת ישראל במזרח הקרוב. עם כניסתה כחברה באומות המאוחדות, עלה משקלה הפוליטי בבירה הבין-לאומית, ועל כן מובן לנו הויכוח המתנהל עתה מעל דפי העתונים בישראל על תפקיד המדינה באיזור המזרח הקרוב. מובעת הרעה, כי מדינת ישראל חייבת לדאוג לכך שלא תיגרר בשום פנים ואופן ב"מלחמה הקרה" של גושי המערב והמזרח ולא תכניס את ראשה באיירה זו של פחד וחשדנות המלחים את התחרות המעצמות הגדולות באיזור ים התיכון. ובאותו ענין כדאי להביא בכאן משהו ממאמרו של מ. י. איירלבוים, "ידידות לעומת גייטראליות", ב"הצופה" (מיום כ"ח אייר,

ידיעות ושמועות

דניאל פריש — נשיא ההסתדרות הציונית
במעידה הניב של ההסתדרות הציונית האמריקאית, שנת קימה לפני כמה ימים בניו-יורק, נבחר מר דניאל פריש בתור הנשיא החדש של ההסתדרות הציונית באמריקה.

מר פריש עלה, לשם ביקור, עם ועדה בת שבעה חברים, לישראל, לפעול בענין יסודו של "בית ציוני אמריקה" ולשאת ולתת עם הממשלה בדבר "אמנה" למפעלים מיוחדים. בועדה יהיה בין השאר, אלברט שיף, נשיא "ישראל-קורפוריישן", רודולף סוניבורן וברנארד שולמאן משיקאגו.

נשיא "המזרחי", הגב' רוזנהאל פריין, נשיאת "הדסה"; ברוך צוקרמן, נשיא "פועלי-ציון". אותות הצטיינות יימסרו לארבעת הנשיאים עלידי באכוחה של ממשלת-ישראל. אברהם מאזר יהיה יו"ר המסיבה.

קוראי "בצרון" וידיני התרבות העברית מתבקשים להזמין מיד כרטיסים למסיבה, על ידי משרד "בצרון", 1141 ברודוויי, ניו-יורק. במסיבה לא תערך שום מגבית. הכנסת-המסיבה תוקדש לקרן ה"בצרון", ואנו בטוחים שכל חובבי ה"בצרון" והספרות העברית ישתדלו שהנשף יוכתר בהצלחה ויביאו את דבריהם למסיבה לכל קרוביהם וידידיהם.

מסיבת "בצרון" מסיבת "בצרון", לכבוד מלאת עשר שנים ליסוד הירחון, תתקיים ביום ד', ב' תמוז תש"ט (29 ביוני, 1949), בשעה 6:30 בערב, במלון "קומור" דור, שדרת לכסינגטון ורחוב 42, ניו-יורק. התכנית העשירה של הנשף תכיל בין השאר: מסירת אותות-הצטיינות של "בצרון" למנהיגי התנועה הציונית בארצות-הברית בעד עזרתם הכבירה להקמת מדינת-ישראל — ואלו הם: דניאל פריש, נשיא ההסתדרות הציונית האמריקאית; א. ל. גלמן,

ה"יוסיפון" יופיע על-ידי "מועד ביאליק" הוצאת "מוסד ביאליק" מודיעה כי "ספר יר סיפון" נמסר לטיפולו של מר דוד ג. פלוסר ויופיע בעריכת פרופ' יצחק בער על-ידי "מוסד ביאליק" בירושלים — ולא כמו שמרמאיר פדוקל כתב, בטעות (ב"בצרון", שבט תש"ט), כי "הוצאת תרשיש" בירושלים יפתח את כותו של פרופ' יצחק בער, וכו'.

את כל פירושי רש"י — במקרא ובתלמוד בבלי — לשמות־עצם, פעלים, תארים, ביטויים וכו'. לאלפי ערכים הביא המלקט הערות ובירורים וגם הרגיש את חשיבות הפירוש ואת תועלתו השימושית לגבי העברית התיבה בפינו. למרבה ערכו השימושי של הסופר (פרי יגיעה במשך עשר שנים רצופות) הובאו בסופו עשרים ושבעה מפתחות־עזר, ובהם מפתחות לשוניים ודקדוקיים. מלון פירושי רש"י הוא המלון הקדמון הראשון לאוצרות לשוננו במקרא ובתלמוד. המלונים הקדמונים שנדפסו עד כה ("הערנך" וספרי השרשים של אבן ג'נאח ורד"ק) אינם מקיפים אלא את אוצרות הלשון שבמקרא בלבד, או בתלמוד בלבד. לא למותר לציין כאן, שביאליק (בהרצאתו בנהלל, תמוז, תרצ"ב) אמר, כי לוא נמצא בתוכנו מי שילקט דוגמאות מפירושי רש"י ויכין אותן בתור חומר למלון, כי אז "היתה זו עבודה גדולה לדורות, שהיתה נותנת כבוד לכל מי שהיה עושה אותה והיתה מרימה את הפרסטיז'ה שלנו".

תואר־כבוד למשורר א. ליסיצקי
בית־המדרש לרבנים באמריקה מיסודו של שכטר הצניק את תואר־הכבוד "דוקטור לספרות עברית" למר א. פ. רימא. ליסיצקי, המשורר העברי הידוע.

מ. דאנצ'יץ — מרדכי דאנצ'יץ, הסופר והעיתונאי הידוע, נתמנה בתור עורך העתון היומי "דער טאג".

מלון פירושי רש"י
הסופר יצחק אביגרי הוציא לאור את מלון כל פירושי רש"י. ספר זה (הוא הכרך השני של "היכל רש"י") מופיע כעבור שמונה שנים וחצי מאז יצא לאור הכרך הראשון, אך חטיבה בפני עצמה הוא ואין לו קשר עם הכרך הקודם. הספר מכיל בסדר אלף־בית

ספרים שנתקבלו במערכת

ניר-יארק, פארלאג ייווא (סעריע „ארגאניזאציע פון דער יידישער היסטענשאפט“, נומער 37), 1948 (64 עמודים).

גראניטשטיין, משה, חתימת האדם והמענטש הייט (אין אפגרונט פון פעלקער און צייטן). בוענאס-אירעס, 1948 (96 עמודים).

טינט און פערנער, ליטערארישער חודש-זשורנאל. רעדאקטאר און ארויסגעבער — גרשון פאמערנאן. נומ' 1. טאראנטע (קאנאדע), יאנואר 1949.

יאפע, מרדכי, אנטאלאגיע פון דער העברעי-אישער פאעזיע, מיט קריטישע אפהאנדלונגען. בוך איינס. ציק"א ביכער-פארלאג. ניר-יארק, 1948 (399 עמודים).

ליטערארישע העפטן, צוויי-חדשימדיקער זשורנאל פאר ליטעראטור, קונסט, פאעזיע און קריטיק. רעדאקטירט פון ב. דיימאנד-שטיין. דריטער יארגאנג, נומער 17—18 (יובל-נומער). טודזשונא (קאליפארניע), סעפטעמבער-דעצעמבער 1948.

לעווינסאן, אלכסנדר, ווינטן און ים (לידער). ניר-יארק, 1948 (32 עמודים).

Adler, Selig, *The Palestine Question In the Wilson Era*. Reprinted from "Jewish Social Studies," Vol. X, No. 4. New York, Conference on Jewish Relations, 1948. 30 pp.

Breuer, Rabbi Dr. Joseph, *Introduction to Rabbi Samson Raphael Hirsch's Commentary On the Torah*. Vol. II. New York, Philipp Feldheim Publ., 1948. 77 pp.

Clark, George Luther, *What Goal Now?* (New Light On the New Testament). New York, Mathers Publishing Company, 1948. 176 pp.

Drazin, Dr. Nathan, *Isaac Levinson's Genealogy*. Baltimore, Publ. Saul Levinson, 1948. vii + 32 pp.

Friedman, Lee M., *Pilgrims in a New Land*. Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1948. xii + 471 pp.

ארחות חיים, והוא צוואות התנא רבי אליעזר הגדול... עם פירוש לבאר דבריו... ונלוה אליו ספר „עשר מלין דחסידותא“ (עם פי' רוש)... מאת רבי גרשון חנוך העניך ז"ל מראדזין. הוצאה חדשה ומתוקנת ע"י בן אחיו של המחבר הרב ירחם ליינער (בהוצאת „עלים“). ניר-יורק תש"ו (144 עמ').

אוצנו. דפים לידעת הארץ מוקדשים לעולה ולחייל, בהוצאת הלשכה הראשית של הקרן הקימת לישראל, ירושלים. גליון מס' 1 — „הנגב“.

בלבן, זבולון ז., מני קדם (אגדות ומעשיות לבנים ולצבות). ספר ראשון. עם הקדמה מאת דניאל פרסקי. יוצא לאור בהוצאת ההסתדרות העברית בפלדלפיה, תש"ח (xii + קצ"ד עמ'). ברקלי, שאל, עברית בדיון לדוברי יידיש. הוצאת ראובן מס, ירושלים 1948 (204 עמ'). יפה, ליב, תקופות. הוצאת „מסדה“ בע"מ. תלאביב, תש"ח (319 עמ').

מונהגים ישינים מזדרא, סידרם רבינו יצחק בן משה"ר מאיר הלוי מזווייר"ן בעל שערי דוורא. יוצא לאור ראשונה עפ"י שלשה כתבי יד עם מבוא והערות והגהות מאת ישראל ש. אלפנבין ניר-יורק, תש"ח. עמ' 129—184 (תדפיס).

ספר היובץ של ר' ישי אדלר. הוצאת ועד היובל ועד רמת-ישי. תלאביב, תש"ז (352 עמודים).

עזיאל, הרב בן ציון מאיר חי, שערי עזיאל, חלק ב' — משפט יתום ואלמנה. ירושלים, תש"ו (עמודים).

עלון, גליון ב', מופיע בכל חודש עלידי הסתדרות התלמידים של המדרשה ללימודי היהדות. שיקגו, חשוון תש"ט.

פרס, ישעיהו, ארץ-ישראל — אנציקלופדיה סוציאלית-היסטורית. כרך שני: דאר — ירושלים, בצירוף מפת ירושלים ועשרים וארבע לוחות. בסיוע מוסד הרב קוק שעל יד המזרחי העולמי. הוצאת ראובן מס, ירושלים תש"ח (עמ' 177—442 ועוד כ"ח עמודים). ביבליאגראפיע פון אליהו טשעריקאווער.

ביה"ס העברי הגבוה של ניויורק רבתי (גליון זה, לשנת תש"ה, "מקדש לזכר מורנו היקר ר' חיים זקש ז"ל"). ניויורק (50 עמודים גדולים).

שביגי חנוך, רבעון, נערך בידי צבי שארפ' שטיין. המוציאים: ההסתדרות הארצית של המורים העברים באמריקה ועוד. חוברת ראשונה, שנה תשיעית. ניויורק, תשרי-כסלו תש"ט.

שערי ציון, רבעון הועד של בתריהכנסיות של המרכז הציוני בבריטניה הגדולה ואיר-לנדיה. תוצאה ג', חוברת א', מדור עברי (8 עמ') ומדור אנגלי (44 עמ'). לונדון, תשרי תש"ט.

תרבות, שנה ג', חוברת ה'ר', העורך: ד"ר יוסף הלר. יו"ל עלידי הסתדרות תרבות והמרכז הציוני בבריטניה הגדולה. לונדון, שבט-אדר תש"ט.

אין דאָרף אַרײַן, אַרױסגעגעבן דורך דער צענטראַלע פֿון תנועת-המושבים, תל-אביב, תש"ט (36 עמודים).

גראַניטשטיין, משה, דער אומדערהערטער הער אומדון (איינצאמלוג — עסיאזמען, אַפֿאַרימען). בוענאָס-אירעס, 1948 (61 עמ'). קעניג לעאָ, דאָס בוך פֿון לעסטערונגען (ספר הגדולים). לאַנדאָן, תש"ט (250 עמ').

Hanukab Planning for Your Congregation. Published by The Unitel Synagogues of America. New York (1948). 34 pp. (במיוגרף).

Katsh, Abraham I., *Democracy and Interfaith*. Reprinted from "The Journal of Educational Sociology," Vol. 22, No. 2, Oct. 1948. 20 pp.

The Hebrew University Jerusalem—Its History and Development. Third Edition (Revised). Jerusalem, 1948. xiv + 217 pp.

The Journal of Educational Sociology (Vol. 22, No. 3)—Palestine. Abraham I. Katsh, Issue Editor. New York, November, 1948. 96 pp.

The Menorah Journal, Published Quarterly by The Menorah Association Editor,

בין שני עולמות (ספורים וציורים). הוצאת "עוגן" עלידי ההסתדרות העברית באמריקה. ניויורק, תש"ט (218 עמ').

בירנבוים פלטיאל, הסדור השלם. מתורגם ומפורש בתוספת מבוא. ניויורק, הוצאת "היברו פובלישינג קומפני", 1949 (נוואא + 790 עמ').

בלשן (ופינסקי), יעקב, אורות (מחברת הארות לדוגמא במקרא ובתלמוד אשר להן מגע למדע לשוננו). ניויורק, תש"ט (55 עמודים).

גרינבוים, יצחק, התנועה הציונית בהתפתחותה (חלק שלישי — ממות הרצל עד מלחמת העולם הראשונה — תשעה-עשר שיעורים). בצירוף ביבליוגרפיה מאת ד"ר ישראל קלויז-גר. יוצא לאור עלידי המחלקה לענייני-הנוער של ההסתדרות הציונית — בהוצאת ראובן מס. ירושלים, תש"ט (304 עמ').

חמש מגות, בצירוף תרגום אנגלי. ציורים של זיגמונד פורסט. הוצאת "כתב". ניר-יורק 1948 (140 עמודים גדולים).

וילנסקי מיכאל, בענין הכרת עידית (תדפיס מ"חורב", אלול, תש"ח). ניויורק, תש"ח (עמ' 35—56).

ידענים, במה לפולקלור יהודי, בעריכת יום-טוב לוינסקי. חוב' ג'ד'. הוצאת החברה העברית ל"ידענים". תל-אביב, טבת תש"ט (44 עמודים).

זריכבוה, ד"ר מרדכי, ספרי עזרא ונחמיה מפורשים על ידי . . . הוצאת ראובן מס. ירושלים, תש"ט (195 עמ').

זעכעס, הרב ד"ר שלמה מיכאל, וירד מיעקב (פירושים וביאורים למסכת אבות, מלוקטים מספרי ר' יעקב קראנץ וצ"ל, המפורסם בשם "המגיד מדובנא"). הוצאת הבית-המדרש המערבי לתורה ולחכמת-ישראל. לאס-אנדוסער-לעס, תש"ט (166 עמ').

פרי עץ חיים. קובץ לתורה ודעת (מס' ח'). מוקדש לזכרון קדושי טלו זי"ע, שנהרגו כי תמוז שנת ה' תש"א. יוצא לאור עלידי הסתדרות תלמידי ישיבת טלו, בעריכת חברי כולל האברכים שע"י הישיבה הקדושה. ניר-יורק—קליחלאנר, תמוז תש"ח (146 עמ'). קולנו (במיוגרף), מפריעטם של תלמידי

אקדמאי דתי, בעריכת פנחס צמיר-חלמן. העורכים המשפטיים: ד"ר א. ח. פריימן, היידי: עו"ד נ. ורהפטיג, העורך הרפואי: ד"ר ישעיהו חלפסברג, ירושלים, 1949 (272 עמ'). דת ומדינה, קובץ מאמרים על דרכו של "העובד הדתי", מהדורה שניה מורחבת, בצירוף מוסף ספרותי, תל-אביב, טבת תש"ט (8+64 עמ').

האשה במדינה, בטאון לבטיות האשה, בעריכת תהלה מסמון, יוצא-לאור עלידי האגוד לשוי זכויות נשים בישראל, שנה א', מס' ו', תל-אביב, כ"ח אדר תש"ט.

החלוק ב"ברית" ובהתפלה (פעולות והישגים), חוברת-סיכום להסתדרות "החלוק האחד" בין צבור הפליטים באיטליה, בהוצאת מרכז "החלוק האחד" ברומא, רומא, תש"ט (146 עמ'). הפוסט, לעניני הלכה ואגדה, יוצא לאור מדי חודש בחודשו, העורך — הרב הלל בהגאון אליהו פוסק, שנה עשירית, חוברת ק"ז, תל-אביב, ניסן תש"ט.

טרטקובר, ד"ר א., חינוך וחברה (תדפיס מתוך "קמה", ספר-השנה של הקרן הקיימת לישראל, לשנת תש"ט), ירושלים, תש"ט (עמ' 330—344).

יבנה, בטאון האקדמאי הדתי בארץ, יוצא לאור עלידי ברית סטודנטים דתיים, "יבנה"... בעריכת פנחס חלמן, כרך ב', חוברת ד'—ו', ירושלים, תשרי תש"ח (160 עמ').

כצולסון, ברוך, בכור זמנה (שירים), הוצאת מ. ניומן, תל-אביב, תש"ח (100 עמ'). מספר הזכרונות של רב ליטאי (פרקים נבחרים), נערכו, נסדרו ונמסרו לדפוס על ידי מנחם מענדל זלאטקין, הוצאת "מחברות", פאריס (296 עמ').

ניר, קיום לחנוך הציוני בבתי-הספר בארץ ובגולה, בעריכת ג. טל, חוברת ג', תל-אביב, מועצת-המורים למען הקרן הקיימת לישראל, שבט תש"ט.

קוב תורה, ירחון רבני מרכזי, העורך: הרב שמואל אהרן שוורי (ובר) חוברת הרב הראשי לארץ-ישראל — ליובל הששים, שנה ג', חוברת א'—ד', ירושלים, תשרי—טבת תש"ט.

Henry Hurwitz, Volume XXXVI, Number 4. New York, Autumn 1948.

Weisfield, Israel H., *The Ethics of Israel*, New York, Bloch Publishing Company, 1948. xvi + 360 pp.

Zlotnick, Rabbi J. L., *Swearing By a Sword* (Folk-lore of Shakespeare, with Notes and Illustrations from Rabbinic Sources). Johannesburg (South Africa), 1948. 16 pp.

Kisch, Guido, *Jewry-Law in Medieval Germany* (Texts and Studies, Volume III). New York, American Academy for Jewish Research, 1949. xiv + 274 pp.

Modlinger, Joshua, *Simon Bernstein—Scholar, Author, Editor*. New York, The Shoulson Press, 1949. 36 pp.

Proceedings of the American Academy for Jewish Research, Vol. XVII, 1947-1948. New York, 1948. xxviii + 159 pp.

Technion Yearbook—1948. Judah Wattenberg—Editor. Volume 7. New York, American Technion Society, 1948. 249 pp.

אבל רבתי הנקרא מסכת שמחות. נספח: אבל זוטרתי היא מסכת שמחות דרבי חייה (לפי מהדורת היגער). הוצאה חדשה עממית... בצירוף תמצית הפירוש הידוע בשם "גחלת יעקב" וביאור חדש להקלת הקורא בדורנו עלידי אפרים פ. קמינקא, מבוא: ד"ר ישעיהו ליבוביץ, הוצאת "העובד הדתי" תל-אביב, תש"ט (פ"ח עמ').

אלטוסקי, הרב יהודה, הגיוני יהודי, חלק שלישי — ספר ויקרא, ניו-יורק, תש"ו (182 עמ').

בזמן הזה, מעובד בידי חבר-מורים של גרץ-קוליב בפילדלפיה — עזריאל איזנברג, פינחס חכטר, זאב חומסקי, שמואל פיסליק, השער צויר עלידי יצחק סנקובסקי, שני חלקים (במיוגדף), בעיות המדינה בישראל ("יבנה" — קובץ

אָפגעגעבן אויף פראַגעס פון פסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיע). ניו־יאָרק, 1948 (416 עמ'). ירוחם, הרב אהרן, לא תשכח. פאַרלאַג „סיני“, ניו־יאָרק, תש״ט (רמ״ח עמודים).

קאַפּלאַן, י., דאָס פּאָליטישע און נאָצי קלעם (רייזענישן אין געטאָ און קאַצעט). אַרויסגעגעבן פון דער צענטראַלער היסטאָרישער קאָמיסיע ביים צ״ק פון די באַפֿרייטע יידן אין דער אמעריקאַנער זאַנע אין דייטשלאנד. מינכען, 1949 (64 עמ').

שאַליט, לוי, אַזוי זיינען מיר געשטאַרבן. אַרויסגעגעבן פון פאַרבאַנד פון ליטווישע יידן אין דייטשלאנד. מינכען, 1949 (334 עמ'). שמן, ג., די ביאָגראַפיע פון אַ וואַרשאווער רב — הרב צבי יחזקאל מינלזאָן זצ״ל. פאַרלאַג „דער קענדער אַלער“, מאָנטרעאַל (קאָנאָוע), תש״ט (88 עמ').

American Jewish Year Book 1948-1949. Volume 50 (5709). Prepared by The American Jewish Committee. Harry Schneiderman and Morris Fine, Editors. Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1949. xv+876 pp.

Aronson, Gregor, *Soviet Russia and the Jews*. New York, American Jewish League Against Communism, 1949. 51 pp.

Business Digest, Israel's Economic Weekly. No. 63, Vol. IV (published in behalf of the Economic Dept. of the Jewish Agency). Editor: G. Alon. Haifa, March 31, 1949.

Eban, Aubrey S., *Israel—The Case for Admission to the United Nations*. Washington, Israel Office of Information, 1949. 56 pp.

Forty-Second Annual Report 1948. New York, The American Jewish Committee, 1949. 206 pp.

Goodman, Philip, *The Purim Anthology*.

קרית ספר, רבעון לביבליאָגראַפיע של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. שנה כ״ה, חוברת א״ב. ירושלים, תשרי—טבת תש״ט (132 עמ').

רוזנטאל, ד״ר יהודה, שאלות עתיקות בתנ״ך (תופים מתוך השנתון של ה״היברו יוניון קולג׳“, כרך XXI). סינסינאטי 1948 (עמ׳ כ״ט—צ״א).

שבילי החנוך, רבעון, נערך בידי צבי שארפשיין. המוצאים: ההסתדרות הארצית של המורים העברים באמריקה ועוד. שנה תשיעית, חוברת שניה. ניו־יאָרק, טבת—שבט אדר, תש״ט.

שוחטמן ברוך, אודיסה (תופים מתוך „ערים ואמהות בישראל“, כ״ב). ירושלים, הוצאת מוסד הרב קוק, תש״ט (עמ׳ 58—108).

די פעדערו, זאַמלשריפט פאַר ליטעראַטור, קונסט און קריטיק. רעזאַקטאָר — אהרן קאַרלין. (די איצטיקע זאַמלשריפט איז געווינדעט צו אברהם ריווען). ניו־יאָרק, 1949 (288 עמ').

האַראַוויץ, הרב נפתלי, פון ארץ־ישׂראל אונד (א) זאַמלונג פון מאמרי חז״ל און זוהר, תורה־טייטשען און געדאַנקען... הוצאת בית מסחר ספרים „פרדס“, ניו־יאָרק, 1949 (192 עמ').

המשן, שריפט פאַר ליטעראַטור, קונסט, קריטיק און קולטור־געוועלשאַפטלעכע מראַגעס. ארויסגעגעבן דורכן קולטור־אַמס ביים צ. ק. און שרייבער־פאַרבאַנד פון שארית־הפליטה מיט דער מיטהילף פון דזשאַינוס. מינכען, יאנואַר 1949 (64 עמ').

הערץ, י. ש., די יידן אין אוקראַינע (פון די עלטסטע צייטן ביז גאָן ת״ח ות״ט). ניו־יאָרק, פאַרלאַג „אונזער צייט“, 1949 (262 עמ').

טענעבוים, ש., שניס פון מיין פעלד (עסייען, דערציילונגען, מיניאַטורן). אַרויסגעגעבן מיט דער קאָאָפּעראַציע פון דעם ש. טענעבוים בוך־קאָמיטעט. ניו־יאָרק, 1949 (628 עמ').

יווא בלעטער (שריפט פון יידישן חיסוד שאַפטלעכן אינסטיטוט). באַנד xxxi-xxxii

Author and Subject Index to Books, Pamphlets and Periodicals. Edited by Sophie A. Udin. New York, Zionist Archives and Library of Palestine Foundation Fund, 1949. xiv+469 pp.

Political Horizons. April-May 1949. Published by The Fighters for the Freedom of Israel, 1949. 32 pp.

Publications of the American Jewish Historical Society. Number XXXVIII, Part 3. New York. March 1949. pp. 153—251+viii.

Shavuot Planning For Your Congregation. Published by the United Synagogue of America. New York, 1949. 44 pp.
(במימינוגרף)

The Jewish Yearbook of International Law 1948. Editors—N. Feinberg, J. Stoyanovsky. Jerusalem, Rubin Mass-Publisher, 1949. xvi+304 pp.

The Menorah Journal, Published Quarterly. Editor, Henry Hurwitz. Volume xxxvii, Number 1. New York, Winter 1949. 146 pp.

Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1949. xxxi+525 pp.

Gusumano, Charles L., *Immigrants Information Book—How to Enter the United States*. New York, Old Faithful Publishing Company, 1949. viii+56 pp.

Hebrew Union College Annual. Volume xxi. Cincinnati, 1948. 496 pp. (מדר עברי — צ"א עמ')

Israel Economic Bulletin. A Fortnightly. Issued by the Information Bureau of the Ministry of Trade and Industry. No. 10-11. Hakirya, April 1949.

Israel Newsletter, A Fortnightly Bulletin prepared and published by the Israel Office of Information. Vol. 1, No. 1. Washington, May 17, 1949.

Katzoff, Louis, *Issues in Jewish Education* (A Study of the Philosophy of the Conservative Congregational School). New York, Bloch Publishing Company, 1949. xxi+192 pp.

Palestine and Zionism (A Three Year Cumulation: Jan. 1946—Dec. 1948). An

Hillel Bavli, Chaim Tchernowitz—In Memoriam

With the passing of Prof. Chaim Tchernowitz we have lost a noble figure who enriched our world with the charm and dignity of his personality and with the magnificence of his spirit. He was a man of potent vitality and creativity. He was one of the eminent members and faithful associates of that illustrious assemblage of authors and scholars of the Age of Rebirth who brought about the resurgence of modern Hebrew literature upon which they left the mark of their own personalities. His first appearance in Hebrew letters was half a century ago, as *Rav Tzair*, or "Young Rabbi." By this name he remained known to the end of his days, and it was always difficult to tell whether it was the youthful spirit in him or the rabbinical scholar that predominated. Few men of his generation were as capable of that exuberance and of that eagerness for new ideas that he possessed even in his advanced years.

Rav Tzair had the artist's capacity for retaining the integrity of his individuality despite its many contradictions and for remaining a harmonious personality in the face of the multiplicity of urges and conflicting forces within him. An outstanding talmudic

scholar, the product of a traditional yeshivah, a great student of the *halacha* devoting his days and nights to research and study, he could still find the time and the energy to give himself, almost as fully, to the stormy arena of current events, to public affairs and to the problems and struggles of daily life. He made no distinction between the spiritual and the mundane world, being a full-fledged citizen of both.

He drew his sustenance from the solid spiritual soil, which numerous generations before us drenched with the fountain of Jewish learning, as well as from the effervescent sources of daily life.

His very being, his radiant personality of a wordly rabbinical scholar was an embodiment of a large and rare slice of Israel's ancient and modern civilization, pulsating and stimulating. It was good to sit in his company, to listen to his scintillating talk, full of wit and peppered with apt quotations and anecdotes, combining humor with erudition. You felt at such times that you were abiding within the shelter of the generations which moulded our Jewish likeness, as if the division between the old and the new disappeared

and the heritage of the distant past merged, in youthful glee, with the treasures of the present.

He was quick and alert in his manner and in his actions, in life as well as in literature, sensitive to impressions from men and books and from the environment in which he lived. His vast knowledge did not rest upon him as a burden but rather adorned him as a crown or a wreath. His were the elertness and joviality of a man sure of his step who knew the road he trod. He held strong opinions and was loyal to the principles and aspirations on which centered his life.

His thinking and his expressions were straightforward, lucid and exhaustive and he had an unusual talent for expounding his own and other men's views. As he once said about Zalman Epstein, he had neither the overadorned style in which the words outweighed the thought, nor the dry style of the pedantic scholar in which the words were inadequate for the ideas. He was a stranger to oblique expression. He had little patience for vague uncertainties and just as little for the mystics who walk in the twilight and who clothe their writings in the multi-colored garb of reflections and mirages. He appreciated the great writers of fiction and poetry of our day, many of whom were his close friends, less for their imaginative works than for their erudition and personal qualities. Hating pretense and deception, he felt the need for periodic reassurance. "Do you consider so-and-so a real poet?"

he would ask. Or "is this person really a man of talent?"

"What a pity," he told me many times, "that Bialik did not study the Talmud and philosophy more thoroughly. He might have become a really great man!"

"Such as?" I would inquire.

"Such as Friedrich Schiller," he would explain.

"Many of us consider him a greater man than Schiller," I would remark.

"If that is so, he is one of the *rishonim*," he would say, "and that's different." A *rishon* (first), the rough equivalent of a classic, was a magic term to him. A *rishon* is a hero, a free man, a prince among princes. He is not subject to doubts or queries.

He was fundamentally a man of prose, matter-of-fact, yet he was endowed with a goodly measure of imagination and his visionary spirit shone like a beacon through the shifting stages of his life. He believed in his own forces and in the great mission for which he was destined—first as a rabbi and the head of a modern yeshivah, then as a writer, a scholar and a thinker. That mission consisted in reconciling religious and secular Judaism, traditional scholarship with modern Jewish renaissance. These two, he maintained, fed upon one another.

He believed in this mission when he arrived in the United States. One of his first efforts, on his arrival, was to found an Ahad Ha-am Society to discuss the problems of Jewish survival and to prop-

agate the idea of Jewish Renaissance in America. The Society did not last long, but Tchernowitz did not give up. The same idea was transformed into the Hebrew monthly magazine BITZARON which he founded in 1939. It took a man of abounding faith, imagination and resolution to found such a publication in New York, at such a period, in order "to build a fortress for the Jewish spirit" as he declared, and to maintain it at such a sacrifice.

A luminous vision led him on

and gave freshness to his mind in the last years of his life: the urge to serve as an actual force, with influence in Israel. But he was prevented to put his dream into practice by the impending publication of his books. In this case, the vision of the Book barred the vision of the Land. But throughout his life the two were intertwined to form the most potent influence in his life.

His friends and admirers will continue to see him through the spectacles of this dual vision.

אוצר החיים
חיבור מדעי יש בו משום שינוי ערכין ומסורות
מוכיח את מובנו האמת של החג עליפי התורה והדת.
כל יהודי, ביחוד הרבנים, חייבים בקריאתו. לא היה
בבושם הזה מעולם. מעשה ידי הגאון והחוקר
RABBI N. WOLF
556 Seventh Avenue New York, N. Y.

**CHARM CHEMICAL & BACTERIOLOGICAL
LABORATORIES**
Joseph Charm, Director
1018 E. 163rd St. - New York City - DA 9-0857

אין מקום נוח יותר להדפסת
ספרים
מאשר אצל המדפיסים העבריים
האחים שולזינגר
מדפיסי תלמוד בבלי
SHULSINGER BROS.
Linotyping & Publishing Co.
21 EAST 4TH ST., NEW YORK 3, N. Y.
Phone: GRamercy 5-3637-8-9

„גליונות“
לדברי ספרות, מהשבה וביקורת
יוצאים אחת לחודש עלידי
יצחק למדן
(מופיעים בשנת תרצ"ד)
תנאי החתימה:
לשנה — \$10 : לחצי שנה — \$5
הכתובת:
„גליונות“, תל-אביב, ת. ד. 4017
ישראל

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative—used for over 40 years. Still only 10¢. Economy size, 25¢.

When Nature "forgets"...remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

ROKEACH

**BORSCHT
...SCHAV**
**DELICIOUS
HOT OR CHILLED**

ייןות כרמל
מבוקקים בייקבי
ראשון לציון
אצל הסוכנות הראשית
לארצות הברית
י. מ. קובלסקי
PALESTINE HOUSE
8 West 28th Street
New York 1, N. Y.
LExington 2-8320-8321

Published monthly by Bitzaron, 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except in Dec.-Jan. and from June to Sept., when published bi-monthly). Prof. Pinkhos Churgin, Hayim Greenberg, Prof. Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor. Annual subscription, payable in advance: \$7.00 per year; foreign, \$8.00. Single copy 70 cents. Bi-monthly issue 80 cents. To members of the Armed Forces half rate. Entered as second class matter, January 5, 1940; re-entered as second class matter, March 6, 1947, at the Post Office at New York, N. Y., under the act of March 3, 1879. Copyright, 1949, by Bitzaron, Inc. All rights reserved.

אוצר החיים
חיבור מדעי, יש בו משום שינוי ערכין ומסורות
מוכיח את מובנו האמתי של החג על-פי התורה והדת.
כל יהודי, ביחוד הרבנים, חייבים בקריאתו. לא היה
כבושם הזה מעולם. מעשה ידי הגאון והחוקר
RABBI N. WOLF
556 Seventh Avenue New York, N. Y.

**CHARM CHEMICAL & BACTERIOLOGICAL
LABORATORIES**
Joseph Charm, Director
1018 E. 163rd St. - New York City - DA 9-0857

אין מקום נוח יותר להדפסת
ספרים
מאשר אצל המדפיסים העברים
האחים שולזינגר
מדפיסי תלמוד בבלי
SHULSINGER BROS.
Linotyping & Publishing Co.
21 EAST 4TH ST., New York 3, N. Y.
Phone: GRamercy 5-3637-8-9

„גליונות“
לדברי ספרות, מחשבה וביקורת
יוצאים אחת לחודש על-ידי
יצחק למדן
(מופיעים משנת תרצ"ד)
תנאי החתימה:
לשנה — \$10; לחצי שנה — \$5
הכתובת:
„גליונות“, תל-אביב, ת. ד. 4017
ישראל

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative—used for over 40 years. Still only 10¢. Economy size, 25¢.

When Nature "forgets"...remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

ROKEACH

**BORSCHT
...SCHAV**

**DELICIOUS
HOT OR CHILLED**

יינות כרמל

מבוקבקים בייקבי
ראשון לציון
אצל הסוכנות הראשית
לארצות הברית

י. מ. קובלסקי

PALESTINE HOUSE
8 West 28th Street
New York 1, N. Y.
LExington 2-8320-8321

Published monthly by Bitzaron, 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except in Dec.-Jan. and from June to Sept., when published bi-monthly). Prof. Pinkhos Churgin, Hayim Greenberg, Prof. Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor. Annual subscription, payable in advance: \$7.00 per year; foreign, \$8.00. Single copy 70 cents. Bi-monthly issue 80 cents. To members of the Armed Forces half rate. Entered as second class matter, January 5, 1940; re-entered as second class matter, March 6, 1947, at the Post Office at New York, N. Y., under the act of March 3, 1879. Copyright, 1949, by Bitzaron, Inc. All rights reserved.